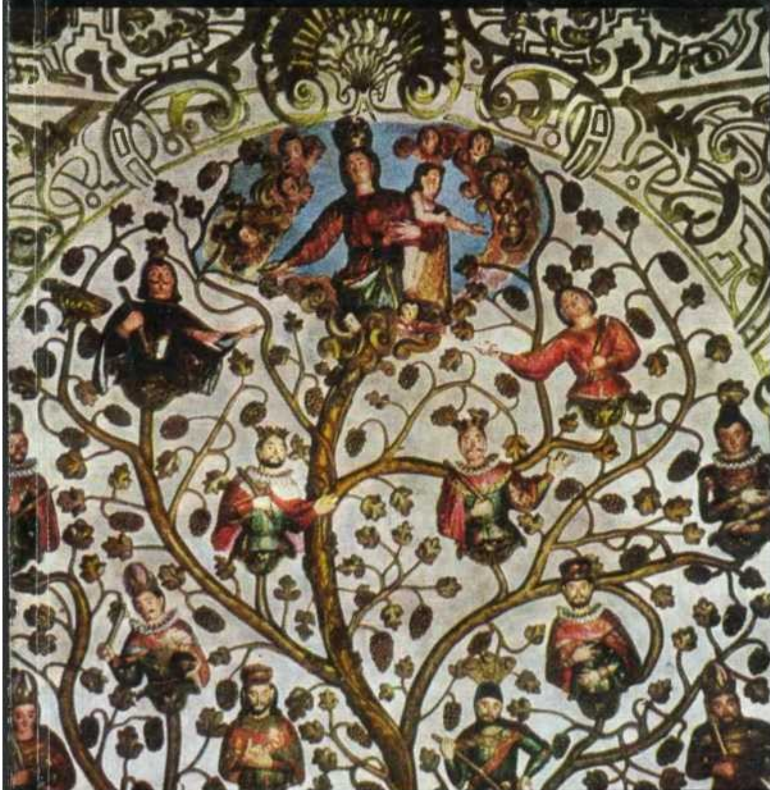
Claude Arthaud
François Hébert-Stevens
François Cali

arta conchistadorilor

Editura Meridiane

Claude Arthaud François Hébert-Stevens François Cali
**L’ART DES CONQUISTADORS **

François Cali

arta
conchi
stadori

lor

Fotografii

de

Claude
Arthaud
Françoi

s
Hébert-
Stevens

Traducere de

MARCEL

PETRIŞOR

Cuvînt înainte

de GRIGORE

ARBORE

EDITURA MERIDIANE
Bucureşti, 1971

Pe copertă:
ARBORELE LUI ESEU (fragment), sfîrşitul sec. XVII—începutul sec.

XVIII, Oaxaca, biserica mănăstirii dominicane.

O MODALITATE A EXPLICĂRII

SPECIFI
CULUI
FORMEI

înd în 1519 Fernando Cortés scriind impara- ^ tului Carol Quintul se referă la unul dintre monumentele aztece, dedicate

cultului zeilor locali, el întrebuinţează cuvîntul mezquita (moschee). Inadvertenţa este reluată de conchistador

frecvent căci, chiar şi atunci cînd vrea să transmită o idee despre oraşele aztece, sub pana lui revin tot numele vechilor cetăţi

maure: Granada, Córdoba etc. Evident, monumentele de arhitectură, ansamblurile urbanistice la care se

referă Cortés nu au nimic comun cu arta musulmană, maură pe care o evocă. Apelul la o asemenea comparaţie aparent izvorîtă dintr-o

confuzie sau o incapacitate de definire are însă un caracter aproape simbolic, fiind în ochii istoricului revelator. Căci poate

oare fi vidată de conţinut exprimarea războinicului, care, aflat la cîteva mii de mile de Spania, într-o epocă în care ecourile

Reconquistei nu sînt pe deplin stinse, vorbeşte despre ţinuturile traversate ca despre teritoriile din Iberia scoase nu de mult de sub

autoritatea ultimului regat maur? Există cercetători care consideră cucerirea teritoriilor de vest drept o continuare a Reconquistei: rămaşi

cu spada într-o mînă şi cu crucea în cealaltă, războinicii spanioli au trecut doar oceanul reluînd operaţia, făcută în propria ţară, în alte

teritorii şi condiţii. «Mergînd în noile teritorii – spunea Roland Mousnier – ei continuau de fapt cruciada şi opera de conversiune. Şi

desigur existau destule contradicţii între credinţa şi conduita lor, destule incoerenţe in comportamentul acestor naturi

ardente și complexe, lansate în aventură. Însă acestea sînt uneori în mod ciudat revelatoare.

Fernando Cortés nu a vrut să aibă nici o

relaţie cu indiana Marina atîta timp cît aceasta era păgînă: imediat ce ea se botează devine iubita lui. Singurele instrucţiuni ale lui

Diego Velázquez pe care el nu le-a violat niciodată au fost acelea ce priveau evanghelizarea: primul scop al cuceririi este de a

servi lui Dumnezeu şi de a răspîndi credinţa creştină ; nu trebuie pierdută nici o ocazie de a se face cunoscută adevărata credinţă a

Bisericii lui Dumnezeu. Flamura sa purta aceste cuvinte scrise în latineşte: „Prieteni, să urmăm crucea şi, dacă avem credinţă,

în- tr-adevăr, prin acest semn vom învinge”. Toţi gîndeau aşa... »

Majoritatea cercetătorilor sînt dispuşi să vadă insă

in ardoarea cu care spaniolii s-au lansat în cucerirea Lumii Noi un fenomen mult mai complex a cărui explicaţie plauzibilă trebuie căutată

dincolo de zelul catolic al conchistadorilor şi misionarilor. De la R. Richard (La conquête spirituelle du Mexique, Paris,

Institut d'Ethnologie, 1953) şi François Chevalier (La formation du grand domaine au Mexique, Paris, Institut

d'Ethnologie, 1962) pînă la Salvador de Madariaga (L'Essor de l'Empire espagnol de l'Amérique, Paris, Albin Michel, 1953) şi Pierre Chaunu

(L'Amérique et les Amériques, Paris, Armand Colin, 1964), pentru a nu cita decît cîţiva, ideea că este imposibilă

explorarea procesului de dizolvare a unor vechi civilizaţii în creuzetul mai încăpător al civilizaţiei şi culturii

europene doar prin remarcabila forţă de şoc a ideilor şi spiritului catolic a fost constant prezentă. America barocului colonial şi-

ar avea în virtutea unor atari considerente o istorie a ei proprie, cu neputinţă de redus la o schemă liniară. Misiunea

civilizatoare a europenilor a făcut să curgă mult sînge pe cîmpiile Americii Centrale şi de Sud. în ajunul expediţiei lui Cortés,

demografii au stabilit ca probabilă – pentru actuala arie a Mexicului – cifra de aproximativ 11 milioane de locuitori. în 1540 rămăseseră

doar 6 milioane şi jumătate. Peste douăzeci şi cinci de ani numărul lor scăzuse cu peste două milioane. La recensămintul din

1650 au fost înregistraţi doar 1,5 milioane din urmaşii celor care în momentul sosirii spaniolilor vehiculau în America Centrală

germenii unei culturi ce cunoscuse deja de-a lungul secolelor perioade de maximă strălucire. Zadarnic ordonanţa din 1503 recomandase tra-

tarea indienilor ca pe nişte oameni liberi. Zadarnic decretul pontifical din 1537 certifica natura umană a indienilor îndemnînd

la o atitudine corespunzătoare faţă de ei. Cu sau fără voia autorităţilor laice şi ecleziastice din bătrînul continent, în numele

cărora se făcea cucerirea şi creştinarea, reali-tăţile de pe noul continent erau ilustrate cît se poate de elocvent de

evoluţia situaţiei demografice. Dar zdrobitorului argument demografic i se pot adăuga nenumărate altele ce pot concura

în demonstraţia că America conchistadorilor nu a oferit exclusiv imaginea unui teritoriu unde s-a desfăşurat o luptă

acerbă pentru supremaţia unor universuri spirituale diferite. înainte de a reflecta o dispută între cîteva civilizaţii ajunse la stadiul

«astrobiologiei» (cum caracterizează unii istorici civilizaţiile maya, aztecă şi inca) şi civilizaţia prea-creştină a vestului

Europei, istoria secolelor XVI, XVII şi XVIII a Americii Centrale şi de Sud este teatrul unui conflict în care lupta pentru supremaţia

spiritului este doar corolarul unui conflict cu implicaţii mult mai profunde. în momentul în care încep să se facă simţite schimbările

demografice la care ne-am referit, marele protector şi avocat al indienilor, dominicanul Las Casas, partizan în spirit creştin al

egalităţii raselor, ostenise deja timp de cîteva decenii făcînd demersuri repetate pe lîngă Carol Quintul, încercînd să submineze

un regim de beneficii (encomiendas şi repartimientos) care prejudicia grav interesele indienilor. Succesele sale au fost efemere: în faţa

perspectivei unei opoziţii a colonilor, pentru care pierderea controlului asupra mîinii de lucru ar fi fost sinonimă cu

îngustarea şanselor de îmbogăţire, aplicarea unor măsuri concrete în sprijinul indienilor este amînată sine die. A rămas însă în

urma lui Las Casas acea pasionantă şi violentă pledoarie care este: « Scurta relatare a distrugerii Indiilor », celebră în epocă şi retipărită în

numeroase ediţii de protestanţi. Reacţia de sens contrar nu s-a lăsat nici ea aşteptată multă vreme şi inegalitatea rasială şi-a găsit şi

ea apostolii şi teoreticienii săi. încercarea de o justifica îşi află fără îndoială originile în necesitatea resimţită de cuceritori şi

coloni de a-şi asigura mîna de lucru pe proaspetele lati-fundii dobîndite cu forţa armelor în inima Noii- Spanii. Umanistul

Sepulveda şi istoricul Gonzalo Fernández de Oviedo Vaidés sînt deschizătorii de drum. Inevitabilul se produce cu paşi

repezi şi deja la sfîrşitul secolului al XVI-lea din civilizaţiile maya, aztecă, inca, nu mai rămăseseră decît amintirile,

construcţiile ciclopice pe care albii, neputîndu-le dărîma, le-au folosit ca temelii şi, în fine, o populaţie în regresie numerică în

cea mai mare parte aflată în stare de dependenţă faţă de cuceritorul alb. Cele cîteva milenii de civilizaţie precolumbiană nu

puteau, desigur, să dispară fără urme. Se întîmplă însă cu ele ceea ce prevestea acea umbră de ameninţare cu care

era rostit cuvîntul « mezquita » în scrisorile lui Cortés, citate mai sus. între 1522 şi 1526, Mexico, care după asalt fusese dărîmat

de spanioli, a fost reconstruit, iar catedrala Sfîntului Francise fu amplasată pe ruina Marelui Templu aztec. Treizeci de

biserici şi numeroase palate se înălţară şi o dată cu ele barocul colonial, arta conchistadorilor, îşi făcu intrarea

triumfală în Noua-Spanie.

Care este specificul artei ce, începînd din acest moment, se răspîndeşte cu iuţeală în toate

teritoriile stăpînite de spanioli şi portughezi în Lumea Nouă – iată întrebarea la care îşi propune să răspundă cartea de faţă.

Desigur, o formulă mai puţin spectaculoasă, dar poate mai elocventă, ar fi fost pentru autorul cărţii de faţă prezentarea – în

evoluţie istorică – a celor mai reprezentative monumente ale barocului colonial. Concluziile, generalizările s-ar fi

impus poate de la sine şi ar fi privit mai ales un anume specific al formelor vehiculate de stilul colonial. Operaţia mai fusese însă

făcută şi înainte şi înregistrînd opiniile deja exprimate, folosindu-se de sintezele cele mai reprezentative, François Caii a

intenţionat să scrie mai mult decît o simplă carte de istoria artei. Intenţia lui, evidentă, a fost de a scrie o carte care să explice

spiritul unei anume arte, specificul unor manifestări artistice născute pe locul unde civilizaţia europeană îşi afirmă vindicativ, cu tărie,

preeminenţa asupra unor tradiţii culturale şi artistice milenare. Nimic mai delicat decît această întreprindere ! Căci pentru a pune în

evidență impon-derabilul, fluidul spiritual ce circulă pe dedesubtul unei anume opere de artă trebuie explicate în complexitatea lor

fenomene de factură obiectivă şi subiectivă ce stau la temelia civilizaţiei în cadrul căreia se afirmă arta respectivă.

Pentru o înţelegere cît mai complexă a fenomenelor, perspectiva din care în acest caz se abordează problemele trebuie

schimbată de nenumărate ori. Implicaţiile subiective trebuie conjugate cu factorii materiali, aceştia din urmă cu analiza

stadiului de evoluţie a culturii în care se naşte o anumită formă de artă şi aşa mai departe. Mergînd dincolo de aparenţa formei,

istoricul de artă trebuie să desluşească un proces, o geneză şi abia aici se complică lucrurile căci, vrînd-nevrînd, dacă

urmează acest drum, el se transformă în istoric sau interpret al civilizaţiilor. Arta conchistadorilor trece dincolo de forme şi

interpretează un fenomen, fără a-i epuiza toate aspectele, fără a-i putea semnala toate caracteristicile. Remarcabilă este

precizia observaţiei, îndărătnicia cu care autorul textului se străduieşte parcă să ne demonstreze că orice compartiment al vieţii materiale

sau sociale implică anume semnificaţii pe planul artei. Acesta este de altfel şi motivul, credem, pentru care, sedus de puterea

revelatoare a faptului nud, autorul uită cîteodată chiar motivele pentru care a pornit la drum. Fapte şi evenimente care ar fi trebuit să

ofere sugestii cititorului pentru înţelegerea spiritului artei născute în coloniile spaniole şi portugheze nu mai au declt putere

evocatoare. Ele vorbesc mai mult despre atmosfera în care s-a plămădit arta barocului colonial şi mai puţin despre aceasta din

urmă (a se vedea capitolul Comerţul cu aur, mirodenii şi titluri). Dar, poate, chiar intenţia lui François Cali nu a fost aceea de a urma

cu consecvenţă programul enunţat printre rîndurile primelor două capitole. însăşi acţiunea conchistadorilor îi

apare ca o operă de artă şi prin aceasta el se apropie oarecum de viziunea lui Jacob Burckhardt care îşi intitula unul dintre capitolele

celebrei sale lucrări despre Renaştere Statul ca operă de artă. Şi cîtă consecvenţă şi metodă se poate totuşi impune unei

cărţi care vrea să explice în puţine pagini ce s-a întîmplat timp de trei secole cu arta pe un teritoriu imens, cuprins între

Patagonia şi Colorado?
Dacă însă inconsecvenţa în metodă îşi poate găsi explicaţii mai mult sau mai puţin

plauzibile, mai greu ar fi pentru cititor să-şi explice unele inconsecvenţe în păreri. « Popoarele mexicane – se spune – n-au avut prea mult

de suferit de pe urma rapacităţii spaniolilor, căci autoritatea şi inteligenţa lui Cortés au ştiut s-o ţină în frîu. » Afirmaţia este

evident eronată şi de altfel autorul însuşi o contrazice în celelalte pagini. « Lucrul pare astăzi de necrezut – se scrie altundeva—, dar

spaniolii erau sinceri, ei credeau cu adevărat, la modul absolut, că ucigîndu-i pe incaşi le făceau un bine nemăsurat. » Cît

adevăr şi cîtă ipocrizie este în credinţa spaniolilor se poate convinge oricine citeşte relatările privind cucerirea imperiului

inca de către Pizzaro şi locotenenţii săi. în general impresia produsă de lectura cărţii este că aspectul paşnic şi misionar al cuceririi

Lumii Noi este cel puţin exagerat, dacă nu în întregime fals. Acesta este motivul de altfel pentru care la începutul acestor succinte pagini am

invocat realităţile demografice, oricum edificatoare. într-ade- văr, a existat o subtilă politică iezuită de prozeli- tism, fără precedent

în analele catolicismului. Dar oare în ţinutul în care predicau misionarii nu fusese mai întîi înfiptă, în chip simbolic, spada

in pămînt? Şi nu reprezenta el un imens cîmp de interese, în primul rînd economice? Nu însoţiseră călugării ca nişte umbre în

temerarele călătorii peste ocean pe aprigii aventurieri? Catolicismul în Lumea Nouă este conştient că forţa sa alături de religia

autohtonilor este similară cu forţa cuceritoare a civilizaţiei fierului în faţa celei a pietrei sau a bronzului. «Tot misterul artei

conchistadorilor – enunţă autorul – e aici, în această mutaţie bruscă şi totală, aproape fără sechele a artelor precolumbiene în

arta barocă, în această moarte şi în această înviere a artei roşii devenită artă albă. »
Propunînd o viziune căreia, chiar numai

prin simpla lectură a textului, cititorul îi poate sesiza inconvenientele, autorul reconstituie totuşi un tablou pasionant al formării

– prin grefarea unor elemente noi pe un fond preexistent – a unei noi civilizaţii. Specificul artei născute din această civilizaţie se

defineşte astfel pregnant, motivat de apariţia pe planul subiectivităţii creatoare a unor mutaţii sesizabile în conştiinţa artistică a

făurarilor de forme. în concepţia lui Caii drumul spre descifrarea spiritului generator de forme nu mai trece cu prioritate prin istoria

artei ci, mai ales, prin istoria culturii şi civilizaţiei, şi acest lucru trebuie să-l reţinem, căci orice încercare temerară are neajunsurile ei.

Ceea ce nu împiedică prezenta carte să fie una dintre cele mai interesante lucrări apărute pînă acum în bibliografia temei respective.

GRIGORE ARBORE

Facă Domnul, în mila sa, să pot găsi acest aur ...
Aurul este minunat, tezaurul este făcut din aur; cu aurul, cel care-l are face tot ce vrea în lumea aceasta şi izbuteşte chiar să trimită sufletele în Rai.

CRISTOFOR COLUMB
Amiral al mărilor Sudului, duce de Jamaica, 1503

AVERTISMENT

Există acolo o mie de biserici pe grad de latitudine, în total şaptezeci de mii, între tropicul Cancerului şi al Capricornului, şi o sută şaizeci de milioane de catolici: bilanţul unui Imperiu, inexplicabil altfel, deşi înseamnă a substitui misterul credinţei catolice enigmelor istoriei şi misterele artei conchistadorilor secretelor politicii, care a făcut din aceasta un mijloc de dominaţie. E un fapt fără seamăn în istoria imperiilor: doar Islamul ar putea cu moscheele sale din Atlas şi pînă la Himalaia să mai stea mărturie unei atari aventuri, dar el asculta de un profet, pe cînd Spania de un rege, muezinii strigau la lumina zilei numele unui Dumnezeu abstract, fără chip şi culoare, iar călugării, *conquistadores a lo divino*, adunau în jurul jertfei Christului alb, în biserici întunecoase, toate populaţiile unui continent.

Magmă confuză încă, pe o suprafaţă de 25 de milioane de kilometri pătraţi, formată dintr-o mie de naţiuni, cu zece mii de limbi şi dialecte, şi cu zei cultivaţi de nucleele maya*, aztece*, chibcha* şi inca*, imperiul spaniol din America a durat trei secole, ceea ce constituie un adevărat miracol. Nu avea nici armată şi nici marină vrednice de asemenea nume, doar o limbă comună, castiliana, pentru o Administraţie al cărei cap îndepărtat era

incapabil să controleze reflexele şi instinctele membrelor sale inferioare. Cucerirea nu a încetat niciodată aici, în teritoriile nesigure ale Californiei, Yucatanului şi treptelor Amazoniei. Care este principiul, mortarul care a făcut din aceste pietre heteroclite, instabile şi multicolore, albul amalgam care este, din Florida şi pînă în Ţara de Foc, o biserică de ţară? S-a spus că Aurul, şi s-a crezut că prin asta se justifică totul, se explică totul, furia eroică a cuceritorilor, extraordinarul despotism al prinţului, politica sa rasială şi comercială. Dar aurul va explica oare vreodată cum a putut un indian să sculpteze în porumbul vechilor săi idoli un Christ sau o madonă spaniolă cărora le-a închinat pînă şi speranţa într-un alb şi veşnic paradis? Pentru înţelegerea acestui fapt şi a tuturor contradicţiilor care animă istoria imperiului spaniol din America, nici Plutarh cu eroii săi, nici Taine, Hegel, cu legile lor necesare, nu ne sînt de mare ajutor, şi am vrea să avem nerăbdarea lui Michelet care şi-a croit drum prin jungla unei Istorii pe care nu pretindea s-o reducă la limpedea geometrie a unei grădini franţuzeşti.

Indiile occidentale* sînt deconcertante pentru istoria sistematică. Nu-i fapt care să nu fie pe dată dezminţit de un altul, cruzimea soldaţilor de milostenia călugărilor şi aceasta de bogăţia lor, vocaţia lor de cuceritori spirituali de vocaţia administrativă a clerului secular, rasismul colonilor de politica regală de integrare, paternalismul creolilor* de sclavagismul chapetonilor*, comerţul autoritar al metalelor preţioase de comerţul fraudulos şi liberal al mirodeniilor, despotismul prinţului de anarhia ofiţerilor. Se spune: regele, dar regele nu-i ascultat; se zice Aurul, şi aurul nu-i decît o faţetă a unei oglinzi înşelătoare în care Europa n-a încetat să se complacă a se privi. Se spune: distrugerea sistematică a civilizaţiilor precolum- biene, şi descoperim că şi puţinul

care se ştie despre ele se ştie de la călugării şi cronicarii spanioli; descoperim că un descendent al lui Montezuma* ocupa în secolul al XVIII-lea un loc în Consiliul Indiilor şi că descendenţii nobililor indigeni erau adesea, prin femei, nobili spanioli. Căutăm un numitor comun şi trebuie pînă la urmă să admitem că nu a existat un altul decît credinţa catolică, cea mai mare şi cea mai măruntă, cea care înalţă catedrale şi cea care face să îngenuncheze, în fiecare zi, la slujba de seară, în faţa unei Madone spaniole, un întreg popor fără deosebire de rang, de avere sau de culoare. Mollian atesta acest lucru încă de la începutul secolului al XlX-lea: « *La spanioli toată lumea se roagă împreună, fără deosebire de culoare, şi poporul nu ar întîrzia să se răscoale dacă autoritatea ar afişa la poarta unei biserici:* To day instruction for *the men of colour only.*[1]*» Cînd, o dată cu regele Spaniei, dispare şi credinţa catolică, Bolivar scrie: «America este cu neputinţă de guvernat. Aceia care au slujit cauza independenţei n-au făcut decît să are marea ».'*

Fără arta care stă încă mărturie, această credinţă integrantă ar fi un lucru tot atît de abstract şi de neînţeles pe cît de neînţeleasă este pentru un profan formula chimică a unei reacţii deosebit de spectaculară. Arta conchistadorilor este reziduul exploziei catolice care s-a produs prin întîlnirea Spaniei cu America. Nu există explozie fără destrămări sau contradicţii, mai ales cînd aceasta are drept catalizatori despotismul celui mai religios principe al Europei, misticismul călugărilor celor mai aventuroşi ai creştinităţii şi epopeea unui metal care, timp de trei secole, i-a înnebunit pe călători. Neputînd cîntări exact într-un sistem aceşti trei factori de cristalizare

---

1 **Azi serviciul se face numai pentru oamenii de culoare (în engleză, în original) (N. R.)**

a artei spaniole în soluţiile precolumbiene, istoricul este îr_ acest caz un alchimist care se minunează fără a pricepe mare lucru dintr-o transmutare unică în istoria cuceririlor, pentru că ea a metamorfozat definitiv o artă în altă artă şi o credinţă în altă credinţă. Arta conchistadorilor este preţioasă prin aceea că ea pune următoarea întrebare imaginaţiei euro-pene: ce-ar fi făcut meşteşugarii burgunzi, flamanzi sau lombarzi din secolul al XlII-lea dacă li s-ar fi cerut, aserviţi fiind de mongoli, să interpreteze misterele lui Buda? Ce ar fi făcut arhitecţii noştri, dacă ar fi trebuit să uite bazilicile romane şi catedralele gotice pentru a ridica temple asiatice? în acest caz Istoria domină Arta, omul formele, iar fondul problemei nu ţine atît de estetică cît de existenţă.

Totuşi arta conchistadorilor se grefează pe un fenomen european care trebuie definit, deşi nu i se cunoaşte nici o definiţie istorică precisă: barocul *. Se spune în mod obişnuit că arta colonială americană este barocă, fie că e vorba de cea din Peru, din secolul al XVI-lea, de cea din Mexic, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, sau de cea din Brazilia, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Nu se spune oare că Michelangelo *, Palladio şi Serlio, în secolul al XVI-lea, Borromini * şi Bernini *, în secolul al XVII-lea, sînt arhitecţi baroci? Şi deşi se dă uneori unor aspecte ale arhitecturii din Europa centrală de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea numele de rococo, există istorici ai artei care, dimpotrivă, afirmă că ea este fiica barocului veneţian.

Se pare că adjectivul« baroc » a avut mai ales un conţinut negativ şi că s-a vrut să se exprime prin el tot ceea ce nu era clasic, ba chiar şi tot ce venea « după» clasicism şi se grefa pe el, fără a se preciza foarte bine natura parazitară sau originală a acestor noi forme. Dar ar putea fi definit oare cu exactitate clasicismul însuşi? Vitruviu * o făcuse, în antichitate, limitîndu-l la întrebuinţarea ordinelor doric, ionic şi corintic,

ale căror proporţii particulare le determinau pe acelea ale întregului edificiu. S-a considerat drept clasic tot ceea era în conformitate cu aceste legi ordinatoare şi acesta e motivul pentru care opera lui Vitruviu a fost atît de mult tradusă şi tipărită cu începere din secolul al XVI-lea şi pînă în secolul al XVIII-lea, mai ales de către Goujon şi Perrault, în timp ce cei mai mari maeştri se inspirau din el în tratatele lor; Alberti în 1485, Serlio în 1540, Vignola * în 1562, Palladio în 1580. Aceste cărţi au definit clasicismul şi au provocat barocul. Pînă la Gutenberg, modul de a construi fusese un secret al arhitecţilor, care şi-l transmiteau prin viu grai; apoi dintr-o dată, oricine poate copia orice datorită unui tratat publicat la Roma, la Veneţia, la Madrid sau la Paris: arhitectura cuceritorilor ar fi fost imposibilă fără invenţia tiparului. Dar, pentru a fi practică, o carte trebuie să enunţe un fel de morală a formelor, socotindu-le pe unele drept bune şi înlăturîndu-le pe celelalte ca fiind perverse sau incorecte. Barocul ar fi o revoltă împotriva moralei binelui şi a răului în domeniul frumosului, o revoltă împotriva academismului tratatelor. Astfel, fără a-i spune pe nume, barocul este pentru d'Aviler, în secolul al XVIII-lea, « *acele licenţe nelimitate, acele compoziţii bizare, pe care, dintr-o prea mare vioiciune a talentului şi poate din prea mult dispreţ pentru antichitate, a ajuns să le practice Borromini şi toţi cei care au avut nefericirea de a-l urma* », Guarini, Pietro da Cortona şi mai ales Churriguera, * mort în 1723, al cărui elev mexican va fi prezent la Tasco prin fiul său Isidoro Vicente de Balbas.

De ce această revoltă? Conştientă la marii artişti ai barocului, Bernini sau Borromini, ea e probabil inconştientă la cei mai mulţi, ascultînd de evoluţia necesară a formelor sub complexa influenţă a climatelor şi a societăţilor. Se pare că apariţia barocului coincide cu existenţa unei societăţi redusă la

două clase, cea a poporului şi cea a principilor; că e o artă de mari seniori, fie că aceştia îşi întemeiază puterea pe aur, pe origine sau pe religie: principi italieni ai Renaşterii, prelaţi ai cotrareformei vrînd să afirme superioritatea religiei catolice, nobili din Spania sau din Portugalia îmbogăţiţi ca viceregi în Indiile occidentale, mari proprietari funciari din Boemia. În America latină vor fi conchistadorii, şi mai ales descendenţii lor, care vor mai ţine încă la acest titlu chiar la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, aşa cum alţii ţin la titlul moştenit de conte. în Franţa, unde, între popor şi nobili se afla burghezia, barocul n-a fost decît un accident, un decor pentru serbări efemere sau rodul încă puţin cunoscut al credinţei ţăranilor din Provenţa, din Roussillon, din Flandra şi din Bretania.

A impune, a impresiona prin atitudine, a se da în spectacol, toate acestea presupun din partea artiştilor o ruptură cu vechile obiceiuri şi chiar cu convenienţele, crearea, cu orice preţ, a ceva nou, a ceva care să bată la ochi: şi fiindcă nu vor avea totdeauna geniul de a inventa noi structuri, vor recurge la *trompe-Vceil,* la simulacru, într-un cuvînt, la ornament. Definiţia barocului ar fi în acest caz cea a unei arhitecturi considerată ca o artă minoră, suportul necesar artelor majore, pictura şi sculptura. Arhitectul baroc ar fi un ornamentist – un regizor de elemente decorative – pentru care pictura, sculptura, mozaicul, marchetăria înseamnă tot atît, dacă nu chiar mai mult decît arhitectura. Nu s-a spus despre Bernini că practica arhitectura în felul unui pictor, şi despre Borromini că o practica în felul unui sculptor, vrînd să dea mişcare şi viaţă zidurilor? Ce să mai spunem despre Amadeo care, un an înaintea descoperirii Americii (1492), transpune, în Mănăstirea din Pavia, ierarhia ordinelor pe balustre, erezie demnă de arhitecţii barocului de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, cînd o găsim în toate tratatele? La

Vignola chiar, sculptura şi arhitectura se înlănţuie strîns, iar faţada unei biserici clasice nu se mai deosebeşte atît de cea a unui palat prin structură, legată de scopul ei,
cît prin întrebuinţarea formală a unui ordin sau altul şi prin felul de a le combina între ele. încă de acum înfăţişarea unui edificiu e mai importantă decît funcţia sa, şi, o dată cu acest mod de a gîndi, este aruncată sămînţa unei vegetaţii ornamentale, care, în cadrul riguros pregătit de Alberti şi de Bramante, va creşte nebuneşte – cucerind faţadele, încredinţîndu-le, devorîndu-le – on- dulatorie, abundentă şi curbă. Gustul abstract al geome- triilor complexe – elipsa la Pietro da Cortona, spirala şi elicea la Borromini – combinat cu gustul concret al meşterilor pentru alternanţa concavului cu convexul, a pli- nurilor cu golurile, duce în mod necesar la un punct de vedere care interpretează întregul edificiu ca pe o statuie monumentală, ca pe un obiect care trebuie sculptat de la treptele portalului şi pînă în vîrful clopotniţelor, apoi ca pe o sculptură care trebuie sculptată ea însăşi, artistul lucrînd cu migala unui bijutier, iar biserica devenind astfel un fel de tort împodobit.

Climatul popular este deosebit de favorabil acestei evoluţii, după unii, acestei boli a arhitecturii. Arta barocă are nevoie de bogata armătură a unei aristocraţii şi de căl- dura inventivă a unui popor, de spiritul său de frondă şi de fantezia sa. Arhitectul – şi îndărătul lui principele religios sau laic – impune o structură care este arareori originală, împrumutată de la marii maeştri, din tratatele lor; meşterii o fac să trăiască din tradiţiile lor proprii, maură sau plateresca în Spania, flamandă, cehă şi chiar khmeră în misiunile portugheze din Cambodgia, preco- lumbiană în imperiile

catolice din America. Anumiţi teoreticieni vor afirma chiar că revolta barocă e cea a naţiunilor aservite – e cazul Flandrei, al Boemiei şi al întregii Americi –, exprimîndu-se prin mijlocirea ornamentaţiei în cadrul unei arhitecturi care le este impusă şi pe care sfîrşesc prin a o deforma, impunînd la rîndul lor un stil independent. Artele folclorice şi populare, artele oamenilor simpli, ajung, într-adevăr, în mod empiric, la ideea de proporţie, construind o biserică cum ar sculpta o castană, în timp ce într-o cunoaştere teoretică, din ce în ce mai savantă, a tuturor proprietăţilor remarcabile ale Proporţiei, maeştrii ajung să se joace cu materialul, să-l modeleze în delir şi să transforme edificiul într-o uriaşă 20
sculptură abstractă. Barocul s-ar afla la răscrucea acestor două tendinţe, acolo unde cavalerul Borromini şi factorul Cheval* îşi amestecă delirul, cum au făcut în Mexic elevii lui Churriguera şi meşterii indieni, şi la Uro-Preto, în Brazilia, sîngele alb cu sîngele negru al mulatrului Aleijadinho.
Arta conchistadorilor şi a descendenţilor lor este şi cea a popoarelor cucerite, istoria unora nu poate fi despărţită de istoria celorlalte; şi cum ea se întinde pe trei secole şi pe un întreg continent, prezenta lucrare nu vrea decît să-l introducă pe cititor în ceea ce a constituit poate un fapt unic în analele omenirii; un colonialism care a subjugat prin artă naţiuni care-şi aveau arta lor. De altfel, nici nu s-ar putea epuiza într-o carte universul baroc pe care l-a constituit America colonială.

DE LA ARHITECTURA DE CUCERIRE LA SCULPTURA CUCERITOARE

I~ntr-adevăr, toate aceste noi regate, Noua Spanie *, Noua Galicie, Noua Granadă, Noul Toledo, Noua Andaluzie, aparţineau regelui Spaniei pentru că era catolic; ele au fost cucerite pentru că, în momentul cînd Luther avea să ia Romei jumătate din Europa şi la douăzeci şi şapte de ani după descoperirea Americii de către Cristofor Columb, un aventurier, care iubea atît credinţa cît şi bogăţia, a debarcat într-o sfîntă vineri în Mexic (1519) agitînd un drapel pe care se înălţa o cruce de catifea roşie cu aceste cuvinte: *Amici sequamur crucem et si fidem habemus vere in hoc signo vincemus.*

Şi Cortés zice: «Domnilor, să ne urmăm stindardul, sfînta noastră Cruce, căci prin ea vom învinge ». Machiavelli tocmai scrisese: «Dorinţa de a cuceri e lucru foarte obişnuit şi firesc, şi de fiecare dată cînd cei care sînt în stare să cucerească vor cuceri, ei vor fi lăudaţi, sau, în orice caz, nu vor fi dezaprobaţi ... Cînd cucereşti state de la o naţiune deosebită ca limbaj, ca obiceiuri şi ca formă de guvernămînt, se ivesc mari perspective de îmbogăţire, şi tocmai atunci trebuie să te

ajute soarta şi să vădeşti o mare iscusinţă... Trebuie să te gîn- deşti că nu există lucru mai greu de făcut, reuşită mai îndoielnică şi aventură mai primejdioasă decît încercarea de a introduce noi instituţii... Instituţiile religioase sînt atît de puternice şi de o asemenea natură încît principii lor rămîn nestrămutaţi oricum s-ar comporta şi oricum ar 22 *trăi...*» O jumătate de secol mai tîrziu, Indiile Castiliei * aveau un patriarh, şase arhiepiscopi, treizeci şi doi de episcopi, trei sute patruzeci şi şase de canonici şi o mie de preoţi călugări. Machiavelli a fost teoreticianul unei arte de a cuceri pe care Cortés a pus-o în practică şi de care a beneficiat Biserica romano-catolică. Nicicînd, de la împăratul Constantin cel Mare încoace, un soldat nu o mai slujise în asemenea măsură; nicicînd soldaţii şi oamenii bisericii, nici chiar pe timpul cruciadelor şi al ordinelor militare, nu se asociaseră în asemenea măsură spre a făuri atît de repede şi atît de bine un imperiu al Credinţei.

Istoricii ordinelor religioase au discutat mult întrebînduse cine a fost primul apostol al Lumii noi, benedictinul Bernardo Buil, preotul lui Columb, fratele Olmedo de la Merci, preotul lui Cortés, franciscanul Martin de Valencia, sau dominicanul Betangos, toţi făcători de minuni. Acest apostol a fost cavalerul Cortés de Monroy *(foto 1),* şi e de mirare că statuia sa nu se găseşte în biserica Sfîntul Petru, alături de cea a celuilalt cavaler spaniol, Ignacio de Loyola de Ognés, care, în acel timp, cu coapsa sfîşiată de un obuz la asediul Pampelunei, a hotărît să-şi pună făptura şchioapă în slujba lui Isus, întemeind ordinul Iezuiţilor. Cortés nu a fost numai un soldat care, învingător pe cîmpul de bătălie, îi lasă pe ostaşi pe seama călugărilor: predica el însuşi

supravieţuitorilor şi iată de ce aceştia l-au luat drept un zeu. La fiecare etapă a marşului său spre Mexic, voia un templu spre a-l transforma în biserică şi a oficia aici liturghia, după care depunea el însuşi jurămîntul, căutînd să-şi convingă adversarii de adevărul unei religii care-i justifica lupta de cucerire. Dar oare tot astfel o justifica şi în inima lui? Era el oare ferm convins de adevărul absolut pe care-l predica sau vedea în el doar un mijloc de cucerire? Cortés era oare un discipol conştient al lui Christos sau un discipol inconştient al lui Machiavelli?

Tot misterul acestui om trebuie căutat aici, la jumătatea drumului dintre jurist şi soldatul care ştia că pe cîmpul de luptă a avea noroc înseamnă să-l ai pe Dumnezeu de partea ta, mai ales cînd vrei să intri cu două sute de oameni în acel viespar care era Mexicul şi să-l arestezi pe împărat doar cu şase ofiţeri.

Azi spunem a avea noroc; Cortés, spunea: *«San lago matamoros*[1]!» sau: *«Nu sîntem destul de mari ca să fi făcut ceea ce am făcut, dar mila lui Dumnezeu şi norocul împăratului nostru ne-au ajutat întotdeauna»*. Am putea să ne imaginăm două dialoguri despre Credinţă ale conchistadorului, unul, foarte subtil, între licenţiat şi împăratul-cel-cu-faţa-aspră, Montezuma, doctor de Quetzalcoatl; celălalt, între soldat şi sentinelă, într-o noapte de gardă. Soldatul Cortés era foarte credincios, purta sub barba-i neagră un medalion de aur, pe o parte cu chipul Madonei şi pe cealaltă cu chipul Sfîntului loan Botezătorul; îl cinstea în mod deosebit pe

Sfîntul Petru, în paza căruia fusese dat de către părinţii săi cînd era mic şi plăpînd, şi nu jura niciodată altfel decît spunînd: «Pe conşti-inţa mea ».

---

1 **Sfîntul Iacob, omorîtorul de mauri (în spaniolă, în original) (N. R.)**

Care era conştiinţa căpitanului general făcut marchiz de Oaxaca *, comandor al ordinului Sfîntului Iacob alSpadei şi amiral al mă *rilor Sudului? «Prinţul trebuie să le pară tuturor celor ce-l aud şi văd numai milă,fidelitate şi credinţă. Şi nimic nu-i mai necesar decît să pari a avea această ultimă calitate.* » Se ascundea oare vreun calcul sub aparenţa credinţei naive pe care Cortés o purta la gît aşa cum purta sabia la şold ? Să fi pus el pe dată să se ridice biserici, cînd alţii vor ridica manufacturi sau cazărmi, pentru că ştia că nuexistă acţiunemăreaţă fără o mare înălţare a sufletelor care s-o justifice în faţa acestei lumi şi în faţa celei ce va veni

şi că cinismul nu are preţ în ochii mulţimilor şi nici chiar în ochii regilor ? Oare instinctul omului politic sau instinctul credinciosului îl făcea să acţioneze exact cum acţiona şi Protectorul Indienilor, Las Casas, care, cunoscînd ataşamentul Spaniei faţă de tot ce se justifică întru eternitate, îi scria regelui: *«Spaniolii nu posedă nici o raţiune legitimă pentru a intra în aceste regate şi în aceste pămînturi în afară de aceea de a râspîndi credinţa cea nouă şi de a-l face cunoscut pe Dumnezeu cel adevărat şi pe Isus Christos* ». Cortés a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a arăta legitimitatea celor întreprinse de el şi aceasta cu o atare artă, cu un atare simţ al spectaculosului, că te-ai putea uneori îndoi de sinceritatea credinţei sale dacă n-ai şti că tot acest fast făcea parte din cm, ca şi pălăria sa cu pene şi diamantul de la degetul cel mic. Bernal Díaz del Castillo, «Sfîntul loan Gură de Aur» al conchistadorilor, şi-a notat toate aceste calcule, privind credinţa, ale căpitanului său; aflăm de la el că, înconjurat fiind de indigeni, Cortés îngenunchia întotdeauna cînd auzea

sunînd clopotul pentru slujba de seară; că a pus să se oficieze cu mare pompă liturghia în insula Cozumel, în prezenţa băştinaşilor, pentru că aceştia tocmai îi oferiseră specta- colul propriului lor cult. Le-a poruncit soldaţilor săi să-i construiască o capelă chiar în palatul lui Montezuma, impunîndu-le totodată să o frecventeze regulat, atît din datorie, cît şi «pentru a-i impresiona pe indigeni». Tot secretul trebuie căutat aici, precum şi toată arta ce se va naşte, în cel mai frumos gest al lui Cortés, care-şi aruncă în faţa mulţimii băştinaşilor, adunaţi anume pentru aceasta, mantaua de brocart, la picioarele goale ale franciscanului Martin de Valencia, primul custode al Credinţei pentru Noua Spanie, sosit la 15 mai 1524 de la Vera Cruz, în mijlocul a doisprezece călugări, precum Christos între cei doisprezece apostoli. Gest spontan? Nu; totul fusese pregătit dinainte, după cum se arată în *Istoria Misiunilor: «Călugării fuseseră preveniţi* 25 *să rămînă plini de gravitate la locul lor, fără să-l*
bage în seamă nici pe Cortés şi nici suita lui, pentru ca indigenii să capete mai mult respect faţă de slujitorii lui Isus Christos». Această înscenare a dat roade, fiind unul dintre episoadele Cuceririi pe care arta indiană l-a reprezentat cel mai adesea, imaginaţia sa găsind în porumbelul Sfîntului Duh, aflat între capul soldatului şi cel al călugărului, încă un motiv de a se minuna, căci această întrevedere avusese loc, ca din întîm- plare, în ziua de Rusalii.
«A *guverna înseamnă a insufla credinţă*», iată o deviză machiavelică a artei de a cuceri pe care regii catolici ar fi trebuit să o înscrie sub blazonul lor încercuit de greul colier al Lînei de Aur, un miel cu spinarea frîntă. Machiavelli spusese şi el: «*Se cuvine ca oamenii să fie sau mîngîiaţi sau ruinaţi cu totul: căci pe drept cuvînt nu există mod mai*

sigur de a stăpîni o provincie decît ruinînd-o». Mînă catifelată de călugăr în mănuşa de fier a soldatului, conchistadorii au ruinat America precolumbiană; dar trebuia înălţat ceva pe aceste ruine şi trebuia să li se dăruie acestor popoare speranţa unui vis care să le facă să se încadreze în ordinea statului spaniol. Această ordine era însăşi ordinea divină. La 3 mai 1493, papa Alexandru al Vl-lea, *«încunoş- tiinţat că în calitatea lor de regi şi de principi cu adevărat catolici, ei dăduseră aproape pretutindeni în lume dovezi strălucite ale credinţei lor* », lăsase pe seama regilor Spaniei şi ai Portugaliei treburile ecleziastice din Lumea Nouă, cu misiunea de a construi aici biserici şi de a întreţine clerul. Iuliu al II-lea a precizat acest lucru printr-o bulă din 1503, iar regii Spaniei prin decretele lor din 1501 şi din 1541: dijma datorată clerului va fi strînsă de visteria regală şi redistribuită de către aceasta episcopului, canonicilor şi bisericilor, în vederea construirii şi a întreţinerii lor şi a slujitorilor lor. Episcopii Indiilor occidentale au fost, ca şi viceregii şi ca şi căpitanii generali, înalţi funcţionari a căror primă obligaţie era de a depune jurămînt în faţa notarului că vor respecta patronajul regal şi că nu vor face nici o opoziţie exercitării depline a drepturilor acestuia. Ei au fost înalţii funcţionari sau administratorii generali ai unei credinţe al cărei deţinător, prin declaraţia specială a vicarului lui Christos, era regele Spaniei, însărcinat cu fructificarea ei, ca un bun tată de familie. Călugării erau ei înşişi instrumentele puterii regale: franciscani, dominicani, fraţi din ordinul merce- darilor, augustinieni sau iezuiţi, toţi veneau ca misionari din ordinul regelui şi sub controlul Consiliului Indiilor.

Artă sacră, arta conchistadorilor nu s-ar putea explica fără cunoaşterea acestor legi regale care au permis credinţei catolice să se

desfăşoare ca o flamură – în latina ecleziastică se spune *explicare* – pentru a uimi, a convinge şi, prin aceasta, a domina.

*Orice vas spaniol navigînd spre Indii trebuia să aibă la bord cel puţin doi călugări care să poată recita din ordinul regelui rugăciunea lui Cris- tofor Columb, devenită formulă rituală: «O Doamne, Dumnezeule atotputernic şi veşnic, Tu care prin Cuvîntul Tău ai creat cerul şi pă- mintul, binecuvîntat şi slăvit fie numele Tău, lăudată fie măreţia Ta, precum se cuvine, de către umilul tău rob, pentru ca, sfinţit, numele Tău să fie cunoscut şi propovăduit în această nouă parte a lumii». Această rugăciune rostită în zorii Lumii noi constituie prima imagine a artei conchistadorilor. A doua e mai tragică, deşi nu lipsită de o grandoare absurdă, vădind o credinţă militantă fără scrupule şi fără complexe, pe care nu o mai întîlnim, nici chiar la Psichari; e cea a acelor călugări care ieşeau în faţa indigenilor ca să le strige în castiliană faimoasa Proclamaţie de Cucerire *: «Cacici şi Indieni de pe Pămîntu- rile Noi, aflaţi că există un Dumnezeu, un Papă şi un rege al Castiliei care este stăpînul acestui pămînt, pentru că Papa, care este locţiitorul atotputernic al lui Dumnezeu şi care este stâpîn pe întreaga lume, l-a dăruit regelui Castiliei, cu condiţia ca să-i încreştineze pe locuitorii lui, pentru ca ei să fie veşnic fericiţi întru slava cerească de după moarte. Aşadar, Cacici şi Indieni, veniţi, veniţi! părăsiţi-i pe zeii voştri mincinoşi, slă- viţi-l pe Dumnezeul creştinilor, recunoaşteţi-l pe regele Castiliei drept rege şi stăpîn al vostru, juraţi-i supunere şi faceţi tot ceea ce vi se va porunci în numele şi din porunca sa; altfel să ştiţi că dacă rezistaţi vă vom declara război spre a vă ucide, a vă înrobi, a vă deposeda de toate bunurile voastre şi a vă face să suferiţi atîta timp şi ori de cîte ori vom socoti noi de cuviinţă, după preţurile şi uzanţele*

războiului».

Prin aceasta se proclamă o întreagă mentalitate, de a face să sufere logic şi legal un material vrednic de dispreţ, pentru a obţine din partea-i, cu sila sau de bună voie, supunere, spre slava unui Dumnezeu şi a principilor care-l reprezintă pe pămînt.

Este evident că nu se acceptă să se vadă în fenomenul cuceririi numai o explozie de cupiditate spaniolă; această explozie a fost totdeauna legalizată printr-un act scris şi justificată prin aceasta într-un sens absolut, sacru. Pe dată violenţa ei a fost descompusă de către notarii regali ce însoţeau fiecare expediţie în acte care erau expediate la Sevilla cu tot atîta fervoare şi precauţie ca şi aurul, pietrele preţioase şi mirodeniile, în aceleaşi cufere ferecate, care li se înapoiau cuceritorilor pline cu instrucţiuni. Iar acestea se refereau în primul rînd la răspîndirea catolicismului, încă de la a treia expediţie a lui Columb, instrucţiunile regale specifică faptul că nu se poate întemeia nici un oraş fără un preot acceptat de Consiliul Indiilor şi că primul edificiu construit trebuie să fie o biserică. Conform acestor instrucţiuni, biserica este plasată în centrul unui plan riguros pe care spaniolii îl moşteniseră de la romani şi care este şi cel din vechiul Mexic, o reţea de străzi în care oamenii se reperează pe abscisă şi ordonată, cartier după cartier, culoare după culoare, bloc după bloc, meşteşug după meşteşug, un fel de reţea umană care aduce aminte de cea a Escorialului *. Primă expresie a artei conchistadorilor, în centrul a ceea ce va fi o imensă mănăstire, construirea unei biserici este un act de guvernare, un act al principelui. Poate să pară extraordinar că întreprinderea a reuşit sub o atare jurisdicţie, dar legea principelui este factor de ordine şi ordinea aceasta, la rîndul său, factor artistic; ea duce în mod necesar către artă, ca spre

una din formele monumentale ale scrierii politice. O biserică din America latină este o pecete a regilor catolici pusă în josul unui act extrem de autoritar din timpul cuceririi, întrucît ei impun planul şi adeseori şi arhitectul.

Prea puţin solide, ridicate în grabă de către soldaţi sau indigeni, din lemn sau dintr-un fel de cărămizi mari de argilă uscate la soare, primele biserici n-au dăinuit mult timp, distruse şi înlocuite fiind de edificii mai importante. O biserică de pe podişul înalt al Anzilor este un model tipic în acest sens. Planul ei este simplu, un dreptunghi, formînd, văzut din faţă, un singur naos cu un acoperiş de paie cu două povîrnişuri, care apare în faţadă sub forma unui triunghi turtit, asemeni celui de pe frontonul grecesc. Se poate recunoaşte faţada rectilinie a templelor mediteraneene, pe care creştinătatea spaniolă a completat-o cu cele două turnuri în care se află clopotele ce vestesc slujba şi cheamă credincioşii. Instrument liturgic, această primă biserică este lăcaşul Sfintelor Taine, adăpost al vaselor şi al odăjdiilor dăruite de rege. Cînd se află în ţara «Indienilor goi» sau prea puţin evoluaţi, ea îşi păstrează simplitatea, atunci cînd primejdia revoltelor nu impune adoptarea planului mănăstirilor fortificate din vechea Castilie, în care biserica este donjonul, înconjurat din patru părţi de un zid crenelat şi de patru turnuri- capelă, acele *posas*, numite aşa pentru că în ele se depuneau, în zilele de procesiune, Sfintele Taine *(foto 3).* În ţinuturile civilizate, cu sanctuare păgîne, cu idoli, fresce şi basoreliefuri, biserica, ridicată adesea pe ruinele acestora *(foto 2),* trebuia să fie mult mai mult: instrument de propagare a credinţei, substituind o artă prin alta. Păstrînd planul elementar al bisericii misionare pe care a construit-o probabil Domingo de la Anunciación, care a

creştinat regiunea între 1551 şi 1559, biserica mănăstirii dominicane din Tepoztlan (1560 —1570), înălţată pe *teocalli* *-ul zeului Ometochtli, are un portal sculptat care împarte faţada în trei părţi: poarta, încadrată de colonete şi împodobită cu însemnele ordinului Sfîntului Dominic, un timpan triunghiular cu Sfînta Fecioară de Gaudelupa între doi sfinţi; de o parte şi de alta a acestui triunghi, doi îngeri îngenuncheaţi, la limita părţii a treia, nudă, străpunsă doar de o fereastră. Aparţinînd stilului «gotic oceanic», amestec de plateresc şi isabelin, aceste sculpturi, puţin reliefate, fac corp comun cu zidăria, lă- sînd ansamblului primul său aspect de mare simplitate arhitecturală.

Construcţia acestei biserici lua sfîrşit pe vremea cînd dominicanii începuseră să zidească mănăstirea lor din Oaxaca, cea mai importantă din Noua Spanie, şi pentru care don Antonio de Villaseca le dăduse treisprezece mii de pesos de aur. Terminată la începutul secolului al XVII-lea, această biserică prezintă, avînd acelaşi plan, un aspect cu totul diferit, deşi se înscrie în logica evoluţiei începută la Tepoztlan: sculptura a pus stăpînire pe faţadă şi pe cele două clopotniţe şi numai turnurile sînt nude. Decorul ornamental, care a încetat să mai fie gotic, în afară de cel de pe timpan, îşi accentuează relieful prin statui în *ronde bosse* plasate în nişe încadrate de coloane corintice, cele ale clopotniţelor fiind dorice, cu un antablament de triglife. Cvadripartită, faţada se termină cu un fronton de care clopotniţele, printr-un efect ornamental, se apropie, deşi din punct de vedere arhitectural sînt despărţite de el, efect al sculpturii care imită arhitectura, artificiu al arhitecţilor formaţi conform canoanelor clasice ale frumosului. La Tepoztlan, deja, intervenise probabil un arhitect spaniol. Francisco Be- cerra, elev al lui Herrera * care a lucrat la

Escorial. La Oaxaca, nu mai există nici o îndoială, arhitectura clasică a Contrareformei * se afirmă, fără dificultate, pe cale autoritară, de vreme ce Consiliul Indiilor este cel ce decide, la Sevilla, şi planul şi arhitectul. În 1552, Puebla de Los Angeles obţine prin decret regal autorizaţia de a construi o catedrală *(foto 8);* i-a trebuit însă mai mult de douăzeci de ani pînă să înceapă construcţia, şi cînd a început-o, în 1575, Claudio de Arciniego, arhitectul creol, nu era decît un antreprenor la ordinele chapetonului Becerra, care stătea el însuşi sub influenţa lui Herrera. Dar acesta la rîndul lui nu era oare dominat de Vi- gnola, al cărui proiect pentru Escorial ar fi fost reţinut dacă arhitectul italian n-ar fi preferat succesiunea lui Michelangelo în construirea bisericii Sfîntul Petru din Roma carierei care i se oferea la Madrid?

Giacomo Barozzi de Vignola (1507—1573) a devenit celebru datorită bisericii Marele Gresii *(foto 45).* Construită la Roma la cererea superiorului iezuiţilor, Sfîntul Francesco Borgia, planul său puţin obişnuit – un singur naos, cu tran- sept redus şi cu un dom deasupra – va fi cel al bisericilor spaniole din timpul regilor catolici şi va servi drept model creştinităţii spaniole vreme de mai bine de un secol. Un naos unic îl constrînge pe credincios să-l asculte pe predicator, el nu se mai poate izola în întunericul părţilor lăturalnice spre a se ruga de unul singur; iar un dom îl obligă, dacă credinciosul este naiv şi simplu, să se minuneze de măreţia lui Dumnezeu: un dom îţi îngăduie, într-adevăr, să fugi de plictiseala predicii, dar numai spre cerul pictat pe el. Cerul lui Gesu, în *trompe-V ceil,* arăta ierarhia sfinţilor, a îngerilor şi a arhanghelilor în jurul simbolului Mîntuitorului oamenilor, învăţătură sfîntă pentru un popor aservit; cele din bisericile

coloniale îl vor repeta la nesfîrşit *(foto 49).* Aceste calităţi, asociate cu o mare simplitate a construcţiei, făceau din biserica Marele Gesu un admirabil instrument de cucerire spirituală; din acest punct de vedere, nu avea decît un singur defect: austeritatea faţadei. Arhitectura colonială l-a corectat menţinînd cele două turnuri, dar introducîndu-le în cadrul clasic prin artificiul sculpturii. La Santa Monica din Oaxaca (1682—1695), detaşarea arhitecturală a turnurilor a dispărut, mascată de o ornamentaţie monumentală şi complicată de stuc, care zdrobeşte arhitectura funcţională ascultînd fidel de legile arhitecturii ornamentale definite de Vi- gnola, cu patru părţi, patru ordine, pornind de la cel mai robust pentru a se ridica pînă la cel mai nobil, baza dorică, timpanul ionian, partea superioară corintică, şi compozitul încadrînd pe fronton la loc de cinste pe Fecioara *Soledad.* Sculptura cucereşte arhitectura, o acoperă, îi suge măduva, şi, în curînd, o va epuiza: oare acesta e momentul baroc?

În spiritul lui Vignola, cele cinci ordine clasice erau «*necesare pentru a diferenţia edificiile care trebuie să uimească prin măreţia Ion*, şi, citindu-i clasificarea, asişti parcă la alcătuirea autoritară a unui oraş. Ordinul toscan, brutal, grosolan, este destinat clădirilor rustice, temniţelor de tot felul, altfel spus închisorilor pentru vite, cai, servitori şi alţi prizonieri de drept comun. Ordinul doric, auster, şi viril, zis eroic, convine cazărmilor, arsenalelor, mănăstirilor, militarilor şi militanţilor; ordinul ionic, graţios şi feminin, caselor particulare, nobililor şi burghezilor îmbogăţiţi ; ordinul corintic, fastuos, palatelor de justiţie şi de guvernămînt, marilor seniori trăind o viaţă de lux. Iar ordinul compozit, care magnific combină ionicul şi corinticul, nu convine decît lui Dumnezeu şi palatelor regilor,

reprezentanţii lui pe pămînt. Iată astfel definită, după «canoane», arhitectura clasică, scriere monumentală a unei societăţi europene iubitoare de măreţie. Dar deşi încălcarea canoanelor – care ar fi survenit dacă doricul ar fi avut întîietate faţă de ionic, ionicul faţă de corintic, corinticul faţă de compozit— ar fi fost tot atît de jignitoare ca orînduirea, la procesiunea Sfintelor Taine, a burghezului înaintea nobilului, a nobilului înaintea principelui, a principelui înaintea episcopului, cum să menţii rigoarea acestor legi arhitecturale într-o societate colonială în care se amestecă şi se înfruntă vechea nobilime şi cea nouă, nobilimea de sînge, de arme, nobilimea alcătuită din cei îmbogăţiţi prin comerţul cu aur şi mirodenii? Arhitecţii coloniali nu refuză să aplice legile clasice impuse de Consiliul Indiilor, dimpotrivă, ei le aplică cu atîta zel şi pînă în cele mai mici detalii, cu manualele în mînă, încît uită adevăratul lor spirit, întocmai ca acei jurişti abili care se servesc de legi împotriva legilor. Barocul colonial răstoarnă eticheta clasică, respectînd-o totuşi, întocmai cum conchistadorii respectau legile regelui aplicîndu-le după bunul lor plac. Amestec de forţă şi viclenie, el este tot atît de întortocheat în ceea ce priveşte rigoarea, pe cît era de întortocheat în ceea ce priveşte legalitatea omul care i-a făcut cu putinţă naşterea: Cortés. Barocul colonial va fi arhitectura machiavelică, lipsită de scrupule faţă de un material vrednic de dispreţ, a unei societăţi obsedate de legile care o defineau la Madrid şi pe care trebuia să le încalce pentru a putea trăi.

Absenţa sau primejdia materialelor dure, întrebuinţarea stucului şi a acelei *quincha,* amestec de trestie şi de argilă, favorizează aceste artificii. *«Barocul cutremurelor de pămînt»* este o artă provizorie, care, întocmai ca imperiile catolice din America, s-

a păstrat în mod miraculos. Precar, fragil, el îşi compensează lipsa de soliditate prin aparenţa înşelătoare a tuturor formelor propuse avidităţii sale de către planşele tratatelor. Mol- lian se minuna văzîndu-le, chiar şi în secolul al XIX-lea: «*Arhitectura este arta care a progresat cel mai mult în Columbia, succesele ei sînt cu atît mai surprinzătoare cu cît ea n-a avut maeştri care s-o îndrume ci doar cîteva cărţi şi stampe*». Ciubucurile, reliefurile, coloanele obişnuite şi neobişnuite, cornişele, piedestalurile şi diverşii stîlpi de balustradă din planşele care împodobesc o «ediţie de buzunar» a tratatului lui Vignola din 1760 au fost sfintele imagini ale unei religii a frumosului căreia minerii îmbogăţiţi din Noua
Spanie i s-au închinat cu frenezie, ajutaţi de meşterii lor metişi sau indieni.

Nerăbdarea lor încercă să spargă cadrele clasice laTasco *(foto 10),* Ocotlan *(foto 9)* şi Tepotzotlan. Formală, diviziunea cvadripartită a faţadei subzistă, dar sub un roi viu de sculpturi în care tronează mai ales coloana răsucită a lui Giovanni- Lorenzo Bernini (1598—1680). Exuberantă şi churriguerescă, coloana *neregulată*—\n afara proporţiilor celor cinci ordine – pe care sculptorul a lucrat-o precum îşi lucrează păstorul bîta, adăugind floare lîngă floare, volută lîngă volută, o înlocuieşte la rîndul său *(foto 9).* Oare interiorul invadează astfel exteriorul, metamorfozînd faţada într-un alt retablu, în care doar materialul diferă, ca şi cum sămînţa ornamentală aruncată la picioarele altarului principal ar fi încolţit şi crescut atît de bine, proiectîndu-şi lianele pe bolţi, încît trebuia să se reverse prin *oculi* şi prin marea poartă, cucerind turlele? Faţada unei biserici mexicane din secolul al XVIII-lea a încetat cu desăvîrşire să mai fie un mijloc arhitectural, pentru a deveni fragilul decor al

unei liturghii pompoase, şi ostentative, decor care se manifestă şi prin baldachine, arcuri de triumf şi catafalcuri. În secolul al XVIII-lea, d'Aviler afirma că «*ornamentele sînt pentru arhitectură ceea ce sînt literele pentru scriere*»; în sînul scrierii baroce, totdeauna pornită în căutarea unei noi bucle, a unei noi parafe, coloanele celor cinci ordine clasice nu mai sînt litere capitale; pentru a-i face cunoscuţi pe cei recent înnobilaţi, al căror aur îi zămisleşte pe pictori, pe sculptori şi pe arhitecţi, o mulţime de coloane răsucite, eroice, războinice, astronomice, funerare, rostrale, triumfale, pastorale şi, desigur, genealogice invadează arhitectura cu capriciul lor, schelet al unei vegetaţii ornamentale originale şi, curînd, independente. O biserică dintr-o parohie minieră din Noua Spanie, din Peru sau Brazilia este un templu închinat zeiţei Fortuna, şi ea este, fără îndoială, cea care cu ochii legaţi, ţinînd poate în mînă un brevet de nobleţe, împodobeşte sub

Sfîntul Sacrament marele portal al bisericii din Tasco *(foto 10),* ridicată în 1751 de către José de la Borda, miner, pentru fiul său Manuel, preot. Biserică de proporţiile unei catedrale, şi care ar fi fost chiar o catedrală, prin turnurile sale, dacă preotul din Guanajuato, parohia vecină, invidios că un preot abia sfinţit are parte de atîta fast, nu i-ar fi deschis un proces. După cinci ani de judecată s-a hotărît ca cel de al doilea turn să nu se mai clădească. La Borda trebuie să fi fost tot atît de supărat pe cît ar fi fost dacă regele i-ar fi luat unul din însemnele de nobleţe de pe blazon. Această disproporţie – această lipsă de măsură, ar fi zis grecii – între un eveniment social şi edificiul care-l manifestă este specific barocă.

Căutătorii de aur din America ridicau cîte o biserică la gura minelor lor şi o închinau cîte unui sfînt din Extremadura sau din Castilia,

căruia credeau că-i datorează averea, tradiţie existînd încă de pe vremea lui Columb care, cînd i se aducea aur, intra în capelă, îngenunchea cu peniţa în mînă, invitîndu-i şi pe cei prezenţi să facă la fel, şi spunea: *«Să mulţumim Domnului, care ne-a făcut vrednici să descoperim atitea avuţii».* Rugăciune care aminteşte de cuvintele lui Las Casas: *«Creştinii au arătat În Indii că aurul era Dumnezeul lor».* Pe faţada şi pe pereţii interiori ai domurilor, îngerii barocului vesteau, în sunet de trompetă, de lăută, de ţimbal şi de vioară, oracolele aurului ; aurul făcea Puterile şi Virtuţile, Principatele[1] şi Dominaţiile[2], aurul umfla obrajii heruvimilor şi aşeza Tronurile, aurul glorifica, strălucitor, părul serafimilor, aurul era, în sfîrşit, metalul cel mai apropiat de Dumnezeu şi de Hristosul-Soare, care-l făcea să se coacă în măruntaiele munţilor; a te apropia de aur însemna a te apropia de Dumnezeu. Ideea aceasta formase în Evul Mediu obiectul unei dispute între Sfîntul Bernard, care zicea: *«La ce bun atîta aur în bisericile noastre?»* şi Suger care afirma: *«Ceea ce se află ascuns, ţi se explică prin poarta de Aur, spiritul grosolan se ridică la adevăr prin materie)).* În secolul al XVIII-lea nimeni nu se mai îndoia de aceasta, iar iezuiţii, prin Molanus, afirmaseră că: *«Biserica este o imagine a Cerului coborît pe pămînt, şi atunci cum să nu o împodobeşti cu ceea ce este mai de preţ?»* Iar Casinius adăuga: *«Inovatorii ne acuză de risipă în împodobirea bisericii, asemănîndu-se întru aceasta cu Iuda, care-i reproşa Măriei Magdalena că varsă parfumuri pe capul lui Christos». Maşter* Iuda strîngea aurul şi argintul pentru a întemeia o bancă, iar *dona* Maria Magdalena îl risipea ca să întemeieze

1 **Are şi sensul de al treilea din cele nouă coruri ale îngerilor.**
2 **Are şi sensul de primul ordin în ierarhia îngerilor.**

biserici cu sutele, cu miile, cu zecile de mii, toate la fel de strălucitoare prin sentimentul de recunoştinţă faţă de Viaţă, faţă de Noroc, faţă de Dumnezeul pe care-l exprimă: *«Nu se află alt loc pe lume,* spunea în secolul al XVII-lea Thomas Gage din Noua Spanie, *în care oamenii să aibă mai mare înclinare de a face bine bisericii şi clerului... Unii înalţă altare bogate în capelele sfinţilor la care ţin mai mult; alţii aduc coroane de aur la icoanele Sfintei Fecioare; alţii dăruiesc lanţuri de aur sau lămpi; mai sînt, în sfîrşit, şi din acei care înalţă mănăstiri sau pun să se clădească din nou cu banii lor... E un lucru obişnuit să vezi făcîndu-se pomeni şi daruri nespus de bogate bisericilor şi mănăstirilor de către persoane care duc o viaţă lascivă şi scandaloasă...»* Altarul cel mare din catedrala din Puebla era evaluat în 1820 la două milioane de franci (cifră care azi ar trebui înmulţită cu o mie). Generozitatea noilor bogătaşi a îmbogăţit peste măsură biserica din Indiile occidentale, şi ea a degenerat, aşa cum degenerează în mod necesar, prin însăşi puterea pe care o dobîndesc, cuceritorii – de credincioşi sau de pămînturi. În 1740, clerul din Noua Spanie – zece mii de persoane, slujite de trei mii cinci sute de călugări – poseda două treimi din pămînturile arabile. Inventarul bunurilor ecleziastice e totdeauna greu de făcut, dar se ştie că biserica din America, foarte înţe-leaptă, a neglijat minele şi a pus stăpînire pe terenuri cultivabile şi terenuri de construcţie; fără ea, America Latină n-ar fi avut nici unde să locuiască nici cu ce să se hrănească. Trecînd prin Lima după catastrofa din 1746, un iezuit francez descrie starea de mizerie în care se află mănăstirile: principala lor sursă de venituri, chiriile, a dispărut, căci tot oraşul s-a prăbuşit. Ele stăpî- neau două treimi din el; Filip II se plînsese de acest lucru cînd i se comunicaseră planurile. La fel stăteau lucrurile în Bogota şi în Pămîntul Sigur,*

precum şi în Noua Spanie, unde venitul a nouă scaune episcopale se ridica la nouă milioane de livre. Barocul american se scrie cu aceste cifre, volutele sale apar în curbele statistice ale veniturilor ecleziastice împletite cu cele ale producţiei de aur, argint şi diamante.

Nu există despotism fără aurul principelui, nu există credinţă la servitori fără aurul stăpînului, iar aurul a fost, în America la fel ca şi în Europa, drojdia pîinii barocului. În chimie se spune că un catalizator nu ia parte la reacţie, în sensul că nici nu sporeşte nici nu micşorează greutatea moleculară a părţilor în cauză; lucrul e valabil şi în ceea ce priveşte Aurul din Indiile occidentale, care n-a îmbogăţit nici Spania, nici pe indian, dar care a permis arhitecturii catolice să se propage cu o înspăimîntătoare rapiditate.

Au existat trei mari momente ale artei coloniale: unul în secolul al XVI-lea în Peru *; altul la începutul secolului al XVIII-lea în Noua Spanie şi al treilea la sfîrşitul secolului al XVIII-lea în Brazilia *. Ele corespund celor trei mari momente ale goanei după argint, aur şi diamante din aceste trei ţări aşezate în jurul lacului Titicaca şi a localităţilor Potosi, Tasco şi Guanajuato, Minas Gerais şi Uro-Preto. Fiecăruia îi corespunde un stil european transpus în Noua Lume: mudejar şi plateresc isabelin, clasicismul romanic al contrareformei, baroc, borrominesc, şi churrigu- eresc, rococo lusitano-austriac. Arta colonială mai adăuga încă la ceea ce în Europa era deja
ostentaţie, ca şi cum aurul american, factor al artei europene, i-ar fi redat o nouă vigoare cînd ajungea pe acest pămînt care o făcuse să înflorească. Această splendoare adesea factice, de faţadă – o, şi cît de mult se teme barocul să nu-şi piardă faţada – izbutea să-i iluzioneze pe călători. Bullock, în 1823, exclama fără ironie: *«Atît de mare*

e splendoarea bisericilor şi a altor edificii religioase, atît de bogat sînt ele înzestrate, încît Puebla întrece sub acest raport chiar şi capitala lumii creştine». Puebla avea atunci, pentru nouăzeci de mii de locuitori, o catedrală, şaizeci de biserici, nouă mănăstiri, treisprezece pen- sioane, douăzeci şi trei de colegii, care folosesc toate mijloacele pentru a-şi proclama averea, reuşita, credinţa în prezent, în viitor, în veşnicie; zurgălăi, flori stilizate, boabe de mătănii, ornamente cu linii înlănţuite, nervuri, împletituri, trandafiri, panglici, arabescuri, bibelouri chinezeşti, toate stilurile. Planul regelui, sufocat de exuberanta vanitate a supuşilor săi, despotismul său arhitectural sînt, la rîndul lor, ţinute în şah de sculptura cuceritoare a meşterilor indieni: începînd din secolul al XVII-lea, Puebla este centrul unei arte artizanale indiene numită *poblano* care face legătura cu tradiţiile precolumbiene; ea va ajunge la mijlocul secolului al XVIII-lea la un fel de spasm pe care nici un adjectiv nu-l poate descrie, într-atît este de misterioasă credinţa care a produs-o.

Arhitectura colonială a fost foarte rareori opera metişilor sau a indienilor, ca şi cum planul unei biserici ar fi o dogmă, operă a unor teologi exclusiv europeni, iar ornamentaţia o liturghie susceptibilă de tot atîtea libertăţi şi interpretări cîte naţiuni şi chiar popoare există în sînul acestora. Originalitatea barocului indigen, mexican sau peruvian, nu-i evidentă decît în cadrul unor teme minore care alcătuiesc materia ornamentală, ceea ce şi explică neobişnuita ei proliferare în America latină. Acolo—şi numai acolo —
indigenul a fost liber să-şi lase sufletul să vor- bească prin mînă, să lase să apese asupra ei

o grea ereditate de artizan olar sau ţesător precolumbian ; acolo a putut şi el, la rlndul lui, să cucerească arta,care-i era impusă, prin motive geometrice împrumutate din tradiţiile sale şi în special prin cel al şarpelui sau al reptilei, ai cărei solzi se îmbucă unii într-alţii şi a cărei coadă se încolăceşte, cheie a artei precolumbiene din Mexic şi pînă în Peru *(foto 36).* Produs al artei populare, cea a retablului se preta la aceste deformări. În teorie, retablul spaniol este o combinaţie între pictura flamandă şi arhitectura italiană, aceasta servindu-i drept cadru celeilalte. Alonso Berruguete (1480—1561), al cărui tată a fost elev al lui Van Eyck, este el însuşi elev al lui Michelangelo şi al lui Rafael, dar şi al lui Bramante, fondatorul arhitecturii clasice. De fapt, avem de-a face cu o artă de factură populară şi artizanală: retablul flamboyant flamand este transformat, de bătrînii artizani mauri sau *mudejar* din Spania, în orfevrerie de stuc, în acele *plateros en yeso*, ale căror arabescuri se complică cu cartuşe, festoane, cochilii, fructe şi volute în genul celor practicate de artiştii manierişti din Roma. Această abundenţă ornamentală nu sufocă la început tablourile, care rămîn foarte lizibile, grupate pe etaje, deasupra altarului principal precum sculpturile aflate pe faţadă deasupra porţii. În 1575, retablul din Yan- nuitlan *(foto 11)* ridică spre o boltă încă gotică un ansamblu monumental în care pictura este încă dominantă; la fel stau lucrurile şi la Hue- jotzingo, unde a lucrat flamandul Simon Pereyns (1586), fondatorul şcolii din Mexic *. Amîndoi se inspiră după *altar mayor* din Escorial, care va servi drept model timp de aproape un secol creştinătăţii spaniole, cu tablourile sale întretăiate de ordinul corintic şi compozit. Acest secol e un secol mai calm şi vădind chiar o anumită rigoare în ostentaţie, un anumit reflux în producerea

metalelor preţioase, dar noul aflux al aurului mexican de la sfîrşitul secolului al XVII-lea dă un nou impuls mişcării şi forţă de lege inflaţiei ornamentale a lui Borromini şi a lui José Churriguera, exagerată de elevul său Ribera şi exagerată încă şi mai mult în Mexic de Jerónimo de Balbas care, în 1718, execută altarul Regilor. Nu e greu de închipuit ce va inventa fiul său, la Tasco, pentru a nu întrerupe o atare tradiţie de abundenţă ornamentală.

Tasco înseamnă, în nahuatl, Locul-unde-se-joa- că-mingea. Şi cum se mai vede sărind această minge mexicană, pe faţadă şi pe retablu *(foto 31),* metamorfozînd fiecare volută pe care o loveşte într-o nouă volută, într-o nouă spirală; ce mult ne-ar plăcea să-i urmărim pe îndelete traiectoria, descompunînd timpii din care e alcătuită, pentru a înscrie minutele acestei trans-figurări ale cărei mari ore le constituie Borro-mini, Churriguera şi un creol. Cum s-o opreşti, măcar o secundă, cînd ea izbeşte, trimisă de mîna unui artizan indian, faţada, retablul, cupola din Ocotlan, din Acatepec sau din Tonantzintlan? Coloana răsucită a lui Bernini era încă un element arhitectural a cărui ornamentaţie, datorată lui Francise Flamandul, rămînea discretă. Ce să mai spunem despre cele în stil churrigueresc me-xican şi baroce andin *(foto 36)?* Toate forţele ornamentale pe care Bernini le închisese, fără să ştie, în spiralele lor, se dezlănţuie. La Compaña de Quito, la Oaxaca şi la Tepotzotlan, interiorul bisericilor coloniale dispare sub sculpturi, ca un arbore care, năpădit de iederă şi viţă, curînd mort, nu mai este altceva decît scheletul invizibil al unei vegetaţii a cărei substanţă moale împrumută suportul dur al oaselor. Există o iconografie a ornamentului arhitectural – anghinare, conopida, cicoare, urnă, balustră sau bilbochet – a cărui istorie ar fi, pentru un

erudit răbdător, uimitor de lămuritoare în ceea ce priveşte această evoluţie. Ar fi o adevărată muncă de călugăr, în asemenea măsură se nasc ornamentele unele din altele, se scindează, se divid, se multiplică la infinit – o muncă de biolog, urmărind îndeaproape infimele mutaţii ale unui trunchi într-o infinitate de familii. Una dintre aceste familii este americană şi se subdivide în înrudiri aztece, olmece, chichimece, maya, quechua, aymara, în căsătorii între verişori negri, albi şi roşii; toate acestea alcătuiesc într-o biserică din Indii un inspăimîntător amalgam de forme care se nasc, se dezvoltă, putrezesc şi renasc din însăşi putreziciunea lor; toate acestea alcătuiesc o lume halucinantă de suflete, ar fi zis Platon.

în acest moment, cînd sculptura din Peru şi din Noua Spanie, sigură de victoria ei, se lasă în voia extravaganţelor churrigviereşti, pe care le mai şi complică cu reminiscenţe precolum- biene, la celălalt capăt al Americii, pe teritoriul portughez, în districtul Minelor din Brazilia, arhitectura colonială se decantează. Faţadele bisericilor din Uro-Preto sau din Sâo Joâo del Rey nu mai sînt aplice monumentale străine planului; între turlele bine distanţate, frontispiciul se ridică pînă deasupra unui oculus, cu o graţie de vegetal curăţat de crengile care prisosesc, dominat, stăpînit de arhitecţi care ştiu să reţină esenţialul din clocotirile de sevă *(foto 46).* Sînt meşteri dulgheri care deţin secretul acelei simplităţi la care se întorc marii maeştri din Austria şi din Portugalia. Simplitatea bisericii misiunii americane sau andine era romană sau mediteraneană, cea a bisericii confreriei din Minas Gerais este ceva cu totul nou şi infinit mai complex, pentru că ascunde un plan uneori foarte subtil, cel al bisericii eliptice desenată de

Serlio în tratatul său, de Vignola în 1572 pentru Santa Anna del Pafrenieri din Roma şi de Borromini în 1638 pentru Saint-Charles-aux-Quatre-Fon- taines. Turtind unghiurile dreptunghiului clasic, arhitecţii dulgheri obţin un poligon, un oval, o elipsă, biserica Sfîntul Francisc din Sâo Joâo del Rey, un dodecagon neregulat, Madona de pe Pilastrul din Pombal, şi ating culmea subtilităţii în 1784 prin planul în două elipse asociate al Rozariului din Uro-Preto. Cinci ani mai tîrziu, districtul Minelor se ridică împotriva autorităţii regale cerînd independenţa. Marele baroc arhitectural, cel care inventează noi structuri în loc să le mascheze pe cele vechi prin artificii, apare în America latină în momentul în care imperiile catolice se vor prăbuşi, şi nu va supravieţui acestui moment.

PATIMILE ÎN VIZIUNEA NOII-SPANII

Soldatul Bernal Díaz del Castillo îşi sfîrşea viaţa ca magistrat în Santiago de Guatemala. Peste ani, după ce furia cuceririi se mai domolise, el îşi evoca vechii camarazi, pe toţi cei ce nu erau căpitani (foto 4) : «Cei patru fraţi din Alva- rado, toţi morţi; Sanzedo, atit de îngrijit, încît toţi îi spuneam „Galantul”, şi care a fost ucis pe pod; şi Maldonado, „cel generos”, care a murit de moarte naturală. . . ; „bătrînul soldat” Caravajal, care **a** *surzit; de la Serna, cu faţa*

brăzdată de o cicatrice . . . Şi mulţi, mulţi alţii, care îmi vin în minte, chipul lui Vendabal, în timp ce mexicanii îl duceau să-l sacrifice, Juárez cel Bătrîn, care şi-a ucis femeia cu o piatră de moară, Gómez, unul din puţinii care s-au întors bogaţi în Castilia, Enriquez care a murit de congestie în propria-i armură, Escudero spîn- zurat, picioarele cu degete mutilate ale lui Umbría, Mesa înecat, Guzmán îngheţat, Díaz cel cu ochii trişti, şi Portillo, cel care şi-a părăsit toate bogăţiile ca să intre în ordinul Sfîntului Francisc. Şi n-am mai rămas decît eu, doar eu . . . ». Cortegiul funebru al conchistadorilor bîntuie bisericile fortificate de pe înaltul podiş mexican (foto 3), mulţi au fost chiar înmormîntaţi în ele, cu mult mai mult fast decît cum au trăit. Frontonul sau retablul unei biserici baroce (foto 11) nu este, el însuşi, un imens catafalc ?

Pompa funebră este o artă barocă care a apărut în Europa în timpul Cuceririi şi a înflorit în Indi- ile occidentale, avide de spectacole. Patru sute şaptezeci şi şapte de salve de tun au salutat ridicarea corpului – îmbălsămat în mantaua sa de comandor al ordinului Sfîntului Iacob al Spadei – Excelenţei Sale viceregele Noii Spanii, Juan de Acuna, marchiz de Casa Fuerte; patru sute de slujbe se celebrau în acelaşi timp, şi în timp ce toate clopotele sunau, în timp ce toate ţările, tot Mexicul, se aflau în rugăciune, convoiul se întindea pe doi kilometri înapoia unui monument, catafalcul, tras de douăzeci şi patru de cai. S-a spus că societatea barocă a voit să-şi fardeze moartea pentru a-i ascunde grozăvia; nu, ea o onora în chipul cel mai brav, pentru că era sigură de înfrîngerea ei, pretinzind să intre de-a dreptul în viaţa veşnică fără a face anticameră.

Pe patul lor de moarte, societăţile baroce au ajuns totdeauna la o împăcare cu cerul, şi poate nu există naţiune pe lume la care

devoţiunea faţă de sufletele din purgatoriu să fi avut atîta succes ca în Indiile spaniole, unde se ucidea un om pentru un fleac, dar unde ucigaşul plătea după aceea cît trăia liturghii pentru odihna sufletului celui omorît. Pe uşile bisericilor se putea citi: *Astăzi se scot sufletele din purgatoriu*, şi doamnele se duceau, urmate de micii lor sclavi negri sau roşii din Congo şi Amazonia, să-i ceară Fecioarei să intervină cu rugăciuni pentru toţi cei care pieriseră de bici, de ftizie, de ciumă, de lepră sau de vărsat, în mine sau pe plantaţii, şi să se roage de asemeni şi pentru un soţ, un frate sau un amant ucis în duel. O femeie din *sociedad*, o femeie «înţeleaptă », o albă, trebuia să aparţină confreriei Santa Maria del Sufragio, gratificată cu privilegii printr-o bulă din 1594, iar bărbatul ei să umble cu cheta purtînd pentru ea un disc de aur împodobit de două statuete îngenuncheate, cu braţele înălţate la cer, *las ánimas*, două suflete moarte care primeau banii şi ştiau, la nevoie, să-l răsplătească pe cîte un donator generos. Se povestea la Lima că odată salvaseră pe un amant credincios adumbrind pentru o clipă ochii soţului furios; că scăpaseră două fete bătrîne, pe care le protejau ele, de gloanţele unor tîlhari care le atacaseră. Puteai face şi mai mult decît să te rogi, pentru sufletele din purgatoriu, puteai să le scoţi de acolo dacă plăteai Tezaurului regal bula morţilor, care le dispensa de supliciu, precum bula de împăcare îl dispensa pe hoţ de a înapoia păgubaşului punga, iar bula celor vii dispensa de posturi. Azi zîmbim la gîndul acestor tranzacţii, dar uimitor e faptul că relaţiile cu eternitatea au fost în acel timp ceva atît de obişnuit pentru acele societăţi coloniale atît de legate de bunurile pă- mînteşti; jansenismul nostru e iritat de toate acestea şi poate că n-are dreptate: în volutele de aur ale îngerilor de tip baroc din

jurul unui Christos mort s-a închegat o unitate – aceea a unei credinţe fără milă, fără scrupule, dar şi fără remuşcări de conştiinţă – întru frumuseţea sufletelor, oricare ar fi fost forma sau culoarea lor, aceea a corpului glorios al unei societăţi eterne, răscumpărînd prin triumful lui Hristos-Rege suferinţele morţii biruitoare. « *Fraţilor, ascultaţi misterul pe care vi-l dezvălui: toţi vom învia, dar nu toţi vom fi schimbaţi. într-o clipă, la sunetul ultimei trompete, morţii vor apărea vii, într-o stare incoruptibilă, şi atunci vom fi schimbaţi, căci trebuie ca acest corp pieritor să fie înzestrat cu incoruptibilitate, iar corpul muritor cu nemurire. Iar cînd acest corp muritor va fi fost înzestrat cu nemurire, cuvîntul Sfintei Scripturi se va împlini: Moartea a fost îngropată în victorie. O, moarte, unde este acum biruinţa ta?*» Această frază de la liturghia morţilor s-ar putea înscrie pe toate monumentele cuceririi sufletelor prin cucerirea aurului. O biserică din Mexic sau din Peru este o monumentală sărbătoare creştină cu Isuşi suspendaţi, aşe-zaţi, ghemuiţi sau culcaţi, cu acoperămînt tras pînă la bărbie, cu fruntea acoperită cu o bonetă de dantelă, dar, în cele din urmă, înviaţi în haină de mătase, într-un delir de îngeri şi arhangheli. Pata roşie pe care o aruncă arta colonială pe harta lumii baroce este ca un văl al Sfintei Vero- nica: pe ea se înscrie faţa însîngerată a lui Christ.

Toate peisajele care se întind de la munţii pleşuvi mexicani şi pînă la pădurile Amazoniei sînt peisaje ale Patimilor, toate bisericile sînt beciuri pentru tortură, labirinturi în care fiecare palier este un popas pe drumul Golgotei, fiecare dulap un mormînt, atît sînt de halucinante, prin suferinţă şi prin moarte, statuile, păpuşile, manechinele articulate care se înghesuie înăuntru şi care învie la soare în zilele de

procesiune.

Vărsat, febră glabenă, inundaţii, erupţii, cicloane, atacuri de corsari, incursiunile indienilor, ale bandiţilor sau piraţilor, revoltele indigenilor, foamete explozivă dar familiară, moartea este întotdeauna prezentă în Indiile occidentale, cu cortegiul său obişnuit de victime şi de martiri. în saloanele, sufrageriile şi dormitoarele creolelor nu atîrnau pe pereţi tablouri cu flori, cu naşterea Venerei sau cu scene pastorale, ci tablouri înfă- ţişînd decapitări, spînzurări de stîlpi sau ruguri. Fiecare oraş avea o casă de refugiu unde în Săp- tămîna Patimilor, femeile din *sociedad* mergeau să se flageleze. Era foarte la modă să faci parte dintr-o confrerie de penitenţi, ba chiar exista o ierarhie subtilă între confreria milosteniei, cea a Sfîntului Dominic şi cea a Sfîntului Francisc; lumea se ducea la marile sărbători liturgice cum se ducea în Europa la operă, reţinîndu-şi dinainte locurile, atît de mare era afluenţa. Poporul indian venea din supunere, dar şi din gust pentru un spectacol la care participa cu strigăte, şi prin creaţia artiştilor săi, care sculptaseră statuile lui Christ, ale Madonei şi ale Sfinţilor, care erau principalii actori. Poporul era corul roşu iar preotul hierofantul alb care comenta episoadele dramei, Isus prins, Isus legat, Isus biciuit, Isus împovărat cu crucea şi Isus poticnindu-se, corul îşi striga de fiecare dată spaima, se temea şi se înfuria de-adevăratelea, intra in transă cînd răsunau loviturile de ciocan care ţintuiau pe cruce un Christ de lemn ce avea înăuntru o băşică plină cu un lichid roşu, cînd se ridica crucea între crucile celor doi tîlhari, unul alb şi altul indian, pentru ca toată lumea să fie mulţumită – căci cine ar fi putut spune care era cel rău ? Lucrurile se schimbau de la o confrerie la alta. Bocitoare de profesie

plingeau la picioarele crucii, doi diaconi urcaţi pe scări scoteau apoi cuiele din mîinile şi picioarele manechinului, îl coborau încet şi mort cu adevărat, cu capul legănîndu-se în faţă, îl ofereau durerii poporului care începea să plîngă în hohote. Isterice, femeile, în delirul lor vrînd să sufere în faţa Dumnezeului care suferise într-atît, îşi dădeau pe întrecute palme. Erau bete de plîns, de tămîie, de alcoolul de porumb ca şi cele zece mii de indieni care aşteptau de sîmbătă în piaţa Cuzco din Peru apariţia, în Lunea sfîntă, a lui *Señor de los Temblores*, un trunchi de stejar brut învelit în dantelă, cu plăgi de rubin, cu cuie de diamant, cu spini de smaragd şi cu păr de fată tînără, pe care un locotenent de poliţie îl tăiase de pe capul fetei sale în agonie. Mulţimea tăcea mai întîi cînd El îi apărea în faţă, monstruoasă păpuşă cu resorturi, cu membrele tremurînd convulsiv; apoi, urlînd, se arunca asupra celor treizeci de inşi care-l purtau, ca să le ia cu sila sau de bună voie locul: era o fericire pentru tot anul. în îmbulzeală, Christul Cutremurelor de pămînt se legăna; îndărăt episcopul mergea în odăjdii cu paşi mărunţi şi înceţi; înainte, «pistil al unei stranii flori», aşezată în centrul unei pîlnii de dantele, sub un păr blond şi încreţit, Madona privea mulţimea cu ochii uluiţi; cercurile rochiei sale aveau o circumferinţă de şase metri, rochia era de brocart albastru şi alb, împestriţată cu aur; braţele, gîtul, urechile şi degetele îi erau acoperite cu bijuterii, iar în mînă ţinea un evantai. în faţă mergeau Sfîntul Iosif, cu rindeaua pe umăr, cu pana de păun la pălărie, San Cristóbal cu mustăţile sale unse de capucin, San Benito, negru ca noaptea, cu ochii albi, cu buzele violete, pe care lumea îl huiduia, şi în faţă, sub o umbrelă roz, San Basilio, aclamat frenetic.

Cine va putea spune ce vedea cu adevărat poporul indian în aceste imagini ale lui Christ,

ale Mamei sale şi ale sfinţilor pe care i-i dăruise Spania, ce superstiţii şi ce mituri amesteca el laolaltă cu cele pe care le zămisliseră vânturile din Iudeea, din Mediterana, din Castilia, din Extremadura sau din Andaluzia? Adevăratul mister al Chriştilor de pe tropicul Cancerului şi al Capricornului *(foto 13 şi 14)* nu constă atît în reprezentarea cît în proliferarea lor; şi în aceea că arborele credinţei, Crucea, şi-a răsucit atît de adînc rădăcinile în sufletele primitivilor, precum acei ţăruşi trecuţi prin foc care, plantaţi la Ecuator, la limita pădurii virgine, prind rădăcini într-o noapte, dau crengi şi frunze într-o săptămînă, înviind şi plesnind de sevă. Drama Bisericii din Indiile spaniole n-a constat în lupta sa pentru a impune credinţa—aceasta se făcuse în cincizeci de ani – ci în nesiguranţa cu privire la felul în care masa credincioşilor, corpul lui Christ, o trăia şi suferea pentru ea. Patimile în America au o mireasmă de alcool de porumb, sînt orgia, în sensul în care grecii foloseau acest cuvînt, adică taină sacră şi orgie în acelaşi timp, stupoare. Cine ar putea afirma că toţi aceşti Chrişti nu erau încă nişte idoli în jurul cărora continuau dansul pămîntului ? Cine să judece aceasta? Călugării care-i puneau să joace, să picteze şi să sculpteze aceste mistere puteau oare să judece acest fapt, ei înşişi fiind uneori un fel de ucenici vrăjitori descumpăniţi de succesul predicilor lor? Un arbore contorsionat din pădurea Morelia din Yucatán * devine în ochii călătorului uluit Christul-Domn-al-Arborelui, nume pe care menadele îl dădeau lui Dionysos... Însăşi substanţa din care erau plămădiţi aceşti Chrişti, în bisericile misiunilor, era tot aceea din care fuseseră făcuţi vechii idoli care-l înspăimîntaseră pe Cortés, un fel de amestec de porumb, de orchi- dee, de bumbac şi de agavă, din care mai lipsea doar sîngele celor sacrificaţi. Un

preot păgîn convertit dezvăluise secretul episcopului din Micho- acan, Vasco de Quiroga (1536—1565), care a clădit chiar o fabrică. Amestec instabil din fructele acestui pămînt instabil, acest zeu al lavei sau Christ al Cutremurelor îi proteja împotriva aceloraşi calamităţi. La amiaza zilei de 28 iulie, 1656, Christul celui de-al treilea ordin din Patz- cuaro a aplecat capul, în timp ce clopotul a început să bată singur; peste trei ore, întregul oraş se prăbuşea, cu excepţia bisericii. E lesne de închipuit, cum i-au mulţumit supravieţuitorii acestui biet trup de argilă, care-i salvase prin fragilitatea sa, îmbrăcîndu- l în aur, argint şi mătase. Noua Spanie ardea în fiecare an vreo două mii de chintale de ceară, importată din Spania, în faţa Chriştilor săi ţinuţi sub sticlă, în faţa sfintelor sale uimite, a madonelor sale îndurerate şi soli- tare, în faţa sfinţilor săi torturaţi, dar oare ce- ar fi răspuns ea faimoasei întrebări a Inchiziţiei adresată acelor Vaudois din Alpi: «Credeţi că Christul din ostie este tot atît de mare ca şi cel de pe lemnul Crucii?». Da, fără îndoială, dar nu din raţiuni dogmatice, ci pentru că în timpurile precolumbiene, sfinte femei frămîntau pîini- şoare în formă de oase omeneşti, care erau apoi împărţite într-un fel de comuniune solemnă – erau oasele zeului Vitziliputzli. Ţinutul incaş ar fi zis deasemeni, da, pentru că fecioarele soarelui frămîntau pîinişoare din porumb şi din sînge de vigonie, care erau împărţite apoi în tot imperiul: era comuniunea lui Inca, Soarele viu.

De origine precolumbiană, patimile din America nu au nimic de a face cu concepţia occidentală despre frumos din secolele lui Pericle, Michelan- gelo sau Ludovic al XlV- lea, iar şansa religiei a constat tocmai în faptul că cucerirea a adus cu ea, pe pînzele corăbiilor, pe stindarde, pe cuirase, pe

medalii şi chiar pe lama săbiilor, o artă în plină reacţie împotriva renaşterii antice, o artă sacră care căuta să-şi regăsească rădăcinile populare pentru a lupta prin imagini împotriva reformiştilor, care tot decantînd divinitatea, o aboleau în idealul unui Dumnezeu nereprezentat şi nereprezentativ. Trupe de şoc în războiul artei sacre, iezuţii se pronunţau pentru culoare, pentru poze de Epinal înfăţişînd sfinţi, pe care să le poată distribui ca pe nişte manifeste, pentru madone pe care să le poată lipi pretutindeni ca pe nişte afişe, pentru Chrişti care să se legene ca nişte stindarde la răscrucile drumurilor. Şi pe aceste pămînturi ale misionarismului, ei aveau dreptate: aceste imagini, băştinaşii puteau să le vadă şi să le audă, să şi le apropie, întărind culorile, înmulţind broderiile şi simplificînd, pînă la simbol, desenul. Au avut chiar un atît de mare succes încît un edict din 1600 a trebuit să interzică în Mexic reprezentarea lui Christ, a Fecioarei şi a Sfinţilor pe obiecte de menaj, crătiţi, mobilă, cearceafuri; a îngăduit totuşi Inima Sfîntă din cocă coaptă.

Misterul Patimilor a fost jucat în America indiană cu mai mult talent şi poate cu mai multă dragoste decît la celelalte naţiuni, pentru că ea n-a încetat nici o clipă să le îndure, pentru că ea n-a ieşit niciodată din limbul sacrificiilor omeneşti prin a căror oroare popoarele primitive comunică cu sacrul. America a rămas multă vreme legată de realitatea omorului liturgic, şi s-a întîmplat ca în Mexic să fie răstignit cu adevărat, cu cuie adevărate, pe o cruce adevărată, un penitent voluntar, în Vinerea mare, care a şi murit din această pricină. Ce ar mai fi de zis apoi de cultul Inimii Sfinte a lui Isus în această ţară în care se aruncaseră mormane de inimi palpitînde, smulse din piepturi, pe piatra altarelor? în momentul în care Europa încerca să dezîncărneze patimile

Dumnezeului său în dramele Frumosului, Sensibilului sau Inteligenţei, America precolumbiană, cucerită, distrusă, anihilată, dăruia, convertită, aceluiaşi Dumnezeu, adevărul său de suferinţă umană, fapt pe care numai misionarii şi mai ales iezuiţii l-au înţeles, incitîndu-i pe indigeni să copieze imaginea Christului biciuit, a Christului care se tîrăşte, a Christului răstignit *(foto 18),* a Christului agonizant, strigînd, mort *(foto 19),* a Christului cu pieptul deschis arătîndu-şi inima arzătoare. Realismul în imaginea unui Dumnezeu pironit de viu, străpuns de lance şi dezmembrat pe cruce, reprezentarea în care se pipăie cu degetul plăgile şi ulcerele, ochii daţi peste cap, moartea căscată a unei guri cu dinţi de schelet fuseseră recomandate de către Ignacio de Loyola în ale sale *Exerciţii spirituale;* obsesia sau jocul agoniei şi al morţii, al descompunerii colcăitoare erau exerciţii pe care le recomanda chiar copiilor, celor pe care-i forma în vederea cuceririi sufletelor şi a pămînturilor, « pentru Dumnezeu şi rege»; le spunea că trebuie să aibă un cap de mort în cameră, că era tot atît de util pietăţii ca şi crucifixul, scapularul şi mătăniile. într-o bună zi au făcut din ele ghirlande, apoi zaharicale, înfăţişând capete de mort *(foto 17).*

S-a scris adesea că America a suferit mult, dar nu s-a spus poate îndeajuns cît de mult şi-a iubit ea suferinţele, spectacolul patimilor ei şi nu numai întîmplarea l-a făcut pe Cortés să debarce în Vinerea Patimilor şi să boteze primul oraş cucerit. Bogatul şi adevăratul oraş al Crucii, cel adevărat, pentru că mai există unul, cel al antichristului Luther. Şi nu s-a pus pe cele două talgere ale balanţei—dar oare s-ar putea pune?— suferinţele Reformei şi ale Cuceririi, masacrele din Germania, Franţa, Olanda, Anglia şi cele din noile

provincii ale Spaniei. Chinurile la care corsarii protestanţi îi supuneau pe Domnii din Societatea lui Isus erau oare inferioare celor la care-i supuneau cavalerii spanioli pe indigeni în onoarea celor doisprezece apostoli, şi indigenii pe iezuiţi în onoarea cine ştie cărui idol local? A existat în aceste secole de cucerire o reacţie în lanţ de orori, a căror victime spectaculoase au fost în primul rînd iezuiţii. Bisericile lor erau antologii de chinuri, căci ei ştiau totul în materie de tortură, cunoscînd tortura chinezească, hindusă, mahomedană şi africană, germană şi engleză, rusă şi flamandă, şi chiar elveţiană, în 1588 publicau o culegere sub titlul *Teatrul Cruzimilor Ereticilor*, ilustrînd cu ele pereţii noviciatelor, pentru ca postulanţii să ştie bine ce-i aşteaptă şi ce onoare aveau de apărat. Stăpî- nind în America, la începutul secolului al XVII-lea, peste un milion de indieni, ei par a fi fost deţinătorii unei ciudate arte a Patimilor. înzestraţi din fire pentru reprezentarea elementului atroce, Indienii i s-au dedat cu pasiune de îndată ce au fost liberi s-o facă. Dar excesul acestei imagistici catolic-indiene trebuie să fie oare interpretat numai ca un exces de imitare, ca o exagerare, nu a unor credincioşi ci a unor actori care supralicitează, caricaturizează? Toţi cronicarii au spus de nenumărate ori că indienii erau actori extraordinari, ştiind, de îndată ce erau convertiţi, să transpună, cu o uimitoare veridicitate a tonului, o dramă care totuşi le era străină, o dramă ebraică, trăită de un evreu, la o depărtare de mii de ani şi de kilometri de istoria lor. Indienii erau mari iubitori ai spectacolului liturgic; şi nu se temeau să se boteze de mai multe ori, în asemenea măsură le plăcea acest lucru, ceea ce explică exorbitantele statistici ale misiunilor. Indienilor le plăcea, de asemeni, să servească – zadarnic au susţinut părerea contrarie călătorii din secolul luminilor – ,ei

fuseseră astfel educaţi de către aristocraţia aztecă, maya sau inca, din cele mai vechi timpuri. Credinţa conchistadorului sau despotismul arhitectural al principelui sînt fapte logice, politice şi social explicabile, ţinîndu-se seama de datele europene obişnuite; în schimb, credinţa domesticită, a băştinaşilor, cărora li s-a lăsat libertatea de a împodobi arhitecturi autoritare apare în ochii umanismului tradiţional o monstruozitate. Ni s-a expus oare vreodată, ni s-a arătat oare vreodată, o artă catolică galbenă sau neagră? Modelele venite de la Madrid, de la Roma sau Anvers au servit drept trambulină unei arte catolice *roşii*, dar spre ce anume? Ar fi greu de precizat. În biserica din Tasco o femeie îngenunche în faţa unui Christ mort pe care-l ţine în braţe un Dumnezeu-Tatăl, deghizat în papă *(foto 19);* ea se ridică, îşi bagă degetul în rana unui picior, se închină, pleacă. Ce se petrece oare în capul ei ?

Ce se petrece oare în capul meşterului indian care, în aceeaşi biserică, a sculptat faţa Christului la stîlpul biciuirii *(foto 12),* a acelui flagelat cu mîinile legate, al cărui model se află la Sfînta Praxede din Roma? A încerca să găseşti sursele legendei care i-a făcut pe cruciaţi să descopere această coloană pe Pămîntul sfînt şi pe cardinalul Colonna s-o aducă la Roma în 1223 e ca şi cum ai vrea să opreşti halucinantul conflict al umbrei şi al luminii pe acest chip, care se schimbă după unghiul din care e privit, năucit, urlînd de durere, mînios, dispreţuitor, pradă nu se ştie cărei bucurii supraomeneşti. Bula alexandrină * este într-un sens planul edificiului sfînt al Americii spaniole, credinţa băştinaşilor constituind materialul—chirpici de porumb mexican, cărămidă crudă maya, andezitul inca, piatra spongioasă a mulatrilor din Brazilia; compact sau friabil, dur sau fragil, luat aşa cum se găsea, acest material rămîne, în ceea ce priveşte rezistenţa,

elasticitatea, greutatea şi substanţa sa, inexplicabil. E aici, e tot ce putem spune, şi el e cel care a dat trup, carne şi sînge acestei arte a Cuceririi; cuceritorii înşişi nu şi-au dat decît scheletul. Dar cum, de ce şi în ce fel? S-a explicat totul prin zelul misionarilor, dar de ce au reuşit ei în America, cînd au eşuat în Africa şi au avut o atît de mică reuşită în Asia? Călătorii din secolul luminilor vorbesc de teama şi de şantajul cu înfometarea. Dar nu se lucrează la o operă de artă sub lovituri de bici, sau dacă da, atunci înseamnă că şi biciul este iubit.
Un meşter zidar maya a sculptat în secolul al XVI-lea în pietrele vechiului Tiho, de fiecare parte a balconului guvernatorului din Merida – Francisco de Montijo, care-şi hrănea cîinii cu copii de sălbatici – oameni păroşi, călcaţi în picioare de doi conchistadori înarmaţi, iar sub jghiaburile acoperişului, pe fraţii lui învinşi, cu feţele schimonosite. Nu i-a făcut însă în stil maya, ci în stil plateresc, maur *(foto 4).* La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, Aleijadinho din districtul minelor braziliene, vinovat de *infamia de mulato,* bastard al unei sclave negre şi alunui arhitect, a sculptat în chip de San Jorge biruind dragonul pe un ofiţer care-l brutalizase... Există o artă sudică proprie Americii spaniole, obscură revanşă— în genul celei a lui Jean de Nivelle —- a băştinaşilor, a metişilor şi a mulatrilor împotriva teroarei, prin figurarea teroarei pe faţa albă a lui Christ; existăîn America indiană numităşi America latină o artă barocă a suferinţei, a cărei forţă de răscumpărare nu o vom înţelege niciodată. Pe zidul gol al cuceririi spirituale, faţa Christului indian este o floare misterioasă şi crudă. Ciudat este însă faptul că Sfîntul Oficiu n-a avut prea mult de urmărit erezia în Indiile occidentale: din anul

1571 şi pînă în anul 1800, doar vreo şaizeci de persoane se pare a fi fost arse de vii în autodafeuri – un fleac, cînd mureau tot atîtea în înghesuiala vreunui pelerinaj în Guadelupa sau în Copacabana. Inchiziţia americană nu avea de pedepsit decît păcate mărunte, abaterile clerului, dar putea oare

să seurmărească peea însăşi ?

— pe cititorii de cărţi interzise şi cîteva vrăji-toare de mîna a doua. Nu existau protestanţi, evrei, nici măcar noi convertiţi cu credinţa ezitantă, decretele regale interzicîndu-le intrarea în Indii. Şi nici chiar păgîni: cînd Sfîntul Oficiu s-a instalat în Mexic (1571) şi la Lima (1569), saltul în credinţa catolică fusese făcut, fără posibilitate de întoarcere. Dacă uneori, cîţiva indigeni încercau să restabilească cultul vechilor lor zei, ei nu cădeau sub jurisdicţia Inchiziţiei decît dacă episcopul consimţea să-i dea pe mîna aces-teia, trebuind însă în acest caz să plătească cheltuielile de urmărire, lucru pe care, bine-înţeles, se ferea să-l facă. În timpul barocului, Inchiziţia americană nu avea nimic de făcut decît doar să asculte denunţurile chapetonilor geloşi pe creoli, şi viceversa, să-i supravegheze îndeaproape, pentru că reprezentau mare sursă de venit, pe cei care făceau comerţ cu ereticii protes-tanţi, englezi, olandezi sau germani. Intransigenţa religioasă se alătura intransigenţei comerciale a regelui, dar un dar oferit căpitanului de vamă şi inchizitorului local intra în cheltuielile generale ale unei afaceri cu mirodenii făcută cu Londra. Cînd, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, minerii mexicani au acceptat să fie finanţaţi de capitaliştii englezi, aceasta s-a făcut cu autorizaţia Inchiziţiei. Spre deosebire de ceea ce se crede, nu oamenii din popor, ci notabilităţile erau cei care o detestau pe Santa Hermandad şi au obţinut abolirea ei. Inchizitorii erau admişi de

mulţime pentru că ei erau amestecaţi în întîmplările, în vicleniile şi în nefericirea lor, chiar dacă abuzau de putere, pentru că ei îi satisfăceau gustul pentru spectacol, era o bucurie pentru tot cartierul să vadă cum e bătut *compadre*-le Obregon, purtînd o mitră de hîrtie pe cap, pentru că a îngropat în cimitir efigia de ceară, străpunsă de ace, a învăţătorului; era o bucurie pentru tot oraşul să vadă cum e umilit în piaţa mare un notabil, înveşmîntat doar cu o cămaşă, pentru că-l citise pe Voltaire.

Se pare că nu se poate explica predilecţia artei indiene pentru Patimi decît prin acest gust al poporului pentru spectacolele liturgice sau infamante: «*Indienii neputînd înţelege ce vedeau, misterele trebuiau să le fie prezentate sub formă de spectacole, pentru ca să li se întărească prin aceasta credinţa*», remarca Vetancourt în secolul al XVII-lea, iar Raynal, în secolul al XVIII-lea, va spune că pentru indieni plăcerea se confunda cu pietatea. Călugării au introdus în America «*misterele*» Evului Mediu, în momentul cînd în Europa ele erau abandonate de popor pentru Commedia dell'Arte, traducîndu-le în nahuatl, quechua *, aymara. Printr-o bulă din 1586, papa Sixt al V-lea a dotat cu o indulgenţă specială slujba de Crăciun Mimată şi cîntată de augustini, în timpul căreia preotul mima grimasînd, cu faţa întoarsă spre mulţimea de indieni: «*Dominus vobiscum*», iar ea îi răspundea: «*Et cum spiritu tuo*», cu rîsete, petarde, zurgălăi, tobe şi fluiere. Această credinţă l-ar fi încîntat pe Rabelais şi, ca şi călugării americani, el nu şi-ar fi pus nici o întrebare, ci ar fi izbucnit în rîs văzînd un înger cum stinge la Cochabamba, cu mijloace foarte naturale, fitilul aprins al archebuzei cu care Avram se pregătea să-l jertfească pe Isaac. în calitatea lor de unici regizori autorizaţi ai teatrului credinţei, franciscanii, apoi augustinii şi iezuiţii, nu puteau să se

arate intransigenţi în ceea ce priveşte puritatea jocului actorilor lor indigeni, aşa cum nu puteau să ceară de la artiştii plastici nici reprezentarea academică a lui Christ mort şi a Fecioarei plîngînd. Trebuiau să accepte încălcarea normelor Conciliului din Trento referitoare la decenţa imaginilor sfinte, consimţind la o violenţă sau la o senzualitate care-l şocaseră deja pe Zumarraga, primul episcop din Mexic, în anul 1544: *«Este un lucru foarte nepotrivit şi lipsă de respect*, ca, *in faţa Prea Sfîntului Sacrament, oameni mascaţi, îmbrăcaţi în veşminte femeieşti să îndrăznească să apară dansînd şi sărind cu mişcări necuviincioase şi lascive, şi cu mult zgomot, întrerupînd imnurile bisericii şi reprezen- tînd triumfuri profane*, ca *acela al zeului iubirii*... »

în 1555, un conciliu din Mexic, compus din dominicani şi franciscani, a decis să supună controlului Bisericii orice operă, fie că autorul ei era un alb sau un indigen. Corporaţiile de pictori şi de sculptori se organizează în confrerii religioase, sub autoritatea călugărilor, care adesea sînt şi fondatorii lor, ca de exemplu Pedro de Gand şi Bernadino de Sahagun (1499—1590) la Tlatelolco în Mexic, Julian de Quartas (1530—1587) în Yucatan, franciscanul Basilio de Santa Cruz la Cuzco * şi Jodoque Rurke de Mansalaer, care a creat colegiul de artă indiană din Quito *. Adesea pictori sau sculptori ei înşişi, ei făceau cunoscute tehnicile europene odată cu adevărurile credinţei, catehizarea făcîndu-se atît prin predici cît şi prin sfinte imagini, pe care cereau apoi să le reproducă şi indigenii. Cu ce libertate de interpretare însă? Temele majore în legătură cu Christ, cu Madona şi cu sfinţii, erau deja în
Europa supuse controlului Inchiziţiei,

trebuiau să se conformeze dogmei sau articolelor referitoare la procesul beatificării. Aceasta nu se făcea însă fără ceartă: Christ fusese totdeauna reprezentat cu patru cuie, cînd, în secolul al XVI-lea, iezuiţii nu-şi puseseră decît trei pe blazon; teologi şi erudiţi au început să se înfrunte, au existat chiar şi cîteva vizuni mistice în legătură cu cele trei sau patru cuie. În fine, în 1616 a apărut *De Sancta Cruce* a lui Gretser, S.J.; el a devenit autoritate pentru pictori şi sculptori, care posedau deja *Evangelicae Historia Imagines*, culegere de imagini reprezentînd principalele evenimente ale Evangheliilor, concepută de Ignacio de Loyola şi publicată pentru prima dată de către Plantin în 1583. Şi e poate istoria cea mai barocă a artei baroce americane, istoria acestui protestant din Anvers care a primit din partea regilor prea catolici privilegiul de a tipări toate cărţile şi toate imaginile pioase, care se distribuiau în imperiul băştinaşilor, pentru ca aceştia să se inspire din ele. El îi avea ca reprezentanţi comerciali pe hieronymiţii din Madrid, dispunea de douăzeci de tiparniţe, conducea şaptezeci de tipografii şi a primit în 1541 un ordin pentru două mii de breviare, şase mii de diurnale şi patru mii de cărţi de rugăciune. Succesorul său a venit în 1692 la Madrid să se plîngă de imitaţiile lyoneze comandate de aceiaşi hieronymiţi care erau însărcinaţi să-i apere interesele. Regele l-a înnobilat şi pînă în 1841 casa Plantin din Anvers a fost «Mama» Indiilor spaniole. Un artist în- tr-adevăr erudit şi drept cugetător, care nu voia să aibă de-a face cu Inchiziţia, trebuia să aibă în biblioteca sa şi *Istoria Sfintelor Imagini* a lui Molanus, *Pictor Christianus eruditus* de spaniolul Interiau de Ayala, şi mai ales *Istoria universală a imaginii miraculoase a Maicii Domnului* publicat la Veneţia în 1624. În 1648 a apărut la Madrid *Tratatul de sculptură*

policromă a lui Pacheco, socrul lui Valâzquez, şi care fusese elevul lui Castillo, coloristul celor patruzeci şi opt de bus- turi de sfinţi din relicvarul Escorialului. Cartea lui cuprindea reţetele şi legile marilor maeştri ai sculpturii spaniole, Gregorio Fernández (1576— 1636) şi Montañés (1568—1649), cărora le va urma Pedro de Mena (1628—1667). Dar lumea iconografică creştină era prea vastă şi prea complexă pentru ca un artist, oricît de erudit, să nu se rătăcească în ea, şi în 1782 s-a crezut că e necesar să se mai publice şi tratatul lui Ayala: *Pictorul creştin şi erudit sau Tratatul despre Erorile frecvent comise de către cei care pictează sau sculptează imaginile sfinte.*

Probabil că cea mai mare parte dintre meşterii indieni ignorau aceste cărţi, mulţumindu-se să copieze cît mai fidel cu putinţă modelele pe care le ofereau călugării. Fabricarea uneia dintre enormele păpuşi din cadrul spectacolului Patimilor presupunea teoretic patru artişti, un imagist, un poleitor, un sculptor în stofă şi un pictor. Primul cioplea în lemn atitudinea, mişcarea, expresia. Artistul indian nu pare să fi împins prea departe această schiţă. Trecînd prin Cuzco în 1850, Marquoy a văzut pe unul dintre ei făcînd într-un sfert de oră un Christ din bucăţi sculptate dinainte şi fabricîndu-i ochii din sticlă topită într-o cratiţă prevăzută cu găuri de mărimea unei castane; el picta apoi pe suprafaţa concavă pupila şi globul. Detaliile feţei şi ale membrelor, cutele veşmintelor erau sculptate în materie moale cu care era acoperit scheletul dur, ceea ce în limbaj meşteşugăresc se numea « a da ţinută imaginii», a o împodobi, îmbrăca, îmbogăţi. Faţa, braţele, mîinile, genunchii, picioarele, adesea corpul întreg, erau apoi acoperite cu un fel de tencuială imitînd carnea, i se pictau minuţios venele, ridurile şi plăgile, tehnică numită *encarnación*, în care meşterii indieni

erau neîntrecuţi, cu darul lor de a imita, care-i uimea pe călători; în ceea ce priveşte restul, destul de dispreţuitori. Fiind mai puţin o artă de sculptor, imageria indiană pare să ţină de arta olarului care lipeşte şi roteşte, pe şi în jurul unei armături grosolane, materia fragilă, chirpici, argilă, ipsos sau stuc, pe care o frămîntă, dîndu-i formă şi chip, pe care o îmbracă, o lipeşte şi o colorează în culoarea pielii sau auriu, sau în orice culoare destul de vie pentru a-i masca structura grosolană.
Acel *estofado* sau imitaţie de aur – în Franţa i se spunea « cirage » – era operaţia cea mai importantă a sculpturii ornamentale, cea în jurul căreia se făcea cel mai mult caz, dacă ar fi să ne luăm după manualele de arhitectură, care vorbesc mult de ea, tot atît de mult cît şi despre clasificarea ordinelor făcută de Vignola. Secretul său merită să fie arătat, într-atît de mult alchimia preparărilor acestora evocă o lume empirică a artei, care a dispărut sau nu mai există decît în obscurele oficine ale anticarilor şi ale muzeelor naţionale. Se compunea mai întîi din deşeuri de mănuşi vechi sau de pergament, un amestec menit să reţină foiţele de aur sau imi- tînd aurul; se aplicau apoi pe scheletul de lemn douăsprezece straturi de culoare albă, căci « albul e hrana aurului», şi apoi se reluau cu dalta toate detaliile sculpturii, inventîndu-se noi detalii. Se întindea apoi amestecul cu o perie de păr de mistreţ; se sfărîma ocru galben, pe cît era posibil pe o carapace de broască ţestoasă de mare, care era aşternut deasupra, şi nu mai rămînea decît « aşternutul fondului », operaţie delicată în legătură cu care fiecare artist spunea că posedă cea mai bună reţetă. Iat-o pe cea a lui Felibian, din secolul al XVII-lea: luaţi humă colorată cît o nucă, o sanguină cît un bob de fasole, plumb cît un bob de mazăre, sau un bob de linte, puţin unt, puţin zahăr candel, puţină pîine arsă, zdrobiţi

şi amestecaţi cu clei de pergament avînd consistenţa piftiei... E o reţetă de bucătărie, meşterii pregătind îndelung şi cu grijă aurul,pentru a-şi hrăni sculpturile cu el.

Judecind valoarea operelor indiene mai mult în funcţie de ignoranţa pe care o vădeau în ceea ce priveşte osteologia şi anatomia clasică decît în funcţie de puternicul lor sentiment al sacrului, călătorii n-au prea apreciat aceste expresii naive ale unei credinţe primitive pentru care zugrăveala liturgică sau splendoarea aurului cu care era poleită statuia însemnau mai mult decît calitatea sculpturii, adesea brutal de simbolică. Prostul gust al imagisticii catolice americane este echivoc, situîndu-se între surîsul complice al filozofilor luminilor, cărora le plăcea să vadă în ea o batjocură la adresa unei religii obscure, şi simplitatea medievală a poporului indian care o sculpta, o picta, o adora şi o investea cu acea forţă obscură a miturilor care îi va pasiona pe filozofii din secolul al XX-lea. Ea e evidentă în reprezentarea îngerilor, al căror cult a apărut în Europa în secolul al XVI-lea, reînviind prin transpunere în misterul creştin legende foarte vechi despre duhurile apei, ale pămîntului, aerului şi focului... Animismul spontan al populaţiilor precolumbiene şi le-a însuşit în mod firesc, acoperind retabluri, plafoane şi domuri cu o mulţime de îngeri cu feţe stranii, de un erotism tragic necunoscut în Europa *(foto 16).* îngerul artei creştine indiene aparţine atît paradisului cît şi infernului; el nu surîde: extatic sau contorsionat, te duce uneori cu gîndul la chipul sacrificatului aztec ce ţipă, cu o cicatrice în dreptul inimii, şi mai curînd la sufletele morţilor care rătăcesc o dată cu vîntul pe platourile înalte şi mişună prin ferigile din văile calde decît la Tronuri, la Serafimi

sau la Heruvimi. Cu micile lor feţe crispate în rămurişul care le ţine loc de trup, îngerii peru- vieni aşezaţi în cerc pe pereţii domului din Santiago de Pomata sînt sufletele frunzişurilor de zi şi de noapte, spiritele tropicale ale vegetaţiei. Ce diferenţă există între acestea şi îngeri pentru un băştinaş? O biserică mexicană sau peruviană este un piedestal de îngeri de tot felul *(foto 24),* pe care e foarte greu să-i etichetezi, şi poate că în acest contrast colonial dintre sufletele aflate în ceruri şi cele moarte, dintre îngerii văzuţi de europeni *(foto 27)* şi cei văzuţi de meşteri indieni izbucneşte contradicţia dintre credinţa albă şi cea roşie, dintre credulitatea oamenilor raţionali şi superstiţia oamenilor de culoare, între speranţa lor şi teama lor de invizibil. Dar cînd Francisco Miguel, meşter indian din Ocotlan, a pictat în centrul cercurilor de arhangheli şi de apostoli un Duh Sfînt albastru, cu aripile desfăcute, cum se picta în toate bisericile din Europa, şi-a amintit el oare că în acelaşi loc-cu-pini, un *teocalli* aztec, înainte ca Fecioara să i se reveleze aici unui franciscan în 1541, Marele Spirit nahuatl* îşi avea oracolul ? A analiza, a măsura, a compara influenţele indiene asupra modelelor venite de la Roma, Madrid sau Anvers nu constituie adeseori decît o bucurie de colecţionar de timbre poştale ce descoperă cu lupa o diferenţă în arta dantelăriei lor. Cu excepţia cîtorva, diferenţele sînt nesemnificative, pentru că însuşi semnul credinţei rămîne neschimbat: e totdeauna fie un Christ, care se tîrăşte, sau, lîngă o coloană, o Fecioară cu semilună, cu mătănii sau cu cuţite, al cărei arhetip există în vreun sanctuar european. Dar iată că ele au fost sculptate şi pictate de meşteri indigeni cu o ereditate precolum- biană grea de idoli şi de forme sacre absolut străine creştinătăţii. Tot misterul artei conchistadorilor e aici, în această mutaţie bruscă şi totală, aproape fără

sechele, a artelor precolumbiene în artă barocă, în această moarte şi în această înviere a artei roşii devenită artă albă.

LOS CONQUISTADORES A LO DIVINO [1]

Miguel de Zamora se îmbogăţise clădind Mexicul şi Oaxaca; întors în Spania, a vrut să pună la încercare dragostea alor săi şi s-a prefăcut că nu are nici o avere: a fost numit ruşinea familiei. Atunci îi chemă pe toţi a treia zi – era ziua învierii – şi le apăru în faţă îmbrăcat în aur şi purpură, cu inele de smaragd pe degete şi deschise şi cuferele: au scos cu toţii un ţipăt prin care-şi arătau iubirea. Dar el dărui totul săracilor şi se întoarse în Noua Spanie unde, văduv prin voinţa lui Dumnezeu, se retrase împreună cu Juan Flores în munţii din Tlaxcala, într-un loc foarte rece şi foarte aspru. Călugării nu puteau să lase astfel în singurătate, într-o ţară cucerită, pe un arhitect; dominicanii îl convinseră să li se alăture lor, ceea ce şi făcu, ca frate folosit la treburi gospodăreşti, împreună cu fiul său Antonio, şi în mănăstirea acestora din Oaxaca şi muri, după cuviinţă, ca un adevărat sfînt, după ce adusese apă în oraş. Această povestire pioasă este exemplară pentru strălucita legendă a călugărului din America. S-au spus multe lucruri pe seama lui. Călătorii iluminişti au făcut din el un adevărat cal de bătaie: « *părea*, zice

---

1 **Cuceritorii întru Domnul (N. T.)**

Humbold, *că era de datoria filozofilor să nege tot ceea ce fusese observat de către misionari*». Inventarul defectelor călugărilor din Lumea Nouă este o clauză de stil cu începere de la Gage renegatul.
Dar nu s-a scris şi poate nici nu se va mai scrie vreodată, din lipsă de credinţă – nu mai trăim un timp favorabil legendelor –, legenda strălucită a călugărilor din America. Cucerirea şi-a avut în persoana lui Bernal Diaz un adevărat Joinville, dar a fost lipsită de un Jacques de Vora- gine; doar cîteva cuvinte, prea seci în dicţionarele istorice, prea pioase în lucrările conformiste, lasă să se înţeleagă ce au fost viaţa şi temperamentul acestor oameni care au fost numiţi *Conquistadores a lo divino*, expresie intraductibilă în franceză. Cu ajutorul lui Dumnezeu, nimic nu le părea imposibil, pentru că Dumnezeu era şansa lor. Cucerirea era pentru ei o judecată a lui Dumnezeu pe scară mondială, o probă judiciară, în care erau siguri de biruinţă, pentru că erau siguri, în modul absolut, de adevărul etern, socotindu-se instrumentele acestuia. Călugărul din Lumea Nouă l-a făcut pe Conchistador, după cum cel din Lumea Veche l-a făcut pe cavaler, justificîndu-l în faţa lui Dumnezeu şi, ca şi cavalerii, conchistadorii şi-au sfîrsit deseori A'iaţa în sutană de călugăr. Aurul nu era adeseori pentru cavalerii din Castilia sau Extremadura decît un pretext pentru altceva, un altceva pe care n-ar fi ştiut cum să-l exprime, şi poate că Thomas Raynal a fost primul care a înţeles armonia spaniolă a tensiunilor opuse – aur şi Dumnezeu – cînd scria: «*Setea de aur şi spiritul cavaleresc care încă mai domnea... aceste două imbolduri îi făceau să alerge în Lumea Nouă pe oamenii din clasa cea mai de sus şi cea mai de jos a societăţii, hoţi care nu adulmecau decît jaful şi spirite exaltate care credeau că aleargă spre glorie. Iată de ce*

aceşti primi cuceritori au lăsat în urma lor atîtea nelegiuri şi atîtea fapte extraordinare; iată de ce cupiditatea lor a fost atît de atroce şi vitejia lor atît de măreaţă. . . » Cînd îl vezi pe Orellana părăsindu-l pe Gonzalo Pizarro şi lăsîndu-se dus de curent, în pofida bunului simţ, a cîştigului şi chiar a gloriei, ca să săvîrşească acea extraordinară fugă înainte cu prilejul primei coborîri pe Amazoane, construind corăbii pe măsură ce apele deveneau mai adinei, şi aceasta pînă la Cadiz, te gîndeşti la acel sentiment care-l face pe mistic să se năpustească spre Dumnezeul de care se teme. în acest sens, era logic şi necesar ca Diego de Olarte şi Augustin de Avila y Padilla, tovarăşii lui Cortés, să se facă călugări, şi că înainte de a deveni primul episcop din Popayan în Castilia de aur, Juan Gonzalez de Mendoza a fost un cavaler care s-a dus pînă în China ca să-l caute pe Dumnezeu. Franciscanii facilitau trecerea de la un mod de cucerire la un altul prin acei « soldaţi misionari », administratori laici însărcinaţi să trateze chestiuni privitoare la bani, de care le era interzis, prin canoane, să se atingă, în toate ordinele se regăsea fraternitatea celor două tipuri de cucerire, vlăstarele cele mai tinere ale familiilor spaniole fiind silite să aleagă între a se face călugări sau cavaleri în Indii, şi unii şi alţii urmărind pe drumuri diferite şi, cîteodată fratricide, un vis de cucerire, cu regate pe care şi le închipuiseră în copilăria lor comună.

în vremea cînd Cortés îl înfrîngea pe Montezuma, un pios senior din Castilla, Alfonso Sánchez de Cepeda, avea doi copii care nu visau decît primejdii: Rodrigo şi Teresa. Jurînd să cucerească lumea, au pornit-o într-o zi la întîmplare; au fost prinşi şi puşi la regim de pîine şi apă, şi faptul s-a uitat. Ei însă nu l-au uitat. Cînd Rodrigo a împlinit douăzeci de ani, s-a îmbarcat

împreună cu alţi treizeci şi doi de fii de familie nobilă pentru Rio de la Plata împreună cu Pedro de Mendoza, iar Teresa a intrat în ordinul care avea pe blazonul său un nor de argint pe un munte de nisip; a voit să-l urce. Teresa de Avila (1515— 1582), reformatoarea Carmelitelor, al căror ordin s-a aşezat în Mexic în anul morţii sale, a avut patru fraţi, Rodrigo, Lorenzo, Jerónimo şi Pedro, toţi patru plecaţi spre Indiile occidentale şi morţi acolo. Filiaţia dintre conchistadorii în sutană şi cei în cuirasă era frecventă; dominicanul Bernardo de Albuquerque, episcop de Oaxaca şi protector al Zapotecilor, în 1559, a avut printre străbunii săi pe Rodrigo de Albuquerque, cel care a fost denunţat regelui in 1515, de către Bartolomé de Las Casas, pentru cruzimea politicii sale indigene. în acelaşi oraş s-a născut Antonio de Monroy, care descindea poate din Cortés (Monroy prin numele său patronimic şi marchiz de Oaxaca) şi care a fost numit conducător al ordinului dominicanilor în 1677 şi arhiepiscop de Compostela în 1685. Alfonso de Ojeda, de trei ori celebru – prin căpetenia sa Cristofor Columb, cu care s-a certat, prin navigatorul său Americus Vespus* şi prin întrebuinţarea pe care a dat-o cel dintîi Proclamaţiei de Cucerire—, a murit atît de sărac încît nici n-au avut cu ce să-l înmormînteze în mod decent; nepotul său Didas a îmbrăcat sutana dominicană la Lima în 1591, consacrîndu-şi viaţa scrierii unui poem în douăsprezece cărţi despre Christ şi murind ca un sfînt în 1615. Exemplul cel mai pitoresc al acestei filiaţii atît de frecvente în Indiile spaniole, dintre cele două moduri de a cuceri, este cel al lui Pedro José de Béthencourt. În iulie 1402, baronul de Saint-Martin-le-Gaillard, senior de Grainville la Teinturière, descoperea insulele Canare; i-a cedat apoi acest regat nepotului său Maciot de Béthencourt, el retrăgîndu-se

în Nor- mandia; Maciot l-a cedat la rîndul lui Henric de Portugalia în schimbul fabricilor de săpun din Madera, recent descoperită de Ruyes Gon- zalve de Camera, căruia i-a dat în căsătorie pe unica sa fiică. Astfel s-a născut în Canare don Pedro José de Béthencourt, care a pledat să îmbrace sutana celui de-al treilea ordin al Sfîntului Francise, pe Pămîntul-lemnului-putred – Guatemala –, a întemeiat acolo un ordin al carităţii zis al bethleemienilor, a săvîrşit cîteva minuni, şi, după o viaţă plină de sacrificii şi de macerări, a murit ca un om drept.

Literatura conformistă afirmă că misionarii din America « aspirau la suplicii ». Faptul a fost adevărat timp de două secole. Torturilor la care spaniolii îi supuneau pe indigeni şi pe care le aplicau între ei înşişi, s-au adăugat şi torturile pe care călugării şi le aplicau de bună voie. Tot ceea ce poate exista mai absurd în ochii lumii în materie de cruzime la misticii spanioli s-a manifestat pe acest pămînt al sacrificiilor. în materie de artă, America era mai barocă decît barocul, şi părea că şi în materie de ascetism trebuia să fie mai ascetică decît Sfinţii Părinţi din Deşert. Pe înaltul platou mexican şi pe povîrnişurile Anzilor a existat o viaţă eremitică, ca şi în Egipt şi în Capadochia, şi primii *conquistadores a lo divino* au cunoscut cea mai pură arhitectură monastică: cabana sau peştera solitarilor. Această voinţă de austeritate a fost ucigaşă. Timp de cincizeci de ani, călugării au sosit în zadar în grupuri compacte, căci aceasta nu era de ajuns. Mureau de suferinţă, şi nu atît din pricina violenţei indigenilor, martiri ai propriei lor voinţe de a respecta Regulile monahiceşti, în ciuda bolilor, a frigului şi a soarelui. Velasco, vice-regele Noii Spânii, s-a plîns de acest lucru regelui, şi cînd în 1554 li s-a dat voie

augustinilor să se aşeze în Peru, aceştia au trebuit să făgăduiască că în Anzi îşi vor modera ascetismul de care daseră dovadă pe înaltul podiş mexican. Dar franciscanul Buenaventura de Salinas va mărturisi că, rugîndu-se zi şi noapte, ei nu şi-au ţinut făgăduiala.

Martin de Valencia îşi presăra cenuşă în mîncare; Antonio de Roa punea să fie biciuit în timp ce predica, şi, ca mijloc de convingere, se arunca pe burtă pe un foc de cărbuni. Piedro Claver era numai o rană sub sutana de iezuit. Dar, în afară de cei intraţi în legendă, cîţi alţii nu vor fi fost, al căror nume nu va fi rostit niciodată şi care au murit, tăcuţi, cu pieptul, cu coapsele, cu spatele şi cu pîntecele roase de cămaşa din păr de capră. De unde veneau? Cine erau? Putem să ni-i imaginăm prin mijlocirea poveştii lui Gregorio Lopez, pe care Arnauld d'Andilly a făcut-o cunoscută în Franţa. Gregorio era nobil de origine şi nu avea decît cincisprezece ani cînd setea de Dumnezeu a pus stăpînire pe sufletul lui; a plecat în munţi singur să trăiască împreună cu animalele sălbatice, hrănindu-se cu poame şi bînd apă din pîraie. Cele cîteva minuni pe care le-a făcut, îmblînzind un lup, împrietenindu-se cu un cerb – i-au uimit pe păstori; aceştia trădîndu-l, tatăl său a ştiut unde să-l găsească şi i-a amintit că pe pămînt trebuie să-i dea mai întîi lui ascultare, convingîndu-l să înveţe bunele maniere la Şcoala de Paji, la care-i dădea dreptul originea sa nobilă. Gregorio a învăţat astfel să citească şi să scrie, a învăţat latina, a învăţat să sărute mîna, să tragă spada, şi cum să joace-n frîu un cal andaluz. Dar nimic nu i-a potolit dragostea de Dumnezeu. Într-o noapte de rugăciune a avut o revelaţie care i-a răsplătit îndelunga îndărătnicie: s-a văzut înconjurat de o mulţime de necredincioşi care-i cereau îndurare. De atunci nu i s-a mai putut supune voinţa; i s-a propus un

beneficiu, mantia de canonic, speranţa funcţiei de episcop, s-a intervenit pe lîngă membrii Consiliului Indiilor, care trebuia să-i confirme pe misionari şi care au fost rugaţi să nu-l accepte; mama sa a plîns, tatăl său s-a mîniat, prietenii l-au sfătuit, dar totul a fost în zadar. Într-o bună zi s-a îmbarcat, a mers unsprezece săptă- mini pe apă, a răbdat de sete, a suferit de vînt, pe un vas care a fost cît pe ce să naufragieze, să se sfărîme de stînci, să cadă în mîinile corsarilor protestanţi, a plutit în voia valurilor timp de o săptămînă şi, în sfîrşit, a debarcat, lăudîn- du-l pe Domnul şi pe Sfînta Maria stăpîna mărilor. La ieşirea din catedrala din Vera Cruz, unde asistase la liturghia destinată călătorilor norocoşi, şi-a împărţit banii şi merindea cerşetorilor, şi a plecat, desculţ, fără cămaşă şi fără ciorapi în sutana-i de postav aspru, sub un soare de foc, să propovăduiască evanghelia printre chichimeci, şi apoi s-a retras timp de treizeci şi trei de ani într-un deşert. A murit în 1596, lăsînd două lucrări care-i rezumă viaţa: un *Tratat al celor umili* şi un *Comentariu la Apocalips*. Cînd Gregorio Lopez sosea în Noua Spanie în 1562, o mie de călugări îl precedaseră pe toată întinderea celor trei sute cincizeci de kilometri care despărţeau portul Vera Cruz de Casa Păsărilor a împăratului Montezuma, devenită prin logica divinelor corespondenţe lăcaşul serafic al copiilor Sfîntului Francisc.
De la venirea lor, în 1524, fuseseră construite patruzeci şi patru de mănăstiri ale ordinului; dominicanii sau fraţii propovăduitori, debarcaţi în 1526, nu posedau decît cincisprezece, dar prestigiul lor faţă de indieni era poate mai mare, datorită lui Dominico de Betanşos şi lui Bartolomé de Las Casas.
Betanşos a fost autorul unei *Scrisori latine despre inteligenţa băştinaşilor*, care a

inspirat Bula şi Decretul pontifical din 1 şi 2 iulie 1537 asupra naturii antentic umane a indienilor din America, text capital pentru istoria colonizării.

El sună aşa: «Nişte trimişi ai diavolului, minaţi de dorinţa nesăbuită de a-şi satisface lăcomia şi patimile nedrepte, îndrăznesc să afirme în fiecare zi că indienii orientali şi occidentali, precum şi alte naţiuni de care ni s-a vorbit în ultimul timp, trebuie să fie trataţi şi aserviţi europenilor ca nişte animale şi ca nişte brute, şi nu se tem să mai afirme că sînt incapabili să primească şi să practice sfînta noastră religie; astfel că după ce i-au redus la cea mai cumplită servitute, îi chinuie şi îi oprimă în aşa fel încît felul în care se poartă cu vitele lor de muncă este poate mai blînd decît felul în care se poartă cu aceste nefericite făpturi. Noi care, deşi nevrednici, ţinem locul lui Dumnezeu pe pămînt, şi care folosim toate mijloacele ce ne stau în putere pentru a regăsi oile pierdute de turmă, pentru a le aduce înapoi şi a împlini datoria care ne-a fost impusă, aflînd că indienii, prin calitatea lor de oameni adevăraţi, nu numai că sînt în stare să îmbrăţişeze religia lui Christ, ci o şi primesc cu cea mai mare ardoare, şi voind să remediem abuzurile care ne-au fost aduse la cunoştinţă, în virtutea autorităţii noastre apostolice, hotărîm şi declarăm, prin conţinutul prezentelor scrisori, că numiţii indieni, precum şi toate celelalte popoare de care vor afla creştinii mai tirziu deşi nu cunosc religia creştină, nu sint şi nu trebuie să fie, pentru acest motiv, privaţi de libertate şi de proprietatea asupra bunurilor lor, sau reduşi la servitute; dimpotrivă, trebuie ca prin intermediul propovăduirii Evangheliei şi prin exemplul unei vieţi pline de virtute să fie atraşi şi făcuţi să primească sfinta noastră religie. Ordonăm, în consecinţă, ca tot ce va fi contrariu prezentei rezoluţii să fie considerat nul şi fără

efect ».

S-a încercat să se facă din Bartolomé de Las Casas un fel de filantrop, ba chiar un filozof iluminist, salutat de Voltaire şi de cetăţeanul Grégoire, fost episcop de Blois în corpul legislativ la 22 floreal al anului VIII: A fost (spunea el), « cetăţeni, podoaba celor două lumi ». Cel dintîi în a pune la îndoială dreptul regilor de a cuceri şi a oprima, fie şi în numele credinţei, a fost Las Casas, cel mai vestit dintre *conquistadores a lo divino*, pentru că a fost cel care şi-a afirmat cu cea mai mare încăpăţînare bunurile sale, sufletele indigenilor, împotriva conchistadorilor aurului, care-şi apărau cu nu mai puţină îndîrjire bunurile lor : sclavii necesari exploatărilor miniere. În acest conflict au învins ultimii. Acolo unde iezuiţii înşişi vor renunţa în ciuda relaţiilor lor în lumea întreagă, în ciuda sprijinului pe care-l aveau la toate curţile, cum ar fi putut oare reuşi Las Casas ? Optsprezece traversări de ocean – şi în acel timp aceasta însemna ceva – vreo zece comisii regale reunite anume, vreo douăzeci de emisari regali trimişi anume, o mulţime de legi şi de decrete regale, n-au schimbat cu nimic situaţia de fapt: cînd a murit, în 1566, mai existau încă tineri care se întorceau în Indiile occidentale însoţiţi de sclavi, aşa cum fusese şi el la optsprezece ani, în 1500, de un sclav indian pe care i-l dase amiralul Columb ca recompensă pentru serviciile aduse.

Se spune că auzindu-l pe dominicanul Antonio de Montesinos cu cîtă violenţă atacă la San Domingo asuprirea sau supunerea indigenilor, a hotărît să se călugărească pentru a-i putea apăra. Prima sa parohie e decimată de rechi- ziţiile lui Albuquerque. Indignat, se duce să protesteze în Spania, se întoarce în 1516 cu titlul onorific de Protector universal al Indiilor, pleacă din nou în 1517 cu un proiect de colonii agricole aprobat de rege, care-l numeşte capelanul său;

recrutează agricultori, apoi revine în 1520 şi fondează colonia care e distrusă de o revoltă indigenă. Primit de dominicani, intră în ordinul acestora, şi în această calitate îl vedem în Mexic, în Nicaragua, în Guatemala, în Peru pînă cînd este constrîns să se întoarcă în Spania pentru a se apăra împotriva unei acuzări de aţîţarea unor militari la revoltă. întru apărarea sa scrie o relatare prescurtată despre *Distrugerea Indiilor*, prezentînd-o lui Carol Quintul, în 1542. Tipărită la Sevilla în 1552, a stîrnit scandal în toate Spaniile. În Mexic, prea fericitul Toribio de Benavente, unul dintre primii tovarăşi ai lui Martin de Valencia, pune mîna pe pană să-i răspundă; era un suflet atît de simplu încît indienii îl numeau Motolinia cel Sărman, şi numele i-a rămas. Se spunea că ar fi convertit singur patru sute de mii de băştinaşi; el a reluat, în răspunsul său, argumentul «păcii mongole», spunînd că la douăzeci de ani după cucerire, Noua Spanie era atît de paşnică, încît se putea transporta pe o distanţă de o sută de leghe un lingou de aur, fără teamă de nimeni şi de nimic, şi tot atît de sigur ca pe străzile din Benavente, locul său de naştere. Totuşi, în Spania, Las Casas pare să triumfe: el obţine de la rege în 1543 un şir de legi zise *noi* care reglementează şi protejează libertatea indienilor; dar nu obţine, nici chiar de la papă, o condamnare formală a ordinelor militare. Refuzînd episcopatul de Cuzco, acceptă totuşi pe cel de Chiapas, la frontierele regiunii luptelor cu Lacandonii; avea atunci şaptezeci de ani, intransigenţa îi rămăsese însă aceeaşi. Refuză să-i absolve pe cei ce posedă sclavi indieni, şi scrie pe această temă un *Tratat despre Confesiune*, din pricina căruia este din nou chemat în Spania. Apărarea sa va fi monumentală: *Cele treizeci de Propoziţii juridice despre drepturile pe care Biserica şi Principii le au sau pot să le aibă asupra necredincioşilor.*

Las Casas aminteşte regelui şi servitorilor săi politici că ei nu deţin juridic puterea decît de la Dumnezeu: Cucerirea, de îndată ce încetează să fie sfîntă, e nejustificabilă. Se pare chiar că ar fi lăsat să se înţeleagă că nu s-ar justifica în nici un fel, şi că credinţa nu poate să fie impusă prin constrîngere decît celor care o acceptaseră prin naştere sau printr-un act formal. I-a fost opus Sepulveda, şi discuţia lor durează încă şi azi, între partizanii unei credinţe brutale, care nu lasă loc discuţiei, şi cei ai unei cuceriri spirituale, acţionînd atît prin exemplu cît şi prin raţiune.

încă din primele timpuri, mai ales în Peru, printre acei *conquistadores a lo divino* s-au amestecat aventurieri în tot felul de sutane, albe, negre sau brune, cărora trebuise să li se interzică să poarte cuirasa şi spada. Francisco de Toledo, vice-regele, îi scria în 1569 regelui Filip al Il-lea: «Preoţi, călugări, episcopi şi prelaţi din toate ordinele sînt stăpînii absoluţi ai tuturor bunurilor, atît spirituale cît şi materiale, şi aceasta o costă scump pe Majestatea Voastră, căci ei vin pe cheltuiala voastră, pe navele voastre, sub pretextul de a-i converti pe indieni, şi se întorc îmbogăţiţi pe socoteala lor şi a voastră». Un secol mai tîrziu, Guez de Balzac scria într-un pamflet: *«Caritatea acestor buni creştini nu se îndreaptă decît către Ţara unde soarele face aur... şi ei nu vor mîntuirea decît pentru popoarele din Peru şi din Mexic* », loc comun al Europei intelectuale, sistematic ostilă călugărilor şi uimitor de inconştientă de drama lor. Adevăraţii *conquistadores a lo divino* au fost crucificaţi între Biserică şi Rege, şi în chiar sînul Bisericii, între cea triumfătoare şi cea militantă, împărţiţi cum erau între meditaţie şi predică, între entuziasmul convertirii şi disperarea de a vedea un întreg continent în asemenea

măsură aservit celui pe care-l numeau Stăpînul acestei lumi, spaniolii, aurului, indigenii, sacrificiilor umane. Dumnezeu avea aici – şi cum putea să fie aşa –, din granit, din terci de porumb sau din sticlă vulcanică, un chip şiroind de sîngele lui Belial.

Intîlnirea *conchistadorilor a lo divino* cu Lumea Nouă a fost o întîlnire cu Satana. Sabatul nu era în Europa decît un accident provocat de foamete sau de ciumă; în Mexic, îl descopereau ridicat la rangul de instituţie. Zumarraga, primul episcop de Mexic, mărturiseşte că două mii de inimi umane erau oferite anual lui Tetzahuitl sau Înfricoşătoarei, iar Diaz îşi mărturiseşte uimirea văzîndu-i pe indieni că-i oferă în semn de prietenie sclavi, spre a-i ucide, şi îl simţi încă obsedat de chipul unui tovarăş prins de mexicani spre a fi sacrificat, prin smulgerea inimii. Singur acest fapt ne ajută să înţelegem furia cu care călugării i-au distrus templele şi idolii. Speriaţi în faţa concluziilor care se puteau trage din aceste atrocităţi, ridicate la rangul de sistem, despre natura omului şi despre Providenţă, unii au ajuns chiar să nege că indienii ar fi fost oameni, făcînd jocul colonilor, foarte fericiţi să se îmbogăţească în această lume şi în cealaltă pe temeiul unui joc de cuvinte, *spiritus* pentru lumea de dincolo, şi *anima*, pentru cea de aici, animalele de muncă fiind socotite ca fiinţe animate. Le părea de neconceput unor călugări ca nişte oameni să poată în asemenea măsură să se închine Bestiei, le părea înspăimîntător că acest cult putea să semene cu cel al adevăratului Dumnezeu, cu preoţi, temple, liturghii, cărţi sfinte, dogme. Faptul trecea în ochii lor drept « cea mai mare impostură a Necuratului», expresie pe care o întîlneşti adesea în gura lor. Au încercat totuşi să o înţeleagă; atenţi la religiile precolumbiene, au făcut cercetări şi au scris pe această temă superiorilor lor şi teologilor din Europa, şi

concluziile lor nu au fost totdeauna dispreţuitoare sau ostile: vechii americani, spuneau ei, erau foarte religioşi şi aceste civilizaţii nu sînt primitive ci degenerate.

Această caritate adesea dureroasă a *conchistadorilor a lo divino* faţă de indigeni, faţă de firea, religiile şi chiar faţă de arta lor, care-i scandaliza, e un fapt aproape ignorat. Deşi le distrugeau, ei au fost primii care au remarcat că « *nu din lipsă de simţ artistic statuile acestor popoare se înfăţişează în atitudini potrivnice regulilor naturale ale frumosului. Probabil că au fost făcute astfel în virtutea unei legi religioase*. . . » Ei au încercat să descopere această lege şi s-o regenereze, convingîndu-se curînd, cu optimismul lor supranatural, că civilizaţiile precolumbiene fuseseră atinse de revelaţia creştŞiă, dar că, după trecerea unui timp şi din cauza depărtării, din lipsă de contact cu biserica, aceasta se alterase. Au crezut că descoperă cruci pe monumentele mexicane şi în mormintele subterane ale preoţilor şi ale regilor zapoteci din Chila şi din Mitla. López de Galara a văzut unele în Yucatán, Antonio Ruiz în Paraguay, Quesada la Velez, în Noua Granadă, Garcilaso Inca vorbea de o cruce a strămoşilor lui, de jasp cristalin, păstrată în sacristia catedralei din Cuzco. Le-a atras mai ales atenţia cea de pe un basorelief din Palenque; vedeau pe el de fiecare parte două personaje, unul exprimînd o mare admiraţie iar celălalt prezentînd un nou născut de formă fantastică. Călugării lăsau să se înţeleagă cine era acest copil... Cine a inventat legenda omului alb şi bărbos din America precolumbiană ? Indigenii, pentru a le face plăcere călugărilor, aşa cum inventau ţinutul Eldorado pentru a le face plăcere şi pentru a-i pierde, sau călugării, pentru a se amăgi pe ei înşişi ? M. de P. pretinde că atunci cînd au fost aduşi primii americani în Franţa, în timpul minorităţii lui Car ol al IX-

lea, aceştia n-au fost de loc impresionaţi de persoana regelui, pe care l-au luat drept un indian pentru că nu avea barbă, dar tremurau de frică la vederea gărzilor elveţiene care purtau nişte mustăţi uriaşe... Humbold susţine că Quetzalcoatl, Bo- chica şi Manco Capac erau misionari jumătate nestorieni, jumătate budişti, veniţi prin strîm- toarea Bering şi coborîţi pînă la Guarani şi care i-au asigurat pe iezuiţii Cataldino şi Maceta că un *Pay Tuma* – un sfînt Toma—, cu barbă mare, predicase pe vremuri strămoşilor lor. Zeu toltec, alb, bărbos, cu mantie presărată de cruci roşii, Quetzlacoatl, şarpele-cu-pene-verzi, fusese, se pare, şeful unei secte de asceţi îmbrăcaţi în negru, care-şi mortificau corpul cu spini de cactus; se zice că el i-ar fi învăţat calendarul şi artele frumoase, că el le-ar fi povestit o poveste despre potop cu un colibri care se aseamănă mult cu porumbelul lui Noe, şi că pe urmă s-ar fi retras pe Cateitepetl – Miţptele-care-vorbeşte – întocmai precum Moise s-a retras pe muntele Sinai. în timpul acesta, la Chichen Itza, în ţinutul Maya, Chilam Ballam, mare preot al lui Meni, vestea că oameni albi şi bărboşi vor veni dinspre soare- răsare ca să aşeze pretutindeni cruci. Pe platoul Cundinamarca, muyscaşii susţineau că un bătrîn cu barbă albă, Bochica, îi învăţase calendarul şi artele frumoase, că după aceea se retrăsese într-o vale spre a face penitenţă timp de două mii de ani. Fiul lui Inca Yahuanhuacac, trimis pe înălţimi de tatăl său să păzească turmele Soarelui, a adormit la poalele unei stînci şi a avut un vis: un om bărbos şi alb i s-a ivit în faţă: era Viracocha. Indienii din Honduras fuseseră, se pare, şi mai favorizaţi: o femeie albă de o neasemuită frumuseţe ar fi coborît din cer peste oraşul lor Cealcoquiu, ar fi ridicat aici un templu, în care ar fi aşezat o piatră cu trei feţe misterioase. Fecioară, ea ar fi născut trei fii, apoi ar fi dispărut în cer sub

forma unei păsări. Torquemada semnala la Yucatán existenţa unui zeu în trei ipostaze, Ycona, Bacab, Emah, iar augustinienii din Peru descopereau o altă treime, Ataguju, Sagadzavra şi Vaungabrad. Prima biserică creştină de pe platoul Bogota a fost închinată în 1540 Sfintei Treimi, după ce dominicanul Juan de Montemayor, reluînd discursul Sfîntului Paul către Atenieni, le-a zis indienilor: «Acest zeu
Bochica cu trei feţe de om pe care voi îl cinstiţi este zeul despre care eu vă voi spune adevărul... » Iar indienii din Yucatán au acceptat pe dată imaginea Madonei pentru că ei cinstiseră înainte pe «Marea Doamnă» Ixazaluch, ţinînd pe fiul său Itzamna în braţe. Acosta, misionar la Cuzco, cam pe la 1558, pretindea că incaşii cunosc confesiunea; Gaspard d'Ens certifica acest fapt în Nicaragua, iar Herrera în Yucatán.

Pentru a intra pe deplin în misterul imaginilor catolice indiene, ar trebui să cunoaştem toate acele puncte de întretăiere ale miturilor şi ale liturghiilor, care fac ca o religie să poată absorbi o alta şi să o transfigureze, metamorfozînd o temă într-alta,, tigrul puma al aymaraşilor* transformîndu-se în Tigrul-Christ-Soare din *Fizio- logul* lui Teobald *(foto 39),* dar chiar astfel, am înţelege oare ? Adevărul istoric al tuturor acestor legende cuprinse în *Istoria Misiunilor* are poate mai puţină importanţă decît voinţa de care dau dovadă, de a transforma, transfigurînd-o, o temă într-alta, de a perpetua adevărul sacru în inima credincioşilor, şi de aceea mărturiile subiective ale călugărilor despre civilizaţiile precolumbiene sînt adesea mai interesante decît anchetele obiective. Ele ne îngăduie să ne imaginăm prin ce metodă sau prin ce instinct, al miturilor, Părinţii Bisericii au

răspîndit religia creştină şi misterul ei universal în Egipt, Grecia, Italia, Galia, Anglia şi Germania, şi cum a pierit arta acestor naţiuni, înviind ca artă creştină. *Conquistadores a lo divino* aplicau Deuteronomul: « *Pustiiţi toate locurile în care naţiunile ale căror pâmînturi le veţi stăpîni şi-au adorat zeii, pe munţi înalţi şi dealuri, şi sub toţi copacii plini de frunze. Distrugeţi-le altarele, sfârîmaţi-le statuile, ardeţi-le, spulberaţi-le idolii, şi ştergeţi-le de pretutindeni numele*», dar tot lor le plăcea să-l citeze şi pe Sfîntul Apostol Pavel adresîndu-se atenienilor pe Acropole. Ei oscilau între dorinţa de a şterge cu desăvîrşire trecutul şi aceea de a folosi tot ceea ce ghiceau ca avînd un caracter profund sacru în liturghiile şi miturile indigene, întîlnind misterul şi liturghiile creştine. Un iconoclast mexican celebru, prea fericitul Pedro de Gand, e cel care a întemeiat în Colegiul Sfintei Cruci din Tlate- lulco prima şcoală de artă pentru indigeni, împreună cu fratele Bernardino de Sahagun (1499—1590), care şi-au pus elevii să interpreteze, dese- nînd în manieră aztecă, *Istoria Faptelor din Noua Spanie*. Pedro de Gand pare a fi fost eminenţa cenuşie a Cuceririi; deşi simplu călugăr, se impusese superiorilor, care-l credeau văr sau bastard al lui Carol Quintul. într-o scrisoare datată din Mexic la 27 iunie 1529, el descrie modul în care-şi petreceau timpul călugării, «*necru- ţîndu-se cituşi de puţin nici zi nici noapte, pentru a mîntui acest popor*». Noaptea catehizau şi predicau, ceea ce era foarte folositor ; « *servili din obişnuinţă*», indienii sînt foarte docili în a primi noua credinţă. Pedro de Gand numără două sute de mii de neofiţi, mai mult de o mie pe zi. Făcînd bilanţul a zece ani de cucerire, Zumarraga, episcopul franciscan din Mexic, vorbea de un milion în 1531; din 1524 şi pînă în 1539, cronicarii franciscani se mîndresc cu

şapte milioane, botezaţi cu mîna stingă cînd dreapta obosea, ceea ce a stîrnit bănuieli cu privire la autenticitatea formală a acestui botez. Un sinod convocat la Mexic de vice-regele Mendoza şi aprobat de papă a rezolvat însă în mod favorabil problema; dat fiind împrejurările, necesitatea grabnică de a se cuceri suflete, pe viitor important era numai să se respecte liturghia.

Ziua, călugării îi învăţau pe copii să citească, să scrie, să cînte, să picteze şi să sculpteze; primii artişti indigeni creştini din Indiile spaniole au fost copii cărora li s-au predat rudimentele artei catolice odată cu catehismul.

Ei sînt aceia care au împodobit primele biserici parohiale imitînd chipurile sfinte care le primeau în dar de la călugări drept recompensă pentru lecţiile bine învăţate; artă şovăielnică, ce avea să-i facă s-o uite pentru totdeauna pe cea a părin-
ţilor lor. Mizînd pe plăcerea pe care o au copii de a distruge, călugării i-au folosit şi la nimicirea idolilor. Ea a început, se pare, în 1525, la Tezcuco, prin şcolarii indieni ai franciscanului Turribius Motolinia; Pedro de Gand şi-a ales dintre cei mai buni elevi ai lui un grup de vreo cincizeci, care, pe o rază de zece leghe, trebuiau să distrugă idolii, predicînd şi construind sanctuare. Copilăria a fost în Indii auxiliarul cuceririi; aceasta se termina prin cîntări ale Sfintelor Mistere, pe care călugării le compuneau după exemplul Sfîntului Ambrozie, şi pe care şcolarii le fredonau apoi prin sate; acestea nu erau scrise în latineşte şi nici chiar în limba lui Dumnezeu, în castiliană, ci în cea indigenă. Ajutat de Arnoux de Bassacio, profesor de gramatică, Pedro de Gand a fost şi autorul primului catehism bilingv în nahuatl şi în castiliană, publicat de Plantin la An vers în 1529; prima carte tipărită în Lumea Nouă a fost acelaşi catehism, publicat la Mexic, în

1539. Călugării au învăţat, au vorbit şi au scris în mii de limbi şi dialecte indigene, pentru a putea răspîndi mai bine adevărul credinţei; şi ar trebui citat şirul de nume al gramaticienilor credinţei, datorită cărora limbile indiene sînt încă limbi vii, pînă la Juan de San Francisco, care dorind din tot sufletul să vorbească mexicana şi neavînd darul limbilor, nu a recurs nici la studiu şi nici la tălmaci, ci la rugăciune, şi care într-o noapte, văzîndu-se înconjurat de lumini, a exclamat: « Dominus illuminatio mea et salus mea », putînd a doua zi predica în nahuatl... Faptul nu e verosimil? Desigur, dar nu e verosimil nici să cucereşti cu nişte colportori ai Catehismului, transpus în imagini şi cîntecele Pămîntului- Războiului, teritoriu al Lacandonilor din Guatemala, lucru pe care l-a făcut Pedro de Angulo, fost cavaler, călugăr al Sfîntului Dominic, căruia Carol Quintul îi scria la 1 mai 1543: «Prin tot ce aţi făcut ne-aţi adus un serviciu pe care nu-1 vom uita ... ». Dar au existat oare regi mai ingraţi faţă de opera colonială a călugărilor, şi mai ales a iezuiţilor, decît regii prea catolici ai Spaniei şi ai Portugaliei ?

Societatea lui Isus s-a instalat tîrziu în Mexic, abia în 1572, la cererea episcopilor care s-au căit deseori de aceasta; Palafox de Mendoza, episcop de Puebla, s-ar fi plîns papei de tîrgul pe care-l ţineau iezuiţii în mănăstirea lor, de minele de aur şi de argint pe care le posedau, de faptul că ar fi vrut să-l omoare cu pietre catehumanii lor, cărora le-ar fi spus să adauge la predica duminicală această frază pe care o vor repeta – se spune – şi cincizeci de ani mai tîrziu: « *Doamne, izbăveşte-ne de râu şi de episcopul nostru Palafox* ». Domnul i-a ascultat, episcopul s-a întors în Spania,

unde a murit în sfinţenie şi în mare cinste, pentru a fi publicat *Corespondenţa* sfintei Teresa de Avila, *Portretul viu al indienilor* şi *Viaţa interioară a unui biet păcătos care s-a căit*. Mai puţini de o sută cincizeci, iezuiţii mexicani guvernau în secolul al XVII-lea o jumătate de milion de indieni. Tepotzotlan a fost cel mai important dintre colegiile lor din Noua Spanie; construit sub numele Sfîntului Ildefons, în 15.82, pe cheltuiala unui cacic otomit, a fost reconstruit în secolul al XVIII-lea pe cheltuiala lui Tomas de la Canal. Toată istoria arhitecturii religioase a Cuceririi se desfăşoară între aceşti doi donatori. Colegiul a fost terminat în 1760, sub numele sfîntului Francisco Xavier, tocmai înaintea expulzării. Chemaţi printr-un decret al lui Ferdinand al Vll-lea în 1816, iezuiţii au fost din nou proscrişi în 1821, rechemaţi în 1843 etc. E greu să desluşeşti motivele acestei ostilităţi faţă de ei, ar trebui scrise nenumărate volume in folio, şi încă nu s-ar putea spune ultimul cuvînt. Episcopii le reproşau faptul de a nu se supune autorităţii lor, chapetonii de a stînjeni libertatea schimburilor, iar creolii cultivaţi şi cu nostalgia independenţei în suflet, faptul de a aservi spiritele.
Primii *conquistadores a lo divino* nu aveau de înfruntat, întru apărarea fiefurilor lor de suflete, decît pe fraţii lor în cuirasă, dar cînd iezuiţii au cucerit Paraguyaul, ei au avut de luptat şi cu interesele preoţilor şi ale celorlalte ordine călugăreşti. Aşezaţi la limita imperiilor coloniale portughez şi spaniol, la frontierele Braziliei şi ale Perului, ei ridicau o problemă internaţională între doi regi catolici rivali. Fondate la începutul secolului al XVII-lea de către José de Arce printre Guaranişi, Chuquitoşi, Zamucoşi etc. – existau mai mult de o sută cincizeci de limbi diferite—, reducţiunile * iezuite erau în număr de douăzeci şi patru în 1673. în 1712, părintele Labbé număra patruzeci de mari aşezăminte

de cincisprezece pînă la douăzeci de mii de locuitori, iar în 1717, an în care au sosit şaptezeci de misionari bavarezi, populaţia redusă era exact de o sută douăzeci şi una de mii o sută şaizeci şi una de persoane. Viaţa indigenilor nu era însă totdeauna idilică în misiunile iezuite din Paraguay, acestea fiind conduse de călugări al căror ideal poate fi rezumat în maxima rostită de unul dintre ei: «*trebuie mai întii să facem din ei oameni şi numai după aceea creştini* ». Populaţia era aici recenzată şi împărţită pe cartiere, sub autoritatea unui supraveghetor responsabil cu viaţa religioasă. Producţia agricolă era depozitată în magazii nepublice, contabilizată şi redistribuită după trebuinţele fiecărei familii. Viaţa zilnică era împărţită după momentele de rugăciune şi de slujbă, rugăciunea de dimineaţă şi rugăciunea de seară în comun, liturghia de duminică, vecerniile, procesiunea Sfîntului Sacrament, în ultimă instanţă viaţa de colegiu, doar că « *avem grifă să-i căsătorim pe tineri de cum au ajuns la vîrsta potrivită, prevenind prin aceasta orice desfrînare* ». în afară de muncitorii agricoli, călugării formaseră şi artizani tipografi, ceasornicari, sculptori, pictori dar călătorii arată că bisericile lor de piatră ar fi fost satisfăcătoare şi pentru un oraş european. Toate acestea nu puteau decît să facă cinste Bisericii şi regelui
Spaniei, care primea de fiecare indian «redus » cîte un piastru pe an; toate acestea îi iritau însă pe oamenii cu scaun la cap din Buenos Aires, cărora nu le convenea să plătească mărfurile pe care le produceau misiunile. De aici pînă la a pretinde că iezuiţii erau foarte bogaţi şi că escrocau Tezaurul nu mai era decît un pas, şi pasul a fost făcut; mai mult, s-a spus că exploatau mine de aur, li s-a intentat un proces, cîştigat însă de iezuiţi. Apoi a avut loc în 1732 revolta creolă din Paraguay, pe care au înăbuşit-o trupele

Misiunilor rămase credincioase regelui; e lesne de închipuit ura care a rămas în urma unei lupte, în care albii fuseseră înfrînţi de trupe indigene comandate de către călugări dintre care mulţi nu erau spanioli . A mai existat apoi şi afacerea cu iarba de Paraguay, zisă şi iarba Sfîntului Bartolomeu, care o dăruise cu virtuţi salutare, din veninoasă cum era; provenind din frunzele uscate ale unui arbust numit de către indieni *ca* sau *caa*, a fost confundată cu acel *cha*, ceaiul chinezesc, sau cu tigva de argint în care se făcea infuzia, numită *maté*, nume care i-a şi rămas. Se consuma din ea în medie circa patru milioane de livre anual în toată America de Sud, iar monopolul îl aveau aproape în întregime numai misiunile iezuite. S-a spus că interdicţia aplicată spaniolilor de a rămîne mai mult de trei zile în « reducţiuni» era motivată de dorinţa de a păstra secretul fabricaţiei ceaiului, *maté*. Iezuiţii se temeau mai ales ca « oile » lor să nu cadă pradă desfrîului, ceea ce însemna pierdere de suflete dar şi de mînă de lucru. Ei aveau a se apăra de incursiunile aventurierilor paulişti şi de mamelucii portughezi, şi le-au trebuit mai mulţi ani pentru a obţine de la prinţul din Santo Bueno, vice-regele Perului, dizolvarea unei companii de negustori de sclavi pe care nişte europeni o constituiseră la Lima, şi care îşi recruta marfa din Amazonia, pentru a putea furniza elegantelor doamne pe cei ce aveau să le poarte cărţile de rugăciuni duminica dimineaţa. Totuşi, comerţul iezuiţilor cu maté era prea rentabil ca să nu stîrnească multe invidii ; M de P..., care le era foarte ostil, socoteşte că acest comerţ se ridica la o sută patruzeci şi patru de milioane de piaştri de aur. Părintele Gaspar Rodero care i-a răspuns, printr-un memoriu apologetic prezentat în Consiliul Indiilor, pretinde că regele limitase exportul de maté la douăsprezece mii de arobi, a cîte patru piaştri arobul, ceea ce

face în total patruzeci şi opt de mii de piaştri. Dicţionarul din Trévoux, zis al iezuiţilor, dă cifra de un milion două sute cincizeci de mii de livre, ceea ce ar însemna de două ori mai mulţi piaştri. Dar pentru a judeca exact cifrele acestea, ar trebui să cunoaştem preţul de cumpărare şi cel de desfacere, la care să se adauge şi drepturile regale. De la Misiuni la Potosi preţul maté-ului se dubla, şi se ştie că Potosi era un fief iezuit în secolul al XVIII-lea; transportul maté-ului era tot iezuit? Faptul e probabil.
Partidul liberului schimb şi al luminilor a învins, misiunile au fost lăsate pe seama clerului secular, care în curînd le-a înapoiat pădurii virgine. Despre oamenii care defrişaseră acest soi de republici agricole, de care secolul al XIX-lea s-a entuziasmat cînd au devenit laice şi cînd purtau frumosul nume de falanstere, nu se ştie mare lucru. Ni le putem închipui după imaginea ^e care ne-a lăsat-o acea pioasă *Istorie a Misiunilor*, despre apostolul negrilor, catalanul Pedro de Claver, S.J., zis şi «răstignitul de viu». A debarcat la Cartagina în 1610, şi, scoţîndu-i-se cu forţa sutana, treizeci de ani mai tîrziu, pe patul agoniei, i s-a descoperit secretul: două cruci de lemn străpunse de nenumărate cuie ascuţite, aplicate una pe spate şi alta pe piept, o centură de fier în jurul şalelor, frînghii înnodate în jurul braţelor, a coapselor, sfori în jurul degetelor de la picioare, şi, peste toate acestea, o cămaşă groasă de lînă şi sutana şi rabatul, în care umbla, prin acest oraş înăbuşitor supranumit mormîntul spaniolilor, predicînd sclavilor înghesuiţi în corăbii, în spaţiul rezervat ne-grilor. În acest scop folosea mai ales tablouri înfăţişîndu-l pe Christ răstignit, din care şiroia sîngele într-un caliciu pe care îl întindea un preot. Un negru aştepta în genunchi să fie botezat cu acest sînge; papa şi regi erau de faţă, *«adorînd cu bucurie mila*

unui Dumnezeu mîntu- itor care-şi risipea astfel sîngele pentru toată lumea»; în dreapta, cîţiva negri, bogat înveşmîntaţi, străluceau glorios: erau cei botezaţi; la stînga, diformi, ameninţaţi de monştri cu gura deschisă, rebelii. Istoricul Misiunilor conchide: «*Acest fel de imagini, atît de naturale, susţinute de cîteva sentinţe scurte, vii şi pline de zel, au cîteodată mai multă putere de convingere decît cele mai elocvente discursuri*». E adevărat, imagistica catolică indiană s-a născut din aceste procedee. Dar acest om care se lăsa înţepat de ţînţari, nevrînd să ucidă nici o făptură, oricît de mică ar fi fost ea, îi lovea puternic cu biciul lui— frînghii gudronate împletite cu lănţişoare de fier prevăzute cu cîrlige – pe negri, cînd aceştia dansau.

Ultimul *conquistador a lo divino* care a făcut pe jos drumul de la Vera Cruz la Mexic este, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, franciscanul Juni- pero Serra, apostolul Californiei. După el, călugărul sud-american, scuturat în litieră, între doi catîri înzorzonaţi, va fi adesea cel al filozofilor şi se va întîmpla chiar să-l citească pe Voltaire! Ultimul cuvînt este poate povestea acelui soldat indian al unui partizan al lui Bolivar care n-a îndrăznit să-şi execute prizonierul, un husar din regimentul lui Fernando, pentru că, din pricina mustăţilor mari, îl luase drept călugăr capucin... Independenţa şi războaiele care au urmat au transformat mănăstirile în cazărmi, închisori sau grajduri; capitalismul străin şi liberul schimb au făcut din ele antrepozite. Au căzut în ruină. Doar bisericile mai subzistă, obiect al atenţiei turiştilor, dar se uită adesea, în faţa faţadelor bogat împodobite şi a domurilor poleite cu aur, cît de goale sînt, îndărătul lor, curţile, culoarele, scările şi chiliile. Acest contrast este grăitor; el exprimă drama *conchistadorilor a lo divino*, care s-au străduit să-i impresioneze pe indi-

geni fără să-şi încalce tradiţiile de sărăcie şi de austeritate. Arhitectura monastică mexicană oferă remarcabilul exemplu al unui baroc ascetic care a ştiut să combine cu rigoare formele şi volumele cele mai complexe ale geometriilor romană, gotică, clasică şi chiar chineză. Dacă ordinele religioase nu s-ar fi înfruntat atît de mult pe acest pămînt pentru a-şi apăra fiefurile de suflete, ne-ar plăcea să numim aceste exerciţii de arhitectură ale mănăstirilor lor ruinate, oricare ar fi fondatorii lor, «exerciţiile spirituale ale Noii Spânii» meditînd pe marginea lor la destinul acestor oameni pe care credinţa i-a împrăştiat în lumea întreagă, care au cunoscut toate civilizaţiile şi care au sucombat sub greutatea celei pe care o aduceau cu ei.

COMERŢUL CU AUR, MIRODENII ŞI TITLURI

Reprezentarea piesei lui Piron, *Cortés*, în 1741, n-a prea avut succes; nu avea, spuneau cu toţii, farmecele pariziene ale peruvienei *Alzire* de Voltaire, «versificaţia mîngîia prea puţin urechea şi nu mergea de loc la inimă», iar autorul îşi irita publicul făcînd în alexandrini, la Théâtre-Français, un curs de istorie spaniolă. Deşi America pasiona toate spiritele – chiar atunci avea loc scandalul cu afacerea Companiilor Indi- ilor – Cortés fusese cu totul dat uitării, dimpreună cu prinţul care purta încă pe armele sale Şapte capete de regi mexicani înconjurate cu un lanţ *(foto 5).* Şi lui Don Fabrizio Pignatelli y Aragon y Carillo de Mendoza y Cortés de Ramires y Arellano, prinţ al Sfîntului Imperiu, grande de Spania, prinţ de Noja şi de Castel- Vitrano, duce de Terra Nova şi de Montelone, marchiz de Ascola şi de Favora, al unsprezecelea marchiz del Valle de Oaxaca, i-ar fi fost greu să-i numească: Montezuma, Cacamatzin, Guatimut- zin, Tulapa, Coadlavaca, Tacuba, Cojohuacân. El nu ştia probabil decît un singur lucru despre această epopee, că ea îi aducea în fiecare an o sută cincizeci mii de livre de rentă, azi aproximativ echivalentul a treizeci de miliarde de franci, pe care felul său de viaţă îi înghiţea repede. Un grande de Spania de

felul lui avea cheltuieli uriaşe, o adevărată curte în jurul lui, şi o administraţie cu birouri şi funcţionari. Prinţul Pignatelli*, ultimul descendent al lui Cortés, pe linie feminină, nu cunoştea fără îndoială din fieful său mexican decît un inventar, aliniind abstract cifre care nu erau niciodată destul de mari, cinci-sprezece mii nouă sute douăzeci de indieni, o mie şase sute de sclavi negri, populînd într-o vale de 80 km lungime pe 60 lăţime, patru oraşe, patru sute cincizeci de tîrguri şi trei sute de sate. *Encomienda** – rezerva indiană – din Oaxa- ca era ultima, regele le desfiinţase pe toate în 1720, menţinînd-o pe aceasta doar din respect pentru descendenţa lui Cortés. Dar numai Dumnezeu ştie cît de mult fusese şicanat marchizul, pe vremea cînd trăia, de către reprezentanţii Tezaurului regal, în legătură cu bunurile şi cu sufletele pe care le cucerise. Timp de zece ani el a trebuit să se dispute cu licenţiatul Quesada, socotitorul impozitelor regale, asupra definiţiei cuvîntului *cap:* actele regale îi acordau lui Cortés zece mii de capete, iar conchistadorul înţelegea prin aceasta zece mii de capi de familie; socotitorul, care a cîştigat pînă la urmă, pretindea că e vorba de fiecare membru de familie – bărbat, femeie sau copil – mergînd pînă acolo că număra două persoane în cazul femeilor gravide.
Aceşti demi-servi cultivau bumbacul, porumbul, trandafirii, viermii de mătase împreună cu o sută de mii de duzi, pe care fiul lui Cortés îi plantase ca urmare a unui privilegiu obţinut în 1597, lăcrimoara americană, care, după cîte se spunea, dădea şi vin, şi oţet, şi miere, şi ace, şi fire, şi stofă, şi lemn de construcţie; şi cu toate protestele negustorilor din Cadiz, existau încă din secolul al XVIII-lea plantaţii de viţă de vie şi de măslini autorizate de Consiliul Indiilor. Hergheliile din vale dădeau cei mai frumoşi cai din Mexic, iar patru mori, un zahăr a cărui

albeaţă era cunoscută de toţi farmaciştii. Existau chiar şi cîteva mine de aur. Dar intendentul se plîngea de indolenţa mîinii de lucru, de rapacitatea celor douăzeci şi cinci de mănăstiri din vale, de furturile şi matrapazlîcurile celor o mie opt sute de spanioli, chapetoni, creoli sau metişi; le trecea însă sub tăcere pe ale lui, şi felul în care în fiecare an punea ban peste ban ca să cumpere pentru fiul lui o funcţie care să-l înnobileze şi ca să-i facă fetei o zestre datorită căreia avea să devină, poate, şi ea marchiză.

Aproape necunoscută în Europa, Oaxaca, capitala văii, era în 1741 un mare oraş de zece mii de locuitori – în 1572, cînd se numea încă Anax- yaca, adică Locul-unde-creşte-dovleacul, nu avea decît o sută douăzeci locuitori – iar un călător afirma că este « *oraşul din Lumea Nouă în care spiritul de societate progresase cel mai mult».* Oraşul îşi reconstruia cu mare cheltuială catedrala distrusă de un, cutremur în 1733 *(foto 6),* iar doi dintre locuitorii ei tocmai îi propuseseră regelui să unească cele două oceane printr-un canal. El nu i-a ascultat însă, şi e păcat; ar fi fost fabulos ca oraşul lui Cortés, cu ziduri de piatră verzi sub un cer de indigo, să fi văzut vulturii care azi stau cocoţaţi în laurii săi, aşe- zîndu-se pe catargele marilor corăbii cu pînze. Această prosperitate, această sensibilitate la luminile comerţului şi ale liberului schimb, Oaxaca nu le avea de pe urma ceramicii sau a industriei de dulciuri, şi nici chiar de pe urma fabricării săpunurilor cu parfumuri şi forme baroce, ci din traficul cu o mică insectă, cochenila, care, prăjită şi măcinată, aducea Noii Spânii opt milioane de livre pe an, revoluţionînd totodată arta vopsitului, căci din ea se prepara, cu mult mai ieftin decît din antica scoică feniciană, purpura cu care fusese îmbrăcat Antonio

Pignatelli, unchiul mai sus – pomenitului grande de Spania şi viitor papă.

Marchizul trebuie să fi fremătat de bucurie în mormînt aflînd că unul din descendenţii săi s-a înrudit cu un papă, deoarece acest om, care nu voia ca soldaţii săi să-l numească altfel decît « Cortés, fără alt adaos, aşa cum se spunea Cezar, Hanibal sau Pompei », era departe de a fi indi- ferent la gloria titlurilor, atît pentru el cit şi pentru copiii lui. Istoria societăţii coloniale este virtualmente cuprinsă nu atît în cea a cuceririi Mexicului cît în cea a cuceririi acelei *Sociedad* de către fiul unui « prea umil şi sărman scutier » din Extremadura. Ea se rezumă la timpul scurs între cele două căsătorii ale lui Cortés: una, obligatorie, şi cealaltă din calcul. Plantator în Hispaniola, o compromite pe doña Catalina Suarez de Pacheco; Velázquez, guvernatorul, îl obligă să se însoare cu ea – aceasta este explicaţia profundei lor neînţelegeri. De la ea are însă patru fiice. Pe prima a făcut-o contesă, pe a doua marchiză şi ducesă; a treia a rămas nemăritată, iar celei de a patra nu i-a iertat niciodată că s-a măritat cu un biscayan, de rang mărunt ca şi mama ei, Juan de Tolosa. După moartea doñei Catalina, moarte naturală sau provocată – cumnatul său Juan Suarez l-a acuzat de asasinarea ei –, marchizul şi-a putut, în sfîrşit, pregăti intrarea în înalta societate, însurîndu-se cu nepoata protectorului său, Alvaro de Zuniga, duce de Bejar şi preşedinte al Consiliului Indiilor. Doña Jeroma Ramires de Arellano y Zuniga descindea prin tatăl ei, contele de Anguiller, dintr-una din cele mai mari familii din Spania, care pretindea că se trage dintr-un infante de Navara, şi se mîndrea cu Cardinalul Juan de Zuniga, arhiepiscop de

Sevilla şi protector al lui Lebrixa şi al lui Solis, care tocmai descoperiseră Rio de la Plata. Exista, aşadar, în familie tradiţia de a-i susţine pe aventurieri, aceasta făcîndu-se poate din lipsă de bani; cadourile de nuntă ale lui Cortés puteau foarte bine să facă pe oricine să-i treacă cu vederea originea mediocră, iar cele cinci *chatchihuin*, enorme pietre din jasp verde, pe care le-a oferit Jeromei, au făcut-o pe regina Isabela să pălească de invidie. Cea mai mare era evaluată de negustorii genovezi la patruzeci de mii de ducaţi. Această căsătorie nu era decît un prim pas. Prin familia Zuniga, copiii copiilor lui Cortés şi Jeromei urmau să se înrudească cu o familie şi mai mare, ale cărei ramuri numeroase se întindeau peste tot teritoriul acestui imperiu deasupra căruia soarele nu apunea niciodată. Nu există funcţie înaltă în Spania pe care familia Mendoza să n-o fi ocupat într-o generaţie sau alta, între secolele XV şi XVIII: vice-regi ai Flandrei sau Italiei, ai Indiilor Orientale sau occidentale, cardinali, ambasadori, episcopi, legaţi ai papei, generali de galere sau amirali de vase, membrii ei puteau fi întîlniţi pretutindeni unde se putea obţine vreo onoare. în acest sens nimic nu-i mai semnificativ decît pioasa distribuţie de roluri în descendenţa lui Andrés Hurtado de Mendoza, vice-rege al Perului între anii 1555 şi 1561. Pe cei unsprezece fii ai săi i-a făcut: marchiz pe cel mai mare, García; pe cel mai mic, Francisco, vistiernic al bisericii din Cuenca; pe Pedro, canonic; pe Rodrigo, cavaler, ucis cu prilejul unui raid pe coastele Angliei; pe Fernando iezuit; pe Juan, inchizitor; pe Alvarez, benedictin; pe Andrés, dominican; pe Isabela, stareţă; pe Maria călugăriţă; pe Agnès, doamnă de onoare a Anei de Austria. A te înrudi cu familia

Mendoza nu însemna numai a intra în relaţii cu lumea întreagă, prin curţi princiare şi regale şi prin ordine religioase, ci şi a avea dreptul la acea tutuire cu granzii de Spania, a cărei folosire consacra acel *tu* regal cu care regele se adresa marilor vasali, care nu se descopereau în faţa lui. Cortés nu a cunoscut acest privilegiu; nepoata sa Juana a fost cea care i-a adus ca zestre lui Pedro Hurtado de Mendoza titlul şi veniturile marchizei del Valle de Oaxaca. Conte de Priefo (+1619), soţul ei era mare majordom al reginei Margareta de Austria. Unica lor fiică, Ştefania, a şasea marchiză de Oaxaca, s-a măritat cu un principe al Sfîntului Imperiu, don Diego de Aragón, amiral de Sicilia, vice-rege al Sardiniei şi cavaler al Lînei de Aur. Festa fusese jucată şi basmul materializat.

Printre toate minunile cuceririi Americii, cea mai uimitoare este poate acest amestec de averi, care a făcut din descendenţii cîtorva soldaţi din Spania, înnobilaţi prin curaj sau prin aur, veri de sînge ai mărimilor acestei lumi. «*Aurul este o momeală prin care ne este cu putinţă totul*», scanda Piron, dar un autor mizantrop, şi care îşi zicea Prietenul oamenilor, va protesta cu acreală: « *Numai clasele cele mai de jos fac averi şi, prin apoteoza aurului, devin cele dintîi, răsturnind, pe neaşteptate, lumea cu susul in jos* ». Da, în 1741, în timp ce J.J. Rousseau compunea la Lyon o operă muzicală intitulată *Descoperirea Lumii Noi*, cea veche era pe cale de a-şi răsturna balanţa socotelilor. Jefuirea galioanelor aducea acţionarilor companiilor engleze un cîştig de zece mii la sută, iar cînd Anson s-a întors, în 1744, cu o singură navă, *Centurionul*, dintr-o expediţie din jurul Indiilor spaniole, i-au trebuit treizeci şi două de căruţe ca să transporte la Londra

cele zece milioane de livre de aur şi de argint capturate. Cuceritorilor aurului le urmau aventurierii dividendului şi ai liberului schimb, cavalerilor credinţei, cavalerii de industrie, totul consumîn- du-se în ziua în care, la Havana, în 1748, vasul *El Conquistador*, cu şaizeci şi patru de tunuri, al majestăţii sale catolice, a fost capturat de un oarecare Maşter Knowles, supus al Majestăţii sale comerciante şi armat pe socoteala unui negustor englez. Doi ani mai tîrziu, Spania renunţa să-şi mai fluture în vînturile alizee pavilionul galioanelor sale încoronat cu ordinul Lîna de Aur. Machiavelli triumfase, nu prin Principe, ci prin Capital: în 1820 minele de aur şi de argint ale Lumii Noi sînt societăţi anonime cu capitaluri englezeşti. în sfîrşit, în 1835, pavilionul Castiliei a dispărut la rîndul său de pe fortăreaţa Sfîntului Juan de Ulloa, aflată în inima Mexicului. Fondată de Juan de Grijalva în 1518, costase două sute de milioane de franci în 1820 – un fleac în comparaţie cu ceea ce costase Imperiul pe care-l simboliza în ochii Spaniei, ruinată de falsele titluri. Dar cel puţin timp de trei secole, noua nobilime a Lumii Noi putuse uimi din plin întreaga lume.
O cărţulie cu poze, apărută la Amsterdam în 1744 cu titlul: *Viaţa lui don Alfonso Blas de Lizias, fiul lui Gil Blas de Santillana,* relatează, bătîndu-şi joc, povestea unuia dintre ei. Julián Pintero era un biet cizmar din această Castilie care ştiuse să inventeze blazonul visurilor ei: roşu cu cinci castele de aur. El însă nu avea decît o chitară, o mantie, o spadă şi acea incomparabilă morgă care a fascinat-o pe Doamna d’Aulnoy cînd acesta a făcut, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, o călătorie în Spania. Regele a plecat la război, Julián şi-a îmbrăcat mantia, şi-a încins sabia, şi a capturat de unul singur o galeră maură. Această faptă de vitejie a ajuns la urechile re-relui, care l-a chemat, i-a oferit, împreună cu

întreaga pradă, actul prin care era făcut nobil şi o companie în Noua Spanie, cu obligaţia să şi-o recruteze singur, ceea ce a şi făcut, recru- tînd-o dintre prietenii lui cizmari; îmbarcîndu-se la Cadiz, a luat cu sine pe fiica unui armator din oraş şi a primit ca zestre, promiţîndu-i că se căsătoreşte cu ea în Mexic, două plantaţii de trestie de zahăr. Era destul şi cu o nobleţe destul de recentă pentru a-şi însura fiul cu o descendentă directă dintr-unul din soldaţii lui Cortés.

Cea mai mare parte a familiilor conchistadorilor* nu mai aveau în secolul al XVII-lea alte averi decît orgoliul originii lor. Bernal Diaz se plîngea că-l vede pe Cortés distribuind pămînturi şi beneficii mai degrabă rudelor sale din familia Madellin decît soldaţilor; cincizeci de ani după Cucerire mizeria descendenţilor lor era atît de mare, ruinaţi fiind din pricina cheltuielilor, a proceselor şi a leneviei, încît Filip II şi-a trimis călugării preferaţi, pe carmeliţii desculţi, sub conducerea lui Juan al Maicii Domnului, spre a fonda o mănăstire pentru educaţia tinerelor fete sărace din familiile conchistadorilor. Oricît de bine ar fi fost educate, n-aveau decît o singură alegere de făcut: ori să se călugărească, ori să se mărite cu vreun parvenit. Astfel, amestecînd nobleţea armelor cu cea a zahărului, nepotul unui
cizmar din Castilia se fudulea în Mexic, unde avea o reşedinţă, sclavi şi echipaje, sub numele magnific de don Carpió Enriquez Guillermo Julián Pintero de Casa Blanca. Numele creolilor se revarsă în cascadă unul după altul după cum se împart, se întretaie, se împestriţează şi se îmbucătăţesc emblemele de pe scuturile lor de conchistadori: nimic nu este mai baroc decît heraldica, ce compune, la infinit, în cadrul riguros al scutului, blazoanele vanităţii. Timp de două secole, al XVII-lea şi

al XVIII-lea, istoria Americii a fost o istorie a noilor îmbogăţiţi care căutau, pe dos de cum căutau alchimiştii, să-şi convertească aurul în sînge, a miraculoasei transmutări a posesiei de metale preţioase, de zahăr, de ciocolată, de vanilie sau de tutun, într-un titlu de conte sau de marchiz. în ziua în care Cortés intrase călare în galeria primei mine din Noua Spanie *el socavón del Rey*, el deschisese drum tuturor cavalerilor aurului, tuturor celor cărora mina avea să le aducă nobleţea precum o mare faptă de vitejie, şi chiar se putea vorbi de o astfel de faptă, căci nu era lucru uşor să-ţi aperi mina împotriva aventurierilor care se grăbeau să vină din toate părţile. La lumina zilei totul se petrecea după lege, şi conform unui fel de liturghie a minei, inaugurată prin binecuvântarea acesteia, cel ce o descoperea mergea patru sute de picioare în direcţia celor patru vînturi principale, făcînd aşa-numita operaţie de «împrejmuire». Dedesubt, în tunele, negrii dădeau adevărate bătălii, căci în curînd ei aveau să fie folosiţi la acest fel de exploatări. Noaptea, bornele erau deplasate, titlurile erau uneori furate de către tîlhari plătiţi, aşa cum i s-a întîm- plat reverendului Flores, care a trebuit să se judece ani şi ani, pentru a şi le lua înapoi de la contele de Penaso, adversarul său. Pentru cîţiva, care au reuşit să rămînă stăpîni, cîţi nu şi-au pierdut, din cauza morţii, a uneltirilor, a denunţurilor către Inchiziţie, beneficiul descoperirii lor ? Capitala nobilimii minelor era, în secolul al XVIII-lea, Guanaxato; aici se găseau palatele
conţilor şi marchizilor de Reyas, Otero, Valenciana, Obregón, Ruhl, ai căror strămoşi, cu o generaţie sau două înainte, fuseseră aurari din Extramedura sau Castilia, sosiţi doar cu sabia, pumnalul şi archebuza, pe

care legile emigraţiei le îngăduia să fie aduse. Cel mai vestit, Vicente Manuel de Sardenete y Legaspi, a fost făcut marchiz de Las Reyas, onoare pe deplin meritată de un om a cărui mină a plătit Tezaurului regal, din 1556 şi pînă în 1824, şaptesprezece milioane de piaştri. Aceste mari familii, îmbogăţite prin exploatarea aurului şi a argintului n-au întîrziat să se înrudească între ele pentru a-şi păstra intact capitalul, acumulînd totodată titluri; contesa de Valenciana, descendentă din familia Obregón, s-a măritat cu contele de Ruhl, iar copiii lor au stăpînit minele pînă în 1893. Cheltuiala acestor proaspăt înnobilaţi întrecea orice închipuire ; nu se zicea oare că la un simplu picnic ei risipeau atîţia bani cîţi i-ar fi trebuit unui burghez din Spania ca să trăiască în mod onorabil timp de un an? Un don Parodi a cheltuit într-o singură duminică şase sute de mii de piaştri pentru a-l cinsti pe micul Isus; contele de la Regla i-a dăruit lui Carol al Il-lea două vase cu o sută douăsprezece tunuri, împrumu- tînd totodată curţii cinci milioane, pe care ştia bine că nu-i va mai căpăta niciodată; Zuniga traversa saloanele vice-regelui, fără a saluta pe nimeni, căutîndu-şi fina, micuţa vice-regină, pentru ca s-o amuze dăruindu-i smaragde. Această aroganţă ne place, pentru că o simţim a fi cea a unor oameni care se bucură nebuneşte de viaţă. Ce înfăţişare satisfăcută de ei înşişi au în cadrele lor aurite, cît de intens par să guste, fără com- plexe, fără remuşcări, fără falsă ruşine, din bunurile pămînteşti, cît par la îndemînă rolurile lor de prinţi ai acestei lumi! *«Trăsăturile dezvăluie firea şi obiceiurile*, spunea La Bruyère, *dar expresia arată gradul de bogăţie* ; *ceea ce depăşeşte sau ceea ce este sub o mie de livre de rentă se găseşte scris pe feţe.* » Foarte curînd după ce se îmbogăţeau, viaţa de lux şi climatul ţării le dădeau acea insolentă indolenţă care-l

caracterizează pe aristocrat. Să fim siguri că señor de Gâlvez are, sub tricornul său, părul tot atît de încreţit ca şi coama calului său, iar un bărbat căruia i se încreţeşte părul cu două sute de papiote se păzeşte să-şi rişte capul parfumat în afaceri de stat, în treburi miniere sau agricole, preferind să rămînă întins pe un şezlong de bambus : «*În acest climat cald, cele mai mari plăceri sint date de starea de nemişcare*», zicea domnul d’Orbigny, călător naturalist.
Raveneau de Lussac, în a sa *Călătorie făcută in mările sudului cu piraţii*, pretindea că bogăţia ţării îi făcuse pe creoli leneşi şi laşi, aşa cum Perşii se arătaseră a fi faţă de Greci, iar această apropiere cu Sparta e un aspect neaşteptat al pirateriei. Dar creolilor nu le lipsea curajul cînd era vorba să se omoare între ei pentru o femeie. Aria era cunoscută în Europa, şi Raynal, misoginul, îi compusese refrenul: creolul nu trăieşte decît pentru curtezane, « *căci se teme să nu mic- şoreze plăcerile dragostei prin căsătorie*»; creola, sub înfăţişarea ei de înger, e o femeie pe care climatul o provoacă... Cînd le priveşti, în cadrele lor de lemn aurit, observi un ,mic detaliu care nu poate înşela, un mic semn pe care-l au toate lîngă coada ochiului sau pe tîmplă, o aluniţă, care se numea, cînd era aşezată acolo, *Pasionata (foto 27).* O poartă chiar de copii, ţinînd între degetul cel mare şi index trandafirul dragostei sau evantaiul cochetăriei. «*Domnişoarele creole de îndată ce au împlinit zece ani încep să arunce ochiade şi să suspine după bărbaţi* », se spune între México şi Lima. E de mirare că nu au şi alte aluniţe: una în colţul buzelor, *Cocheta*, alta pe frunte, *Mafestuoasa*, alta pe obraz, *Galanta*, alta pe nas, *Neruşinata;* convenienţele nu permiteau poate în Noua Spanie aceste farmece folosite de preţioasele pariziene şi acest limbaj al aluniţelor.
Creolele sînt bune catolice, ascultă în fiecare

dimineaţă liturghia, la care se duc urmate de un mic negru sau de un mic jivaro în livrea de mătase, care le poartă cartea de rugăciuni şi covoraşul. Totuşi, în ciuda interdicţiei formale a sfîntului Bernardino da Siena, toate poartă perucă, ceea ce constituie un păcat mortal din patru motive: *primo*, e o injurie adusă Creatorului, căci arată dispreţul faţă de opera Sa, *secundo,* e o încercare de a-ţi înşela cu bună ştiinţă semenii, *tertio,* e o înşelare de sine, *quarto,* era o injurie adusă morţilor de la care s-a luat acest păr. Din fericire cardinalul Cajetán e acolo ca să susţină că e vorba doar de un păcat venal, ca şi iezuitul Gabriel Henao, care descrie paradisul ca pe un salon de vice-rege într-o seară de bal: « *îngerii se vor îmbrăca în veşminte femeieşti, şi le vor apărea sfinţilor astfel îmbrăcaţi, cu părul încreţit, cu rochii cu turneluri şi din stofele cele mai scumpe; bărbaţii şi femeile se vor veseli cu mascarade, cu ospeţe şi cu baluri* ».

Tinerele creole aveau totul ca să placă, rang, avere, frumuseţe, şi totuşi multe se călugăreau, fapt care-i uimea pe vizitatori: America Latină e o imensă mănăstire. Iat-o pe doña María Francisca, fată legitimă – inscripţia de pe tablou precizează acest lucru, care-şi are importanţa lui pentru cine vrea să se călugărească – a lui don Antonio José de Esquivel şi a doñei María Serruto. S-a născut la Michoacán în 1768, şi are optsprezece ani cînd intră la mănăstirea Sfintei Brígida din Mexic. De ce oare ? E încîntă- toare şi chiar spirituală; e lipsită de avere sau are, într-adevăr, vocaţie ? Mai existau oare suflete cu vocaţie religioasă în secolul al XVIII-lea, în mănăstirile de călugăriţe din Lumea Nouă? Motivele lor profunde de a se retrage – aparent – din lume, le vom afla îndată. Pentru început, exista bucuria de a fi, timp de o zi întreagă, eroina unei ceremonii care depăşeşte în

splendoare orice nuntă, oricît de bogată. S-o privim, pentru a ne convinge, pe sora Maria Ignacia a Sîngelui lui Christ în ziua ceremoniei de intrare în Ordinul Clariselor. María Ignacia are, spune inscripţia, douăzeci şi doi de ani şi trei luni, dar nu-i dai decît cincisprezece atît îi este de delicat obrazul sub podoaba de pe creştet; trupul ei dispare sub perle, pene, broderii, catifea şi mătase. Cît costă oare toate acestea? Să ne imaginăm calculele unor călători prezenţi la ceremonie, socotind, estimînd în monedă franceză, germană sau engleză, colierele, inelele, brăţările, medaliile, erucile, policandrul – cel al dominicanilor valora patru sute de mii de ducaţi –, lămpile – se cunoştea una în Guatemala atît de grea încît era nevoie de trei oameni pentru a o ridica – cădelniţele şi potirele...

Ziua se sfîrşeşte în miros greu de tămîie şi de ceară topită, împovărată de lacrimi stăpînite îndărătul zăbrelelor, şi iat-o pe Marla Ignacia în chilia ei în noul ei veşmînt de călugăriţă care şi-a luat rămas bun de la lume... Să fie oare aşa? în secolul al XVI-lea, da, în secolul al XVII-lea, poate, în secolul al XVIII-lea, mai de loc, iar la începutul celui de-al XlX-lea, şi mai puţin. Ceea ce Doamna d’Aulnoy, care se pricepea la fel de bine în materie de izolare silită ca şi în materie de viaţă galantă, remarcase în Spania era adevărat şi pentru Noua Spanie: călugăriţele vedeau mult mai mulţi cavaleri decît femeile din înalta societate.

Oricît de graţios ar fi fost, veşmîntul ordinului nu-i îngăduia călugăriţei mari fantezii în materie de toaletă; ea putea totuşi să-şi schimbe panglicile după culorile momentului liturgic şi ale liturghiei zilei, împăcînd astfel şi pe cele lumeşti şi pe cele sfinte. Marquoy pretinde că purtau sub rochie patru fuste, una albastră, una galbenă, una roşie şi una verde... Aceasta ne duce cu gîndul la limbajul

culorilor şi la convenţiile din *Le pays de Tendre*, care au făcut furori în Franţa în epoca preţioaselor, care-şi numeau prima fustă, modesta, pe cea de a doua, ştrengăriţa, iar pe a treia, secreta; a patra era un rafinament de creolă.

Muzica ocupa un loc de frunte în viaţa demimondenelor de la mănăstiri – se pare că *chacona* lui Johann Sebastian Bach ar fi venit din Mexic. Se citea enorm, şi nu numai romane, interdicţia

Inchiziţiei era un motiv de atracţie în plus, cărţile fiind introduse în mod fraudulos sub aparenţa unor butoaie de vin. Prima interdicţie a Inchiziţiei, în 1640, îi privea pe Luther şi pe Erasmus; în 1789, catalogul publicat de Augustin Rubin de Ceballos cuprinde vreo şase mii de autori, dintre care Fenelon, Bossuet şi *Robinson Crusoe !* Dar cei mai celebri, Voltaire, Montesquieu, Rousseau şi, desigur, Raynal, existau în bibliotecile creolilor cultivaţi, adică ale călugărilor şi călugăriţelor. Să privim biblioteca donei Ines de la Cruz şi vom vedea, alături de *Corpus Civilis*, de *Corpus Canonica* şi de operele Părinţilor Bisericii, şi pe Marţial şi Lucan ! Discipol a lui Gongora, Ines a fost celebră prin *Odele* pe care le compunea pentru a le citi la petrecerile vice-regelui Mancera.

Ale Peneidei fecioară sfidătoare
Frumoasele, gingaşele membre
fugitive. . .

Adunîndu-se laolaltă, călugării şi călugăriţele se înfruptau, ascultînd un concert sau un poem, din mîncărurile cele mai alese, iar în zilele de mare sărbătoare *«pescuiau fraga»*, adică se îndeletniceau cu un joc de societate inventat la începutul secolului al XVIII-lea de către Mel- chior de la Nava, episcop de Cuzco şi care consta din a încerca să apuci cu buzele o fragă uriaşă de Chili, pusă într-un

pahar mare cu rom aro- matizat cu mirodenii, şi pe care şi-l treceau din mînă în mînă: paharul se golea repede, iar fraga rămînea tot acolo... Călugăriţele din Lumea Nouă pare să fi fost foarte gurmande. De aici, în acelaşi oraş, nesfîrşite rivalităţi pe această temă, clarisele pretinzînd că «crocantele» lor sînt mai bune decît nugaua dominicanelor, iar suavitatea clătitelor cu miere ale carmelitelor suferind din pricina fanteziei cu. care erau făcuţi pesmeciorii franciscanelor. Noaptea de Crăciun, cînd li se serveau invitaţilor toate aceste dulciuri, era un nou prilej de rivalitate: cine dansaseră mai bine cadrilul Naşterii Domnului, călugăriţele din ordinul Sfintei Teresa sau cele din ordinul Sfîntului Francisc?

Comercializînd toate aceste bunătăţi, aceste doamne văzuseră departe. Începînd din secolul al XVII-lea, venitul minelor devine neînsemnat în comparaţie cu cel al insulelor producătoare de mirodenii şi de articole de băcănie; înceipînd din secolul al XVIII-lea nobilimea aurului şi a argintului devine nobilimea zahărului şi a ciocolatei. Cofetarul, acest nou artist baroc, s-a născut după cucerirea Indiilor spaniole, nefolosind decît zahărul din America, de care se spunea că, pe lîngă virtuţile sale gastronomice, le mai avea şi pe acelea de a opri sughiţul şi, pulverizat în ochi, de a vindeca de cataractă. Nobilimea zahărului – mai ales cea cubaneză şi olandeză ■— ceda teren în faţa celei îmbogăţite din producţia de cacao, amestecată într-un scandal care a izbucnit la Madrid în 1751. Fusese fondată aici o Societate sub preşedinţia unuia dintre membrii Consiliului Indiilor, care deţinea monopolul importului, dic- tînd preţul pe piaţă. Statul a vrut să fixeze el preţurile, şi ciocolata a dispărut. În cele din urmă s-a

ajuns la o învoială, şi în 1753 societatea şi-a micşorat preţurile în schimbul privilegiului de a-şi putea constitui loturile de acţiuni pe majorate ereditare: nobilimea ciocolatei avea putere de lege. Toate acestea ar semăna cu o farsă în genul celor voltairiene, dacă nu s-ar cunoaşte importanţa ciocolatei în viaţa spaniolă; de pe timpul soldaţilor lui Cortés, care nu beau ciocolată decît atunci cînd duceau lipsă de vin sau de apă, lucrurile se schimbaseră mult. La Madrid, ca şi la Lima sau la Mexic, se consuma ciocolată în toate straturile societăţii, dimineaţa, la prînz şi seara, cu un pahar de apă rece ca gheaţa, pentru a i se diminua efectul puternic, dacă fusese preparată după reţeta chirurgului Colmenero de Ledesma: *«Luaţi o sută de cacao, adăogaţi două boabe^de piper din Mexic sau din Indii, un pumn de anison, cîteva flori de urechiuşe sau de vina- caxtlide, şase trandafiri roz de Alexandria, uscaţi şi pisaţi, o păstaie de campeche, puţină scorţişoară, o duzină de migdale, tot atitea alune de Indii şi aşiot, pentru a-i da culoare. Pisaţi-le pe toate laolaltă, apoi faceţi, cu apă de flori de portocal o pastă, şi diluaţi cu apă clocotită* ». Iar Dicţionarul iezuiţilor mai adaugă, pe tonul cel mai serios: « *între timp această reţetă brută s-a mai perfecţionat*». înţelegem de ce Cardinalul Francesco Maria Brancaccio sugerase să nu se mai folosească această băutură în zilele de arşiţă, susţinînd, şi aceasta e mai puţin de înţeles, că nu trebuie să se întrerupă postul, ceea ce l-a scandalizat pe Caldera, care-l cita pe Stabe, medic englez, care afirma că o uncie de cacao era mai hrănitoare decît **o** livră de carne de vacă, calmînd totodată şi afecţiunile splinei. Alphonse de Richelieu, cardinal de Lyon, s-a vindecat cu ajutorul acestei băuturi de o maladie a ficatului. Henley i-a descoperit proprietăţi electrice. Ciocolata însă avea un mare defect, cu care toţi naturaliştii erau de

acord: constipa. Dar Lumea Nouă furniza şi antidotul, jalapul, purgativ drastic care aducea Noii Spânii un venit anual de un milion de livre, şi mai ales miraculoasa rădăcină de ipecacuanha, intrată din 1501 în comerţul francez sub numele de *beconguille* sau de mină de aur vegetală. Era de trei feluri, brună de Brazilia, care făcea o purgaţie atroce, folosită poate în pivniţele Sfîntului Oficiu; cenuşie de Peru, care, după spusele lui Tournefort, acţiona mai eficace asupra citadinilor decît asupra soldaţilor şi ţăranilor; şi cea albă de Santo Domingo, recomandată doamnelor, mai ales cînd erau însărcinate. Misterioasă lume a corespondenţelor: despre ipeca, planta care-i îmbogăţea pe farmacişti, se spunea că ar creşte pe gura minelor de aur.
Timp de trei secole medicii s-au certat pe tema pericolului de a bea ciocolată, aşa cum în zilele noastre se ceartă pe tema tutunului, altă monedă vegetală. Iarbă sfîntă, iarbă regească, panaceu antartic, sau tabac cu zahăr, cu piper, cu apă de prune uscate, de violete sau de trandafiri, pe care eleganţii vremii îl luau din tabachere de sidef, de baga sau de aur, tutunul fusese descoperit în 1520 în insula Tabago din Marea Mexicului. El a devenit curînd în tratatele despre Alegorie simbolul Indiilor Occidentale. America era o femeie cu capul împodobit cu pene şi care fuma o pipă; căci nu oare femeile creole fuseseră cele care lansaseră moda « *greierilor sau a cîrnă- ciorilor de San-Vicente, fişicuri cu tutun, care se fumează fără pipă, de grosimea degetului celui mic de la mînă .h*
În 1650, carnavalul din Torino a dat un bal al tutunului; în prolog băştinaşii îi elogiau avantajele; în primul act puteau fi văzuţi cum scot tutun din cutii de aur, pentru a potoli vînturile, şi cum tămîiază cu fum din pipe un altar – obicei care n-a avut şansa de a plăcea la Roma, căci Urban al Vll-lea i-a

excomunicat pe cei ce fumau în biserici, şi de atunci au început preoţii să prizeze tutun. Actul al doilea şi al treilea evocau cultura tutunului, al patrulea era un balet de strănuturi, iar al cincilea slăvea întru tutun societatea naţiunilor. Şaptesprezece ani mai tîrziu, piraţii francezi treceau insula Tabago prin foc şi sînge...

Toată lumea din Noua Spanie făcea comerţ cu cacao, zahăr, ipeca, coşenilă, vanilie, jalap sau tutun, începînd cu cel mai mărunt emigrant şi sfîrşind cu vice-regele. Unul dintre eroii *Vieţii lui Don Alfonso*, un fost hoţ numit Escipion Laxero, soseşte la Vera Cruz cu patruzeci de mii de pesos; la ieşirea din catedrală, unde adusese rugăciuni de mulţumire, ascultînd obişnuita liturghie a Sfintei Marii a Mărilor, pentru călătoria care nu durase decît unsprezece săptămîni, îşi vinde marfa şi obţine un profit de sută la sută. Pleacă apoi spre Mexic cu un convoi de catîri, împreună cu treizeci de persoane, dintre care nouă dominicani ; un an mai tîrziu e unul dintre stăpînii transporturilor din provincia Oaxaca, dispunînd de patru sute de catîri. I se spune *don,* şi viceregele intră în relaţii cu el. Era lucru bine cunoscut şi admis că vice-regele făcea speculă prin oamenii lui de paie; regele însuşi o ştia, şi de aceea cei care se ruinaseră în slujba lui în calitate de ambasadori căpătau funcţia de «*vice-rege al Americii, care in ceea ce priveşte pompa, omagiile şi autoritatea echivalează cu o adevărată funcţie de rege, ce-i drept trecătoare, iar în ceea ce priveşte mijloacele, legale sau nu, de îmbogăţire, cu cele mai lucrative slujbe fiscale ».* Leafa unui vice-rege'era mică, dar el dispunea de o sută şaizeci de funcţii care puteau fi vîndute şi numai titlul de alcade valora în 1604 o sută douăzeci şi cinci de mii de livre. Funcţia de vistiernic al monetă- riei din Mexic, vîndută cu o sută şaizeci de mii de pesos în 1580 lui

Luis de Rivera, i-a fost răscumpărată de un negustor din Sevilla, un an după aceea, cu două sute şaizeci de mii. Cele mai mari profituri proveneau din controlul pe care-l puteau exercita asupra preţului mărfurilor. în 1624 arhiepiscopul de Mexic, Jean Pérez de la Serna, l-a excomunicat pe omul de paie al vice-regelui, fiindcă tot grîul dispăruse de pe piaţa Noii Spânii; această măsură rămînînd fără nici un efect, a pus să se afişeze pe uşile bisericilor un edict de *cessatio a divinis;* marchizul de Galbes a poruncit să fie arestat, şi cum cineva striga din mulţimea răzvrătită că foamea poate sparge ziduri, arhiepiscopul i-a răspuns, urcîndu-se în caretă, că grînarele marchizului nu erau făcute decît din cărămizi şi scîndură. Răscoala a izbucnit îndată, şi reşedinţa vice-regelui a fost în întregime jefuită.

Dacă comerţul mirodeniilor şi al articolelor de băcănie era o sursă de venituri tot atît de importantă ca şi minele, spaniolilor le scăpase totuşi cel mai fructuos dintre toate, comerţul cu *lemn de abanos,* adică cu mîna de lucru neagră, necesară pentru ceea ce etnologii şi marii proprietari numesc în mod obişnuit *culesul;* unii îl înţeleg ca stare naturală iar alţii ca exploatare metodică a stării naturale. Iniţiat în 1517, comerţul cu sclavi era o îndeletnicire a portughezilor, a francezilor, dar mai ales a englezilor, după contractul de *asiento* stabilit prin tratatul de la Utrecht (1713), care-i autoriza să trimită patru mii opt sute în fiecare an, timp de treizeci de ani, în Indiile spaniole. Capitala traficului era Jamaica engleză cu începere din 1685, dar în care descendenţii lui Columb purtau încă titlul de duce şi amiral al Indiilor. Şi abia în 1765, într-o Spanie luminată de filozofii naturalişti, s-a constituit la Cadiz o societate pentru comerţul cu sclavi. Avînd la

îndemînă numeroşi Indieni, Spaniolii nu-i foloseau prea mult pe negri, de vreme ce lâ începutul secolului al XVIII-lea, din cei şaptezeci şi opt de mii de sclavi, cît prevedea traficul anual, treizeci şi opt de mii reveneau coloniilor engleze, douăzeci de mii coloniilor franceze, unsprezece mii două sute celor portugheze şi spaniole. în Noua Spanie negrul era un obiect de lux mai degrabă decît mînă de lucru, iar în Mexico nu erau folosiţi decît ca servitori. Aşa-numitul *calesero* era cel mai căutat; ales pentru forţa, talia, dinţii, inteligenţa şi fidelitatea lui, şi plătit pînă la două mii de livre, era un fel de bucătar- valet, care mai avea şi onoarea de a conduce acea *volante*, trăsura cu doi cai a stăpînilor, şi care cu această ocazie purta pe cap un tricorn cu galon de aur, îmbrăcat fiind cu o vestă roşie, cu un pantalon alb, cu cizme de călărie, şi purtînd o sabie scurtă la cingătoare. Creolii erau nebuni după cai şi trăsuri, şi poate că în secolul al XVII-lea existau mai multe în Mexic decît la Paris: cincisprezece mii, cu cai cu potcoave de argint. Obiceiul era să fie cedate oricărui preot întîlnit în drum care purta Sfintele Taine, şi să se facă paradă cu ele pe *Promenadă*, un fel de bursă a Iubirii galante, unde se întîlneau doamnele şi cavalerii. Un bărbat la modă n-ar fi îndrăznit să apară aici fără a fi urmat de şase pînă la doisprezece sclavi negri cu ciorapi de mătase cărămizie; şi frumoasele doamne fără acelaşi număr de negrese, atît de înveşmîntate în dantele încît semănau cu nişte « muşte picate în lapte ». Baletul începea, un grup într-o direcţie, altul în cealaltă, saluturi cu pălăriile şi ochiade schimbate, reverenţe şi foşnete de mătăsuri, aşchii de diamant la pălărie, la gît, la încheietura mîinii, la cingătoare şi chiar la gleznă, pe care era de bun gust să le laşi să cadă şi să le părăseşti în praful drumului. Din ele putea trăi cîtva timp unul din cei treizeci

de mii de cerşetori din Mexic, care reprezentau una din plăgile sau una din tradiţiile oraşului din primele timpuri ale Cuceririi. Această pleavă îşi avea titlurile ei de nobleţe, Carta regală din 22 iunie 1498, care spunea că timpul se socotea îndoit pentru ocnaşii de peste ocean, ca şi pentru soldaţii în campanie. O condamnare pe viaţă se transforma în zece ani de colonizare în Hispaniola. Un decret regal din şapte august 1584 cerea ca orice emigrant să aibă un certificat de viaţă onestă şi de bune moravuri, dar era lucru cunoscut că nu se pleca în Indii de obicei decît în urma vreunui scandal, cu gîndul de a-ţi reface, odată cu averea, şi reputaţia. La condamnaţii de drept comun eliberaţi se mai adăugau rataţii Cuceririi. Martin Cortés îi scria încă din 1565 lui Filip al Il-lea că în fiecare dimineaţă în Mexic se sculau din somn opt sute de spanioli, fără să ştie ce vor mînca la cină. Din ce trăiau? Din jafuri sau din ucideri comanditate de cine ştie ce mărime a zilei, şi mai ales de pe urma jocurilor de noroc. în 1572 un edict interzisese tipărirea cărţilor de joc, şi totuşi se tipăreau clandestin nouă mii de pachete pe an şi spectaculoasa generozitate a celor bogaţi o întîlneai şi la cerşetori, obiceiul voind ca cel care cîştiga să ofere asistenţei o parte din cîşti- gurile lui; a refuza acel *barato* însemna să rişti o lovitură de sabie. Jocul cerea alcool; între 1733 şi 1776, Flota * a livrat oraşului Vera Cruz o sută de mii de butoiaşe de ţuică de Valencia şi de Murviedo. Cîrciumarii aveau puteri depline; ei obţinuseră exorbitantul privilegiu de a nu lăsa să intre în cîrciumă nici un ofiţer de justiţie nici chiar pe locotenentul de poliţie; şi, precizare juridică prin excelenţă spaniolă, aceşti ofi-
ţeri nu aveau nici măcar dreptul să-i oblige pe delicvenţi să iasă din circiumă, pentru a-i aresta * afară. Aceste obiceiuri de « bieţi

albi» îl exasperaseră pe Las Gasas, dat fiind exemplul rău pe care-l dădeau indienilor, care, afirma el, au obiceiul să spună, cînd fac rău: « *încep să devin creştin, şi simt că puţin chiar şi sînt, căci ştiu să fur şi învăţ să joc cărţi*». începeau să poarte şi ei acea pălărie a diavolului, acel *sombrero*, pe care îl tricotau ţărancele din Oaxaca pe drumuri, măsurînd distanţele cu sfertul, cu jumătatea sau cu întreaga pălărie, şi despre care o legendă din Guatemala spune că s-a născut dintr-o minge maya aruncată de un călugăr; făcînd un salt, aceasta s-a desfăcut în formă de pălărie neagră pe capul copilului care fugea după ea. Dar cînd în Mexic, la Lima, la Buenos Aires sau la Caracas, se auzea clopotul vestind slujba, toate aceste pălării se ridicau şi călătorii uimiţi îi vedeau pe toţi aceşti oameni, în zdrenţe sau în mătase, albi de aici şi albi de dincolo, albi pe jumătate, albi pe un sfert, indieni dezmoşteniţi şi slujitori negri îngenunchind cu capul descoperit pentru a saluta *ora de aur a lumii*, Mama şi Fecioara acestui imperiu peste care Christul-Soare nu apunea niciodată.

Brună, cu sînge amestecat, Madona a făcut mai mult decît fiul ei alb pentru unitatea Indiilor spaniole. în acest imens şi absurd Imperiu, în care totul îi despărţea pe oameni – sîngele, tradiţiile, rangul, averea, şi chiar şi pe spanioli între ei, limba, fiind aici basci, dincolo andaluzi, catalani într-un cartier şi castilieni într-altul –, fiecare încerca să tragă spre sine arborele ierarhiei, să se aşeze cît mai sus pe el, dar toţi recunoşteau că în vîrf, peste căpitani generali şi viceregi, peste rege, peste papă şi peste împăratul Sfîntului Imperiu, stă cea a cărei rochie uriaşă alcătuia o piramidă de haruri, de bogăţii şi de milostenie. I se puteau adresa rugăciuni în toate limbile şi în toate dialectele, ea
îi înţelegea chiar şi pe cei care, uitînd

vocalele, îşi înnodau limba în jurul consoanelor; i se putea cere totul, oferi totul, porumb, bumbac, ciocolată, garoafe de India sau orhidee de Amazonia, şi chiar, cum au făcut Mexicanii la Loreta, portretul ei din penele acelei păsări paradis care se hrănea cu rouă şi parfum de flori şi adormea în octombrie pe o creangă pentru a se trezi în aprilie proaspătă ca trandafirul dimineaţa, şi cu ciocul nu mai gros decît un fir de aţă.

Şi din creangă în
creangă, şi din floare în
floare cîntă o păsărică
beată de dragoste.
Portocale si
lărnîiţe Lâmîiţe şi
lămîi. . .
Fecioara e mai frumoasă
decît toate florile.

Madre de Dios, afluent al Amazoanelor, ea era mama tuturor minunilor din natură. în timpul şederii lui La Condămine la Quito «*s-a ivit o mare minune pe cer: o femeie înveşmintată în soare*, *cu luna sub picioare şi cu o coroană de douăsprezece stele pe cap. Era însărcinată, şi striga cuprinsă parcă de durerile facerii*». La Conda- mine, filosof iluminist venit să măsoare tropicele, nu a citat viziunea celui de-al cincilea cerc al Apocalipsului; el s-a mulţumit să descrie obiectiv globul de foc pe care l-a văzut ridicîn- du-se deasupra oraşului, şi apoi pierind în mare. Dar tot astfel şi-a reprezentat şi un indian, la puţin timp după aceea, Imaculata Concepţie: cu totul de aur, pe un uriaş glob de argint. Fecioară cosmică a Arizilor şi a mirajelor din Páramo, mergînd pe corn de lună în mijlocul stelelor, miraculoasă nebuloasă în rochia-i triunghiulară bătută-n perle – âcele *mezquitos* o vor repeta la infinit, brodind peste ceea ce era deja în Europa broderie,

Fecioara cu crin, cu trandafir, Fecioara cu palmier, Fecioara în poartă, la oglindă, lîngă patul minei, la fîntînă, minune strălucită a Perului şi Preafrumoasă a nopţii, Fecioara-grădinii-în- chise, Fecioara-Munte: Fecioara protectoare a minei! Muntele Potosi se prostitua în mîinile tuturor naţiunilor care se băteau în măruntaiele lui, şi totuşi rămînea imaculat prin metalul său şi prin credinţa aventurierilor săi; prin nevoia lor de a crede într-o Soartă pururi fecioară, în imposibilul filon de argint pur ce se oferă în întregime în întunericul pe care nimeni nu l-a mai pipăit, şi care răscumpăra prin puterea lui toate mizeriile şi toate ororile petrecute. A existat o senzualitate mistică a pepitei, la mineri ca şi la călători, care au descris-o, pe întrecute, mare cît un ou, mare cît pumnul, cît un pepene, cit un dovleac, mare cît luna, care a fost dintotdeauna simbolul fecioarelor şi al mamelor. Aurul, sîn- gele şi boala, în contactul cu ea se purificau, şi de aceea papa a făcut-o – Imaculată Concepţie – marea protectoare a Lumii Noi, Poartă de lumină dincolo de care toate infamiile erau iertate, în timp ce, cu braţele încrucişate, Fecioară a îndurării, ea reunea întru aceeaşi fervoare şi pe călugări şi pe militari, şi pe albi şi pe negri, şi pe mireni şi pe călugări, una ea însăşi în toate numele ei, continuînd să fie, în Mexic şi la Lima, ca şi la Madrid şi la Roma, cea pe care Eleusisul o venera cîntînd: are multe nume, dar e mereu aceeaşi.
Legenda spunea că Luca evanghelistul îi făcuse portretul, că acesta a ajuns la Sevilla, şi că, năvălind Maurii, călugării l-au ascuns atît de bine încît nu l-au mai găsit după aceea. Dar iată că în 1329 dă peste el un ţăran care-şi căuta vaca, că în 1340 îi aduce victoria lui Alfonso al Xl-lea, că acesta împodobeşte cu el, în 1493, stindardul lui Columb, care-l înfige în pămîn- tul unei insule cu mirodenii, Guadelupa, şi se imprimă, în

sfîrşit, printr-o minune, în 1531, pe pelerina indianului Diego, în timp ce acesta îşi păzea turma pe muntele Tepayac, loc sfînt, ca din întîmplare, al zeiţei fecioară şi mamă Tonantzin, şi fief spiritual, – oh ! coincidenţă – a lui Pedro de Gand. Albă pe stindardul lui Columb, iat-o oacheşă, *Morena*, pe pelerina băştinaşului. Extraordinar este că posedăm momentele acestei mutaţii, ca şi cum le-am cunoaşte pe acelea care au făcut dintr-o Koré greacă o Maria din Efes. De îndată ce află vestea, fratele Zumarraga, episcopul franciscan din Mexic, şi Cortés ordonă o chetă generală pentru a ridica un sanctuar pe care-l vor păzi franciscanii; dominicanii şi augustinii pun pe dată la îndoială autenticitatea miracolului; franciscanii se vor îndoi la rîndul lor, împreună cu egumenul lor, Bustamento, cînd Fecioara din Guadelupa va fi secularizată. în 1810, Morelos, răzvrătitul, o va zugrăvi pe drapelul său. Şi totuşi nu Noua Spanie, locul apariţiei sale, va fi aceea care va da modelul pentru toată America ci, la antipod, oraşul zahărului, în Ţara rece, alt pămînt al miracolelor Madonei roşii. Foarte aproape se află cel mai mare şi cel mai înalt lac de munte din lume, Titicaca; şi acolo, la Copacabana – locul- de-unde-se-vede-insula-sfîntă-a-soarelui – în 1576 indianul aymara Tito Yupangui a sculptat imaginea miraculoasă a Madonei Anzilor.

Biserica Spaniei le dădea indienilor madonele sale, dar nimeni nu putea şti ce făceau aceştia cu ea, sub aparenţele lor de pietate; şi nimeni nu va şti niciodată cîtă sinceritate şi cît calcul au existat în toate minunile cu apariţia Fecioarei, în America din secolele XVI—XVIII. Cucerirea Pămîntului-Sigur de către Fecioară ne dă o idee de ceea ce a însemnat cucerirea Americii Latine de către ea, de ceea ce a însemnat, din provincie în provincie, din sat în sat, cucerirea Europei de către Fecioară. în 1586, ea apare la

Chiquinquira pe o zdreanţă pe care o bătrînă tocmai voia s-o arunce; la Araura, i se arată unui călător pe scoarţa unui copac de care îşi legase calul; la Valencianos, se arată într-o văgăună, care, aflată între două parohii, devine pe dată obiectul unui proces ecleziastic; la Porto Bello, marea în furtună o aruncă pe mal. La
Caracas, un indian beat, căruia îi ¿lipsea un ban ca să-şi plătească sticla de băutură, îl găseşte cînd dă să caute în pălărie; îl bea, şi iar găseşte un ban cu care-şi plăteşte o nouă sticlă. Beat mort, ucide un om şi este dus la spînzurătoare. Este spînzurat, şteangul se rupe. E spînzurat iar, şi ştreangul se rupe din nou. Atunci scoate banul din buzunar. « Mă apără Maica Domnului», zice el. Şi era adevărat, banul purta pe el chipul Madonei de la Copacabana. l-l confiscă, îl spîn- zură din nou, ştreangul rezistă, şi el moare. în 1651 licenţiatul Juan Sánchez îl întîlneşte pe un cacic care-i spune că a văzut o femeie neobişnuit de frumoasă care i-a spus că un alb trebuie să-i toarne apă pe creştet ca să capete astfel împărăţia cerurilor. Lucrul i se întîmplase într-o văgăună, lîngă un izvor, unde au fost curînd botezaţi şapte sute de indieni, în timp ce Fecioara continua să li se arate tinerelor fete. în 1699, Diego de Bănos a trimis apă, de aici la Madrid, unde a ajuns tot atît de proaspătă ca în clipa cînd fusese luată din acest izvor, ale cărui pietricele se vindeau de parcă ar fi fost pîinişoare. Lucru straniu şi demoniac, numai cacicul refuza să se boteze, ba chiar într-o zi a vrut să tragă cu arcul asupra vedeniei. De unde se vede cît de bine o vedea şi el! L-a muşcat apoi un şarpe şi a murit pierdut prin hăţişuri. Acestea sînt faptele pe care le povesteşte la 3 februarie 1746 don Carlos de Herrera, rector al catedralei din Caracas, în timpul anchetei sale privitoare la Madona din Coromoto, Fecioara cea mai vestită din Pămîntul-Sigur.

Şi ar trebui auzit tot şirul de miracole pe care ea le-a săvîrşit şi care s-au strîns fără îndoială pe rochia ei pictată de către un indian, ca tot atîtea pietre scumpe oferite din recunoştinţă de către credincioşi. Madona din Bogota era împodobită cu o mie trei sute cincizeci şi opt de diamante, o mie două sute nouăzeci şi cinci de smaragde, şase sute şaizeci şi opt de ametiste, trei sute şaptezeci şi două de perle, un singur hiacint şi un singur topaz, dar uriaşe!

Copii ale capodoperelor flamande, italiene sau spaniole, prin intermediul gravurilor de pe cărţile de rugăciuni şi catehisme, pioasele madone indiene nu sînt capodopere. Dar ele nici nu au această pretenţie; de o stîngăcie în care recunoaştem astăzi graţia şi uneori geniul primitivilor, ele au culori de o strălucire în care ne place să vedem trăind o naivitate atît de deosebită de calculele savante ale marilor maeştri – care doar azi practică o naivitate calculată. Această stîngăcie îl irita pe călătorul profesional – *nu există stare mai imorală*, zicea Raynal. în 1755 iezuitul francez Morghien, în trecere prin Cuzco se arăta nemulţumit de cuvintele care ieşeau din gura personajelor din tâblburi şi judeca această artă ca fiind «*cu desăvîrşire gotică*», ceea ce, pentru el, era un termen \ de dispreţ. El credea că indienii suferiseră prin intermediul spanio- iilor, de cînd aceştia ocupaseră statul Milano, Influenţa şcolii lombarde, preocupată mai mult de culoare decît de compoziţiş.^Cinpizaci de ani mai tîrziu, Alcide d'Orbigny, Spălător, naturalist, e mai entuziastă; ^exactitatea cu care metişii imitaiţ poloritul cărnu îl îpcţpţă, şi el conchide: *«Pictyigd'fiQeasţa., ^ Aminteşte Iniţu 'jtotul de copilăria ffiţef npqsţre\ purqpene, diri vremea lui Cra- nach, rşi'.p$ren*Complimentul mni mic, pentru noi. Pe^tţnn ei (, msemna o coridâinnareL Mar-

quoy, în IŞS^i^avea sufletul prea academic ţjentru a,; iubi, a $qevastă pictură populară, şi o [1] jildecă fără /Ailăl. « *O artă a decalcului ajunsă la pdrjec- ţi&Mv i<fâre constă in a murdări sau a găuri o pînză aacă originalul are din întimplare d opată sauţfy gaură* »; el compară murdăria care o'lntu- nepjl cu mănuşile de catifea care înfrumuseţează «*ipîini de plebeu ». Iată cuvîntul cheie: arta creştină indiană e o artă a plebei, care-l irită pe burghezul călător, îl înduioşează pe aristocrat, îl satisface pe călugăr, îl entuziasmează pe estetul secolului al XX-lea. Pictor amator el însuşi, Marquoy e singurul călător care şi-a dat osteneala să-i descrie pe pictorii indieni, trăind mizerabil în cocioabele din Cuzco, devenit un oraş al mizeriei în 1850, avînd drept paletă o farfurie spartă, drept pensulă peri din coada cîinelui, drept pînză o bucată de stambă din fusta nevestei, drept culori negru de fum de la candelă, ocru şi pămînturi de prin văgăune, coşenilă de la băcanul din colţ, drept bitum oasele arse din cimitir, iar drept sicativ tămîia paraclisierului. Astfel înzestraţi, fabricau, cu duzinile, a cîte doi franci şi jumătate bucata, drumuri ale Crucii, sfinţi şi mai ales madone, totdeauna asemenea celor pe care le purtau conchistadorii pe pînzele de corabie şi pe stindardele lor.

INCAŞII DIN CASTILIA

Prerogativa sîngelui este cea mai greu separabilă de noţiunea de nobleţe; în sensul strict al dreptului feudal european, nobilii cei mai autentici din Indiile spaniole erau descendenţii principilor indigeni, conchistadorii, în cea mai mare parte de origine foarte umilă, dobîndindu-şi titlul doar prin funcţiile care le fuseseră încredinţate, şi cîteodată prin originea nobilă a soţiilor lor indigene.

Profund feudală, Spania Cuceririi nu putea, fără să se contrazică, să nu recunoască în Mexic şi în Peru dreptul natural şi aproape divin pe care-l recunoştea anumitor familii de a le domina pe cealalte. Existenţa unei aristocraţii aztece sau incaşe era neîndoielnică; spaniolii au respectat-o, cel puţin de drept, atîta timp cît a durat imperiul. în timp ce micii nobili din Mexic puneau să fie pictaţi cu femeile lor în ultimul costum după moda curţii, descendenţii incaşilor erau ei înşişi reprezentaţi în secolele XVII şi XVIII de către meşterii metişi din Cuzco în chip de cavaleri spanioli; numai soţiile lor păstrau vechiul costum cu minunate broderii, aceasta părînd a fi mai curînd un privilegiu decît o servitute.

Todo blanco es caballero (orice alb este nobil) nu devine un principiu absolut decît spre sfîr- şitul secolului XVIII-lea, cînd prejudecata de culoare, exacerbată datorită comerţului cu negri şi a numărului crescînd de emigraţi străini, no francezi, germani şi mai ales englezi, a grefat pe prejudecăţile de clasă o subtilă ierarhie pe care nici chiar aurul nu izbutea totdeauna să o zdruncine. De sînge alb pur, de *sangre limpia*, nu erau decît chapetonii, europenii proaspăt sosiţi, lucru pe care aceştia nu uitau să-l spună creolilor descinzînd din conchistadori, al căror blazon era totdeauna alterat de o picătură de sînge ocru. Deşi regele putea să « dea dispensă de culoare » printr-un act regal – cum dădea dispensă de post, în schimbul unui impozit, Cruciada –, în ochii lumii aceasta nu schimba nimic; beneficiarul nu putea să devină alcalde, scriitor public, student la universitate sau sergent major, doar soţia sa se alegea din asta cu un beneficiu substanţial, acela de a avea şi ea propriul ei covor la biserică: *«uzează pînă şi de această prerogativă, nouă pentru ele, cu o ostentaţie şi cu un lux care nu sînt scuzabile decît în ochii celor orgolioşi şi cu suflet mărunt»*. Ceilalţi îngenunchează de-a dreptul pe duşumea, negrii puri şi roşii puri; acei *chino* şi *zambo*, născuţi din încrucişarea negrilor cu indieni; cei ce nu aveau nume, despre care pudoarea rasială nu vorbea niciodată, născuţi dintr-un bărbat de culoare şi o femeie cu judecată, erau expuşi la porţile mănăstirilor; aşa-numiţii *saltos atras*, născuţi din încrucişarea dintre o femeie metisă pe sfert şi un metis; acei *tente-en-el-aire*, născuţi dintr-un metis pe o treime şi o metisă. Alb plus ins de culoare, metis; metis plus alb, metis a treia parte; metis a treia parte plus alb, metis pe sfert; metis pe sfert plus alb, metis a cincea parte; în acest caz, aşa cum se întîmplă şi cu culorile spectrului

cînd acesta se învîrteşte cu repeziciune, nu se mai vedea decît albul.

Cum s-ar fi putut şti unde începe sîngele alb şi unde sfîrşeşte cel de culoare, în aceste regate a căror cucerire se făcuse atît prin prinţesele indigene cît şi prin arme, după exemplul lui Cortés şi al lui Pizarro. înainte de a se recăsători, Cortés a trăit aproape zece ani cu doña Marina Indiana, şi această idilă a fost aranjată în manieră rococo de către domnul d'Ussieux într-o poveste în care un cuceritor cu perucă pudrată poate fi văzut spunîndu-i, în genunchi, frumoasei indiene pe care războinici indieni împodobiţi cu pene i-au adus-o în dar: «*Nu vă mai temeţi, nu mai sinteţi sclavi, ci eu sint sclavul dumneavoastră* ». Realitatea este mai brutală, mai bărbătească, ea are izul bivuacurilor improvizate unde ofiţerii împărţeau între ei onoarea de a fi naş mai întîi, amant apoi al sclavelor pe care băştinaşii le aduceau în dar spre a fi sacrificate. Conchistadorii înţelegeau altfel să smulgă din piept inima frumoaselor, prin artificiul juridic al naşului de botez; după legile ecleziastice, acesta nu poate să se însoare cu fina lui; astfel doña Marina a fost mai întîi, prin tragere la sorţi, fina lui Puerto Carrero, şi cînd acesta s-a întors în Spania, Cortés i-a urmat. Cu ea a avut un fiu pe care l-a făcut cavaler al ordinului Sfîntului Iacob al Spadei, şi care a murit în chinuri acuzat de impietate şi rebeliune, în Mexic, în 1568. Cînd Cortés a fost crezut mort, în cursul expediţiei sale în Yucatan, doña Marina s-a măritat cu Juan de Xaramillo, şi urmaşii ei au îngroşat rîndurile acelei nobilimi creole şi de sînge amestecat care-şi datorează existenţa edictului regal din 1504, prin care conchistadorii sînt somaţi să se separe de concubinele lor indigene sau să se căsătorească cu ele.

Cortés a convocat în 1524 primul conciliu din Mexic pentru a dezbate chestiunea, iar în

1526 îl sileşte pe Alonso Grado, inspector general al indienilor din Noua Spanie, să se însoare cu fiica cea mai mare a lui Montezuma, pe care acesta i-o încredinţase pe patul de moarte. Actul autentic a fost făcut in faţa notarului, şi Cortés a parafat la 26 iunie documentele prin care dădea « *ca zestre numitei Isabela şi descendenţilor săi, în numele Majestăţii Sale, ca Guvernator şi Căpitan general al acestei ţări, şi pentru că pe bună dreptate îi revine ca moştenire teritoriul şi locuitorii oraşului Tacuba, care conţine o sută douăzeci de case, şi Yetene, care are patruzeci, Izqui Luca, care are o sută douăzeci, şi Chimalpan, care are patruzeci, si Chapulma Loyan, care arc patruzeci, si Escapicaltongo, carc arc douăzeci, Xiloango, care are patruzeci, şi încă alte proprietăţi numite Ocoiaca- que şi Castepeque şi Talanco şi Goatzizco şi Duote- pequeşi Tacala care pot avea cu totul o mie două sute patruzeci de case, numitele domenii şi oraşe fiind supuse oraşului Tacubo şi guvernatorului său».* Fiul împăratului, Pedro pe numele lui de botez, a fost înnobilat de Carol Quintul, iar unul dintre descendenţii săi direcţi a fost făcut în 1704 grande de Spania şi duce de Atrisco; a murit în 1708 ca preşedinte al Consiliului Indiilor! Şi aceasta arată că pe cît de totală a fost integrarea principilor mexicani, fapt de obicei ignorat, în- tr-atît, cu începere din secolul al XVIII-lea, s-a străduit prejudecata de culoare să înăbuşe fabuloasa origine a urmaşilor acestor nobili indigeni. Adesea urîte, cu picioarele scurte, negricioase, cu buzele groase, principesele mexicane n-au avut niciodată aureola de prinţese îndepărtate ale fecioarelor incase, născute în acele oraşe ale soarelui despre care *Scrisorile unei Peruviene* spuneau că «*în zadar spaţiile infinite le separaseră de lumea noastră, ele au devenit totuşi prada şi domeniul ei cel mai*

preţios». Prinţesele incase erau destul de deschise la culoare, pentru ca la curtea Spaniei pielea lor să pară mai albă decît cea a anumitor andaluze; erau frumoase fără ca să ai a te ruşina de frumuseţea lor; era mitul Fecioarei cucerite materializat în ceea ce are el mai exotic şi mai senzual, *Peau d'Ane* în persoană, cu – sub pielea unui animal care făcea aur – rochii de culoarea timpului, a lunii şi a soarelui, din care pretindea că descinde, plim- bîndu-se cu pasărea măiastră, pe umăr, în văi vrăjite, pline de curcubee, de arbori rari, de flori ciudate şi de mici maimuţe-leu cu chip omenesc. Aceasta este imaginea idilică a fecioarelor incase pe care ne-au lăsat-o artiştii cuz- quenos; din instinct o preferăm aceleia a mumiilor soarelui, ghemuite la temeliile citadelelor, pentru că ea corespunde felului copilăresc în care vede cucerirea imaginaţia noastră, obişnuită cu basme, cu sentimentalisme din *Alzire* a lui Vol- taire sau cu dulcegăriile romanului lui Marmontel. Astfel ne-o reprezentăm pe fiica lui Atahualpa pe care Pizarro şi-a făcut-o amantă, şi pe Ines Huayllas Musta cu care a avut o fată ce s-a măritat prima oară cu unchiul ei Fernândez şi a doua oară cu contele de Punon Rostro, don Pedro Arias. Ines ea însăşi avea să se mărite, după moartea lui Pizarro, cu don Ampuero, şi să întemeieze cea mai ilustră familie creolă din Peru. Ciudata splendoare a acestor căsătorii rasiale proprii imperiului spaniol din America – asemenea căsătorii nu au existat în imperiul englez din Indii sau în cel francez din Africa – a atins poate perfecţiunea în ziua în care Monseniorul de Madrid a binecuvîntat unirea lui Martin Ones de Loyola, nepotul sfîntului cu acelaşi nume, cu nepoata celui de al XV-lea Inca, Safre Tupac, prinţesa Beatriz Nusta. Artistul indigen care a pictat ceremonia în secolul al XVII-lea, a înfăţişat între cei doi soţi o inimă arzînd, străpunsă de trei săbii. Cîţiva

ani mai tîrziu, don Martin a obţinut postul de guvernator al oraşului care simboliza bogăţia lumii, Potosi. Atîta glorie în familie – numărînd un unchi fondator al Societăţii lui Isus, un socru Soare-viu şi un guvernator al oraşului Argintului – şi-a avut reversul ei: un descendent al lui don Martin a fost închis de Sfîntul Oficiu, în urma denunţului unui negru, pentru iudaism!

Despre mentalitatea copiilor născuţi din aceste căsătorii avem mărturia lui Garcilaso de la Vega, incaş care a încercat, retrăgîndu-se la Valladolid în Spania, să împace orgoliul de a fi fiul lui Tchimbou Oclyo, nepoată a lui Tupac Yupangui, căzută în mîinile conchistadorilor după cucerirea oraşului Cuzco, cu orgoliul de a fi moştenitorul căpitanului Sebastian Garcilaso de la Vega, fost locotenent al lui Pedro de Alvarado. în 1560, în vîrstă de douăzeci de ani, pleacă în Spania, se luptă cu maurii, apoi, sub don Juan de Austria, speră că în urma serviciilor aduse îşi va recăpăta cel puţin fiefurile mamei sale. Ele sînt însă anexate Coroanei şi Filip al Il-lea refuză să-l primească: acesta nu culoarea pielii nu i-o iartă, ci faptul că tatăl său îi dăduse un cal rebelului Pizarro. A murit în 1616, lăsînd o sumă considerabilă de bani, cu scopul de a se plăti din ea slujba pentru odihna sufletului lui zbuciumat, şi o cronică a Cuceririi, care va fi cartea de căpătîi a tuturor amatorilor de minunăţii incase şi a tuturor celor dornici să cunoască ravagiile pe care le pot face în inimile bărbaţilor patima după aur şi cea după femei.

Manco Sierra a fost stăpînit de amîndouă; pier- zînd la joc în seara bătăliei marelui soare de aur din templul de la Cuzco, a cîştigat dragostea nepoatei celui de-al XlV-lea Inca, s-a însurat cu ea, şi l-a avut pe Juan Sierra, care a jucat un rol important în 1558 în ceea ce priveşte convertirea unchiului său, cel de al XV-lea Inca, Sayre Tupac. Un meşter

cuzqueno a celebrat-o în secolul al XVII-lea reprezentîndu-l pe prinţul indigen cu soarele de aur pe pîntec, cu *masca payhca*, coroana imperială, pe cap, şi ţinînd în mînă o cruce simplă de lemn pe care o luminează o rază. încoronat de spanioli la Vilcacampa în 1561, Sayre Tupac a depus jurămînt de credinţă regelui Spaniei în faţa lui Jeronimo de Loaysa, episcopul de Lima; i s-a înregistrat la Madrid blazonul pe care se vedea vulturul lui *aylu inca* – în sens literar: proprietatea lor ereditară, fieful soarelui – dar invitat să cineze la vice-rege, a tras un fir din faţa de masă şi a zis, întorcîndu-se spre episcop: « Monseniore, nu de mult tot acest covor era al meu, şi acum mă mulţumesc doar cu un fir ». îi urmase fratelui său don Manco, cel de-al XlV-lea Inca, care se spunea că ar fi fost ucis cu o lovitură de popică de către un spaniol pe care-l pălmuise în cursul unei partide de popice. Dinastia inca nu s-a stins în mod brutal, cum se crede adeseori, o dată cu venirea spaniolilor şi cu execuţia lui Atahualpa, cel de-al XlII-lea Inca. Pizarro şi urmaşii lui au preferat cu abilitate să-şi exercite autoritatea în dosul celei a fiilor soarelui, mai tiranic decît o făcuse Carol Quintul sau Filip al II-lea, executîndu-i cu tot respectul şi înmormîntîndu-i cu fast, de îndată ce dădeau cel mai mic semn de independenţă. La sfîrşitul secolului al XlX-lea era arătat în sacristia catedralei din Cuzco arborele imperial al urmaşilor celor treisprezece Incaşi care au domnit în Peru de la întemeierea oraşului Cuzco şi pînă la capitularea lui. Pictate pe mătase de China la sfîrşitul secolului al XVI-lea, se găseau alături numele lui Juan Atahualpa, fiul celui de-al XlII-lea Incaş executat de Pizarro, şi al lui Francisco Atahualpa, bastard al lui Pizzaro şi al unei fete a lui Atahualpa. Melodrama cuce-ririi Perului constă tocmai în această împletire dintre moartea şi naşterea aproape

simultană a unui Soare viu şi a fiului unei fecioare a Soarelui zămislit cu un cuceritor, a morţii unui prinţ domnitor şi a reînvierii sale în împărăţia veşnică cu un nume de botez ce i s-a dat cu cîteva clipe înainte de execuţie. Autorul *Istoriei Misiunilor* nu schiţează nici măcar un surîs, nu arată nici cea mai mică îndoială, cînd scrie că printre cei cărora Didas de Vera, unul dintre primii misionari din Peru le-a administrat taina botezului, « *se afla o rudă a lui Inca, care de îndată ce a fost botezat, a şi murit, aducînd laudă lui Dumnezeu*». A murit cum ? strangulat ca Atahualpa în 1532, decapitat ca Tupac Amaru în 1571, sau sfîşiat ca Gabriel Tupac Amaru în 1781 ? Dar toate acestea nu aveau într-adevăr nici o importanţă în aceste timpuri ale cuceririi – cucerire care n-a încetat, niciodată de fapt cu totul în Peru – unde suferinţa şi moartea erau, ca şi senzualitatea, accidentele unei vieţi al cărui ideal ne apare adesea ca o convenţie spirituală, o abstracţie a posibilului: nemurirea în viaţa veşnică.

Un conchistador, al aurului sau *a lo divino,* în cizme sau în sutană, nu poate fi înţeles decît prin credinţa lui concretă în viaţa veşnică; ea singură poate justifica, explicîndu-le, atrocităţile din Peru. Anzii, de la Caracas la Santiago, au

fost, timp de aproape două secole, locul unei stranii pieţe unde se dădeau, de voie sau de nevoie, bogăţiile prezente ale acestei lumi în schimbul celor ce aveau să fie în cealaltă viaţă. « Dă-mi aurul, şi eu îţi dau nemurirea, pe dată, făcîndu-te să treci din lumea asta în cealaltă. » Lucrul pare astăzi de necrezut, dar spaniolii erau sinceri, ei credeau cu adevărat, la modul absolut, că ucigîndu-i pe incaşi le făceau un bine nemăsurat. Pizarro va plînge la moartea lui Atahualpa, va porunci să i se facă funeralii fastuoase şi va purta doliu timp

de douăzeci de zile. Preotul său, dominicanul Vicente Valverde ne dă o imagine exemplară despre aceşti negustori ai credinţei, imagine pe care pasiunile umanitare au desfigurat-o într-un mod atît de neobişnuit. Preotul lui Cortés, Olmedo, era un călugăr anormal de tolerant pentru vremea aceea; Valverde în schimb a fost de un fanatism surprinzător chiar pentru acea epocă. S-a pretins mai tîrziu că a fost ignorant şi superstiţios; de fapt nu era, ca mulţi alţii din vremea lui şi a noastră, decît incapabil să-şi imagineze o altă mentalitate decît a lui, un alt adevăr; se instalase în credinţa lui ca într-o fortăreaţă, de unde striga, cu toată puterea sufletului său convins, *Proclamaţia Cuceririi*, în castiliană, către indigenii care nu-l înţelegeau. De aceea cînd Athahualpa*, cu prilejul primei sale întîlniri cu Pizarro, lasă să cadă pe jos Evanghelia, Valverde se mînie peste măsură şi strigă cuvîntul blasfemia, iar Pizarro, pornind de la acest strigăt, face un masacru care-l justifica în faţa lui Dumnezeu.

Lui Valverde i s-a reproşat mai ales faptul de a fi luat parte la procesul lui Atahualpa şi de a-l fi condamnat. Dar fusese făcută dovada că acesta îşi asasinase fratele, pe Huascar, şi se uită faptul că pentru un călugăr atît de simplu, atît de lipsit de imaginaţie, moravurile incestuoase ale copiilor Soarelui erau dovada evidentă a unei legături cu diavolul. Uităm totdeauna de diavol
cînd vorbim despre conchistadori, şi totuşi cît

de viu era acesta în inimile lor! Furia lor e cea
a unor oameni care ştiu că se osîndesc, în

mod deliberat; e o furie fioros de sacră.
Drama lui Valverde a fost, fără îndoială, marea lui naivitate, nevoia care-l făcea se se arate crud de îndată ce Satana îşi scotea coada în lume, şi risca să-i ispitească pe soldaţi, care şi aşa erau atît de ispitiţi. A-l apăra pe Atahualpa, însemna a ierta crima şi incestul; Valverde n-a văzut, fără îndoială, mai departe. El nu era un om politic, şi cînd i-a propus lui Atahualpa să se boteze, sub făgăduinţa că va fi supus la o moarte mai uşoară, moarte prin sugrumare în loc de moarte prin ardere de viu *(«întîmplare oribilă şi nemaiauzită*, spune Montaigne, *pe care a indurat-o totuşi fără să se dezmintă nici prin vorbă, nici prin purtare, înfăţişîndu-se într-un fel şi cu o gravitate cu adevărat regeşti»),* el se gîndea desigur să-l cruţe de focul veşnic. Şi cînd i-a ţinut crucea în faţă, în timp ce-l legau, el era desigur convins că-i oferea lui Dumnezeu un suflet ales, care va cunoaşte beatitudinea. Acest fapt obişnuit, cum apare martiriul în operele pioase, era pentru aceşti călugări ai Cuceririi o realitate dezirabilă, pentru ei care-l căutau şi îl provocau, în pofida ordinelor superiorilor lor, şi pentru credincioşii lor, pentru care socoteau că e o cinste. Moartea tragică a lui Vicente Valverde n-a fost, aşa cum le-a plăcut călătorilor iluminişti să spună, un act de justiţie imanentă a Fiinţei supreme, căci e sigur că el şi-o dorise astfel, în misterioasa logică a naivităţii sale: numit episcop de Cuzco în 1536 şi protector al indienilor, a fost masacrat şi devorat de ei în insula Puna în 1543. Tocmai făcea slujba cînd l-au surprins, şi e frumos destinul acestui preot, din care sălbatecii s-au împărtăşit, smulgînd fiecare din victima lor cîte o bucată de carne vie, pentru a-i dobîndi virtuţile.
Popoarele mexicane n-au avut mult de suferit de pe urma rapacităţii spaniolilor, căci autoritatea şi inteligenţa lui Cortés au ştiut s-o ţină

în frîu. Cortés era singur, Pizarro avea doi tovarăşi, Almagro şi Luque, toţi trei făcînd încă parte din rasa acelor luptători care-i înscăunaseră pe primii regi ai Castiliei, şi care, în ziua încoronării, spuneau cu brutalitate: «*Noi, care valorăm tot atît cît şi tine, te facem regele nostru, cu condiţia să ne păzeşti legile, iar dacă nu, nu ne vei fi rege*». Regele nu era pentru Pizarro, şi încă şi mai puţin pentru Almagro şi Aguirre, un scop în sine, ci un mijloc de a-şi satisface ambiţia, iar episcopul de Santa Marta îi înţelesese bine, cînd îi scria în 1541 lui Carol Quintul cu oarecare ironie: « *Mafestatea Voastră are mai mulţi servitori decît crede în aceste ţinuturi, căci nu se află aici un singur soldat care să nu îndrăznească să spună în public că dacă-i atacă, jefuieşte, distruge, ucide, sau arde pe supuşii Majestăţii Voastre pentru a le lua aurul, o face în însuşi interesul Majestăţii Voastre de vreme ce o parte din acest metal vă este destinată*». La Salinas, în 1538, almagriştii şi oamenii lui Pizarro se înfruntaseră strigînd «Trăiască regele»; la Cuzco în 1532, şi, din nou, în 1571 şi în 1781, de asemenea, Sorii vii sînt decapitaţi, în numele regelui. Regele scrie şi protestează în zadar: «*Eu v-am trimis pentru a-i servi pe regi nu pentru a-i ucide»;* conchistadorii din Peru şi urmaşii lor nu vor proceda niciodată altfel decît cum îi va tăia pe ei capul. Maxima lor politică e cea a lui Belalcazar, primul guvernator al oraşului Quito: « Ordinele regelui se respectă, nu se execută », mai ales cînd este vorba de protecţia drepturilor naturale ale indienilor, şi de respectarea legilor pe care Consiliul Indiilor nu încetează să le promulge în acest sens. Mai mult încă decît în Noua Spanie, aservirea – pentru a nu zice sclavia – indienilor e indispensabilă economiei Perului.

Thomas Raynal putea să scrie la sfîrşitul secolului al XVIII-lea fără a exagera prea

mult: «Peru- vienii sînt un exemplu pentru acea profundă abrutizare în care tirania îi poate cufunda pe oameni. Au căzut într-o indiferenţă stupidă şi universală... Şi-au pierdut toate resorturile sufleteşti. Chiar şi cel al fricii este adesea fără efect, dată fiind indiferenţa pe care o au faţă de viaţă.
Se îmbată, dansează... Lenevia e starea lor obişnuită. Nu mi-e foame, spun ei celui ce vrea să-i plătească pentru a munci». Popoarele andine erau cu atît mai oprimate, cu cit spaniolii avuseseră abilitatea de a restabili administraţia incasă şi de a face din cacici mari funcţionari. Cel de al XVII-lea Incaş, Cristobal Paulo, a abdicat, şi i s-a dat voie să se retragă cu favoritele sale în valea Yuncay. Urmaşii lui au primit titlul şi pensiunea de *adelantado;* timp de două secole nu avea să se mai audă vorbindu-se de ei. în 1701, Collier, în dicţionarul său, indică numai că «*nobilimea peruviană cea mai de seamă, deşi supusă Spaniei, mai poartă încă numele de Incaşi*». Cuzco, capitala lor, se schimbase foarte puţin; spaniolii, neputînd distruge aparatul ciclopean al marilor edificii, îi modificaseră doar destinaţia, o dată cu numele. Palatul lui Manco Capac era parohia lui San Cristobal, în care incaşul Cristobal Paulo Tupac construia pe cheltuială proprie o biserică; menajeria incaşului Tupac Yupangui devenise parohia San Blas; palatul Incaşului Sinchi Bocea, strada Triumfului; palatul fecioarelor Soarelui, mănăstirea Sfînta Caterina; templul Soarelui, mănăstirea Sfîntului Dominic, iar Palatul Şarpelui, institut de studii iezuit. Indienii spuneau că există sub catedrală – fost palat al lui Vira Cocha, zeul lavei –, un lac ale cărui ape vuiau în fiecare an în ziua aniversării venirii spaniolilor, şi se culcau la pămînt ca să le audă. La aceasta se rezuma revolta lor. în 1740, un Felipe Inca s-a revoltat, cu sprijin englez, dar se pare că n-a fost decît una

dintre acele scurte răscoale, repede înăbuşite, care mai zguduiau uneori Anzii. Abia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea a izbucnit în Peru singura mare insurecţie populară din istoria ocupaţiei spaniole, pentru că a fost o insurecţie rasială, condusă de unul din acei nobili incaşi pe care noua nobilime creolă, aliată cu chapetonii, nu mai voia să-i recunoască. Cacic din provincia Ţinta, el îşi făcuse studiile la colegiul incaş din Cuzco, şi poseda o întreprindere de transporturi. Aşa-numiţii *arri- eros,* sau catîrgii din Anzi, erau truverii tradiţiilor indiene *(foto 34),* ritmîndu-şi mersul cu cîntece care evocau splendorile trecutului, ca de exemplu cantata lui Manco Capac, care povestea în optsprezece strofe, sau într-o oră şi jumătate, măreţele fapte ale întemeietorului oraşului Cuzco şi ale soţiei sale, Mama Ollu Luna, care i-a învăţat pe andini să ţească. Trans- portînd din vale în vale aurul, argintul, *mate*-ul sau sarea, aceşti *arrieros* erau şi purtătorii de veşti, fiind singurii indieni care puteau avea ideea confuză a unei unităţi indiene împotriva albilor, şi poate speranţa de a o realiza. în 1780, despotismul spaniol se închegase, iar administraţia se arăta deosebit de necruţătoare în strîngerea impozitelor; la Ţinta, perceptorul vistieriei e celebru pentru rapacitatea lui; cacicul protestează mai întîi pe lîngă prietenii săi din Cuzco, şi la 10 noiembrie, susţinut probabil de popularitatea lui, pune să-l aresteze şi-l execută într-un fel foarte ciudat, silindu-l să bea aur topit. O divizie spaniolă este trimisă împotriva lui. O înfrînge şi-şi ia, cu pretenţia de a deveni rege incaş al Perului, numele de Tupac Amaru, Mare Şarpe Regal, afirmînd a fi ultimul urmaş al celui de-al XVI-lea inca care, chiar sub acest nume, fusese executat în 1571 în marea piaţă din Cuzco. Urcîndu-se pe eşafod, a ridicat mîna cerînd tăcere de la supuşii lui,

ale căror murmure ameninţătoare îi neliniştea pe archebuzieri; cînd i-a căzut capul, sub iataganul unui indian canari, mulţimea a scos un geamăt prelung. în martie 1781, în aceeaşi piaţă, Gabriel Tupac Amaru a asistat la supliciul soţiei sale, a celor doi fii ai săi, a unchiului şi a nepotului său, apoi i s-a smuls limba, a fost sfîrtecat în bucăţi, iar membrele lui dislocate au fost transportate pe catîri în burdufuri de piele, pentru a fi expuse în toate oraşele pe care le răsculase. Vărul lui, Diego Tupac Amaru, a continuat lupta timp de trei ani. în 1814 cacicul Pumacahua – Privire de Puma—, ridică patruzeci de mii de oameni. Li se taie urechile, iar el este spînzurat. în 1824 independenţa este în profitul creolilor, iar în 1850 Marquoy susţine că ultimul descendent al incaşilor este un preot mărunt din Sierra, don Juan Pablo Cabrera, celebru pentru o clipă pentru faptul de a fi reînviat tradiţia creşterii lamelor.
Fără îndoială că azi, în Anzi, mai fiecare socoteşte, mai mult sau mai puţin, că descinde din prinţii Soarelui, care nu mîncau, potrivit legendei, decît din vase de aur. Aceste legende sînt moarte, căci nu mai există aur în Peru. O nouă legendă s-a născut, pe măsura secolului al XX-lea, cea a fiilor Soarelui inventatori ai unui stat cuceritor şi totalitar. Sociologii şi economiştii se minunează de precizia matematică cu care aceşti pitagoricieni ai Lumii Noi au conceput şi au exploatat o societate formată din naţiuni heteroclite, prin sistemul acelor *aylus*, în care pămîntul nu aparţine decît statului, iar statul este un Soare viu. Primii misionari nu se mirau nici ei mai puţin, însă din alte motive, spunînd, prin gura superiorului misiunilor din Orinoco, care se pricepea în materie de suflete:
«Cucerirea celei mai mari părţi din Peru de către Inca a fost îngăduită de Fiinţa Supremă,

pentru ca după căderea acestui şef Evanghelia să nu mai găsească piedici în aceste vaste provincii». Şi nimic nu ilustrează mai bine aceste vorbe ca imaginea arhanghelului Sfîntul Mihail din biserica San Lorenzo din Potosi, deghizat în luptător incaş. Dar poate că este îngerul exterminator al Apocalipsului!

Moartea lui Inca a însemnat pentru misionari învierea Christului-Soare pe pămînturile Apusului. Tradiţia pretindea că zidurile templului Soarelui din Cuzco fuseseră cîndva acoperite cu plăci de aur de jos şi pînă sus; pereţii catedralelor coloniale şiroiau de aur pictat pe stuc. Tradiţia spunea că marele soare de aur dispăruse în adîncurile îngheţate ale lacului Titicaca, între insula Soarelui şi insula Lunii; chivotul catedralelor coloniale era un alt soare, mai fierbinte, şi care se multiplica în fiecare duminică în toate bisericile din ţară *(foto 37),* cu ocazia procesiunii Sfintelor Taine. *«Incaşii şi iezuiţii,* spunea Raynal, *au făcut, şi unii şi alţii, ca religia să fie respectată pentru pompa şi pentru fastul impozant al cultului public*...». Precedat de noi cîntăreţi din *turututu* – scoici marine care serveau altădată pentru a-i chema pe războinicii incaşi la luptă –, preotul purtător al Christului-Soare era urmat de vreun prinţ indigen îmbrăcat în veşminte de gentilom castilian şi ţinînd între mîinile înmă- nuşate în piele, precum cele ale căpitanilor, stindardul regelui prea catolic. îndărăt, corul supuşilor exclama în limba quechua:

Te salut, Regină a cerurilor.
Te salut, Stăpînă a îngerilor.
Te salut, mlădiţă minunată,
Poartă a Soarelui
Din care a ieşit lumina lumii !

între Mama Ollu Luna, care-i învăţase să ţească, şi Fecioara cu fus, care era deosebirea?

Şi una şi cealaltă se confundau în portretul presărat cu flori al unei fetiţe purtînd pe frunte bucla fertilităţii.

SIRENELE DIN PERU

Cristofor Columb tocmai descoperise America cînd îi scria reginei: «Am văzut azi trei broaşte ţestoase şi trei sirene, dar acestea nu sînt atît de frumoase ca cele din Africa, pentru că au chip de bărbat». în aceeaşi zi botezase un rîu, pe care-l credea că este Cipango, Rio del Oro, luînd drept aur ceea ce strălucea în apele lui: cristalele de mică scînteind în soare. Dar ce importanţă are acest lucru? Certitudinea lui, ca şi aceea că descoperise un nou continent, era de domeniul misticii, al credinţei; el nu şi-o sprijinea pe calcule de cosmograf, ci pe referinţe, teologice, citîndu-i pe Esdras, cartea IV, capitolul VI, pe Sfîntul Ambrozie sau pe Sfîntul Augustin. Din acea clipă certitudinea aceasta devenea o dogmă şi el ar fi putut s-o impună cu forţa oamenilor lui, tot aşa cum îi silise să jure în prezenţa lui Fernando Pérez de Luna, notarul escadrei, sub ameninţarea, pentru cel ce-şi călca jurămîntul, a zece mii de maravedi amendă, a o sută de lovituri de bici şi a limbii tăiate, că

ceea ce văzuseră era continentul: era vorba de insula Cuba. Dar ce importanţă are acest lucru? Oamenii săi erau gata să jure orice, dacă acel ceva ar fi semănat oricît de puţin cu ceea ce le promisese imaginaţia. Poate că drama conchistadorilor consta tocmai în aceste pasiuni imaginare şi în imposibilitatea în care se găseau de a renunţa la poveştile cu aur- pe-care-nu-ţi-rămîne-decît-să-te-apleci-casă-l-iei.

Ei au fost devoraţi de propriile lor vise tot aşa cum sirenele îi devorau pe marinarii nebuni care porneau să le caute. Thomas Gage afirmă că atunci cînd a fost solicitat să plece ca misionar în Indiile occidentale, i s-a spus că erau «pe de-a-ntregul pavate cu aur şi cu argint, că pietrele erau de perle, de rubine şi de diamante, că arborii erau plini cu ciorchini de nuci tămîioase, cimpurile pline cu trestie de zahăr, că mătasea chinezească era atît de râspîndită încît pînzele corăbiilor nu erau decît din tafta şi din şaten, în sfîrşit, că era o ţară unde se găseau cu adevărat bogăţii ca acelea pe care istoria şi legenda i le atribuiau lui Cresus şi lui Midas».

Poveştile navigatorilor au stîrnit întotdeauna imaginaţia celor ce rămîneau pe uscat – a «elefanţilor», se spunea în flota regală, iar aventurierii spanioli, ţărani de pe acele pămînturi cu deschidere spre cer, Extremadura şi Castilia, oameni din interiorul ţării, au muşcat poate mai mult decît cei provenind din alte naţiuni din momeala miraculosului geografic. Cunoştinţele lor ştiinţifice se rezumau toate la convingerea unui Mose Jaime Ferrer, cosmograf din 1495, că *«cele mai multe*

dintre lucrurile preţioase vin din regiunile calde, locuite de negri şi de papagali»; el ar mai fi putut adăuga: «*din mările calde, locuite de*
tritoni şi de sirene», într-atît de răspîndită era această credinţă. în toate cărţile de călătorii din secolele XVI şi XVII se vorbeşte despre cea pe care valurile au zvîrlit-o în noroi îndărătul unui dig, în Olanda, în anul 1430; localnicii au îmbrăcat-o, căci era indecentă, au învăţat-o să toarcă, să-şi facă cruce, dar n-a ştiut niciodată să vorbească, iar strigătul ei semăna cu cel al unei persoane în agonie. în 1560, în Ceylon, reverendul părinte Enriquez, iezuit, era de faţă cînd au scos nouă din plasa unui pescar, iar seniorul de la Paire, Pierre Luce, printr-un act făcut la notar şi contrasemnat de patru martori, certifică faptul că a văzut la 31 mai 1671 un triton 125 în largul insulelor Diamant. Piraţii, fiinţe nele-
giuite, se hrăneau cu ele, iar Acuna credea că au coarne şi că sînt mínate de intenţii diabolice, uitînd că sirenele îl transportaseră din Israel în Spania pe San Jago Matamoros şi că primii creştini vedeau în ele simbolul apei de botez. La Condamine constata în mod obiectiv că era vorba de lamantin, dar pe malurile lacului Titicaca, la patru mii de metri înălţime, sculptate pe porticul bisericilor de la gura minelor, ele cîntau la chitară *(foto 36)* minunile aurului, pe care Soarele şi Luna îl însămînţau în pîntecul munţilor.

America era tot atît de bogată în poveşti ca şi în aur, în mituri ca şi în argint; a fost şi poate mai este Ţara Făgăduinţei pentru aventurierii Visului. Comentînd Geneza, Sfîntul Augustin susţinuse că paradisul terestru continua să existe inaccesibil, pe vîrful unui munte înalt, atît de înalt încît ajungem în cel de-al treilea

cer al astrologilor, atingînd luna – şi oamenii nu au vrut totdeauna să aibă ţinutul Peru, să aibă Luna ? Comentatorii Sfîntului Augustin susţineau la rîndul lor că acest munte se găsea între porţile Soarelui, Cancerului şi Capricornului, şi fascinaţi de splendorile stranii ale apusurilor de soare, de la Platón la Columb, iluminaţi şi cosmografi, filosofi şi geografi credeau că Edenul este la apus. De aceea cînd un bastard din Extremadura a descoperit între cele două tropice munţi înalţi de şase mii de metri, în care se coceau aurul şi smaragdele, lumea a ştiut că Anzii erau Edenul iar Peru, paradisul terestru. La vestea adusă în Noua Spanie de către franciscanul Marc de Nice, că Pizarro pusese stăpînire pe comori valorînd cinci milioane de livre, noul regat a fost în primejdie să rămînă pustiu, în timp ce în porturile Spaniei mulţimea aventurierilor asalta navele. Sirenele din Peru se porniseră să cînte. Puţini au avut curajul să-şi astupe urechile; împăratul însuşi era surd la orice altă muzică, şi Cortés – acum uitat –, care se agăţase într-o zi de careta regală, l-a auzit spunîndu-i: «Cine eşti tu ? – Cel care ţi-a adus mai multe regate decît a avut un prinţ vreodată». Vorbe zadarnice! Carol Quintul nu mai avea urechi decît pentru aurul din Peru.

Trebuie mai întîi să ne înţelegem asupra acestui cuvînt: e vorba de argintul care a valorat timp de două secole greutatea lui în aur. Departe de a veni cu dezminţiri, călătorii au întreţinut legenda, comentîndu-se unul pe celălalt, aşa cum Augustin comenta Geneza iar clericii pe Augustin, fiecare mai adăugind cîte ceva la spusele celorlalţi. Nimic nu-i mai tenace decît legenda şi unele dicţionare de călătorii din secolul al XlX-lea mai afirmă că Potosi este o mină de aur. Se vorbeşte încă de o poziţie geografică neobişnuită prin bogăţia ei: e vorba de Peru. în 1787, Lefebvre de Villebrune scria într-un memoriu ştiinţific

că munţii din Peru erau un arsenal de minerale, un furnal imens în care fier- beau, volatile, aurul şi argintul, mercurul şi platina. în 1820, Alcide d'Orbigny afirma că Anzii nu formau decît o masă, din care doar crusta e de pămînt – porfirică – interiorul fiind alcătuit din metale preţioase. Şi se mai spunea încă în secolul al XlX-lea, în mod foarte serios, că exista între izvoarele Orenocului şi ale Amazoanelor o ţară în care torentele rostogoleau nisip aurifer şi diamante, ţară fabuloasă ca nici o alta, Eldorado. Şi au existat întotdeauna inşi asemeni lui Candide care să-şi rişte viaţa ple- cînd în căutarea ei, şi alţi inşi, asemenea lui Pangloss, care să-i demonstreze existenţa prin raţiune suficientă – şi mai există încă, sirenele din Amazoane şoptind şi azi la urechile călătorilor. Aurul din Peru i-a obsedat tot atît de mult ca şi pe conchistadori, şi nu există nici unul (nici chiar Thomas Raynal, care se apără de asta), care să nu fi căutat să-i facă bilanţul şi să-i uluiască pe cititorii din Europa prin vreo cifră fantastică pentru vremea lui; şi nu există nici unul care să nu se dedea unor subtile calcule, socotind cu cît au furat minerii Visteria, făcînd totalul cu partea datorată regelui, şi proba prin nouă sau prin trei, că atingea o cifră de neînchipuit... Sirenele statisticii sînt cît se poate de seducătoare cînd nu se bălăcesc în apele scăzute ale vieţii şi cînd cifrele încrucişate ale registrelor spaniole şi ale anilor de graţie trsrsează extraordinara hiperbolă a măreţiei şi a prea credinciosului şi imperialului oraş Potosi.

A fost odată – şi asemenea lucruri nu se întîmplă decît odată – un indian de la tropicul Capricornului, *compadre* Hualpa, care s-a dus pe munte să caute acele rădăcini după care spaniolii se dădeau în vînt pentru că îi curăţa de faptele lor rele. Piciorul i-a alunecat. A căzut şi s-a agăţat de un tufiş care s-a zmuls din pămînt, tîrînd cu el o pepită mare cum nu

se mai pomenise, de argint curat. *Compadre* Hualpa i-a mulţumit lui Mamapacha şi Madonei, Sfîntului Jago şi fulgerului care zămisleşte metalul şi la început n-a spus nimănui nimic despre descoperirea lui. Dar *compadre* Guanca, vecinul său, văzîndu-l că tot pleacă şi vine, dimineaţa, la dus, cu sacul gol, seara, la întors, cu el plin – plin cu ce ? – *compadre* Hualpa a fost silit să-i spună secretul, şi totul ar fi fost cum nu se poate mai bine în cea mai bună dintre lumile posibile dacă n-ar fi vrut să ilustreze fabula cu stridia şi cu împricinaţii. Gelos la vederea primei gropi, pe care *compadre* Hualpa o păstrase pentru el mai bogată în argint şi mai uşor de exploatat, *compadre* Guanca s-a dus la don Villaroel, stăpînul lui spaniol, care s-a dus la rîndul lui să caute un notar regal, şi la 21 aprilie 1595, a împrejmuit teritoriul celor două mine şi le-a trecut pe numele lui. De *compadre* Hualpa şi Guanca nimeni n-a mai auzit vorbindu-se, ei au căzut în anonimatul a celor vreo sută de mii de indieni care, foarte curînd, au populat vrînd nevrînd acel *Cerro*, muncind în galeriile sale sau la cele şase mii de furnale întreţinute cu balegă de lama, care luminau în fiecare noapte înălţimile din Potosi. Cine ştie, poate că au devenit acei *cabalitos* ai lui don Villaroel, acea pereche de indieni care erau înşăuţi în fiecare dimineaţă şi pe spinarea cărora stă- pînii minelor îşi vizitau în fiecare dimineaţă domeniul.. .
în primii zece ani, din 1545 şi pînă în 1555, partea regelui s-a ridicat în medie la Potosi la suma de treizeci de milioane de livre, ceea ce ar însemna un impozit de trei sute de milioane de livre la o producţie oficială de o mie cinci sute de milioane. Livra spaniolă cîntărind patru sute şaizeci de grame, aceasta ar reprezenta cam şapte sute de mii de tone de argint. Astfel, Potosi putea să-şi permită să paveze cu argint, în Joia Verde, toată distanţa cuprinsă între Tezaur şi

Monetărie, şi să dea în fiecare an un carnaval pe lîngă care cel din Nisa şi din San Francisco sînt nişte biete serbări parohiale. Cu această ocazie bărbaţii se ucideau între ei în turniruri, ca în vremurile de altădată, în care fiecare făcea paradă de bogăţia sa – joc de mineri fericiţi, pentru că bijuteriile de aur erau vulgare, şi care abia dacă tolerau perlele la sclavii lor. Şi poate că n-a existat oraş în lumea asta care să fi cunoscut într-un timp atît de scurt un asemenea aflux de popoare şi asemenea strălucită risipă de sînge şi de voluptate. Vechile certuri dintre Pizarro şi Almagro, dintre cei din Castilia şi cei din Extre- madura, se continuau aici între cele unsprezece naţiuni care-şi disputau conducerea cetăţii şi privilegiile, profiturile legate de aceasta. Ura dintre andaluzi şi basci, dintre catalani şi galici- eni, s-a complicat curînd cu ura dintre chapetoni şi creoli, dintre albi şi metişi, dintre metişi şi mulatri, dintre negri şi indieni. Don Pedro Fernandez de Castro y Andrade, conte de Lemos, viceregе al Perului între 1667 şi 1672, a venit în persoană la faţa locului pentru a pune capăt acestor certuri. Dar în zadar, căci gentilomii din Potosi continuau să se distreze în opt săli de arme, în care învăţau să se ucidă între ei, în vederea măreţei zile a carnavalului. în 1600, au cîştigat bascii: din doisprezece consilieri municipali, ei aveau şase; din treizeci şi opt de funcţionari la Monetărie, douăzeci şi opt. Ei reprezentau atunci în cetate un capital de optzeci de biju- tieri şi de o sută şaizeci de negustori, valorînd fiecare de la cinci sute de mii la un milion de pesos, dar anumite averi atingeau suma de patru milioane. Oraşul avea o sută cincizeci de mii de locuitori, dintre care spanioli nu erau mai mult de douăzeci de mii, înveşmîntaţi în brocart, aur, purpură şi mătase, importînd bunuri din întreaga lume, dar ale căror femei erau mai claustrate decît

cele din Spania. Recrutată prin *Mita*, serviciul muncii obligatorii din Anzi, restul populaţiei era indigenă şi constrînsă să poarte costumul indigen. În timp ce un păstor cîştiga optzeci de reali pe an, minerii primeau patru pe zi, dar această sumă era iluzorie, atît era de ridicat preţul alimentelor într-un oraş în care stăpînii zvîrleau literalmente argintul pe fereastră. Vicente Vernedo, unul dintre primii preoţi- muncitori, s-a aşezat în 1611 în mijlocul acestei populaţii, a muncit împreună cu ea în Cerro, şi poate că din iniţiativa lui a fost reprezentat un dialog despre credinţă în faţa a douăzeci de mii de indieni. A murit, istovit, în 1619, după Marea Ciumă din 1615—1617. A fost socotit un martir al minei şi a fost îngropat cu o ramură de palmier în mînă. Legenda spune că un indian tăindu-i acestui sfînt un deget, pentru a-şi face din el o relicvă, sîngele a ţîşnit roşu, şi că această minune s-a repetat de două ori, în 1624 şi în 1629. Deşi creolii erau gata să dea toată cinstea unui sfînt martir din mina lor, să-i ridice un sanctuar, să-i acopere moaştele cu rubine şi diamante, ei nu admiteau ca Biserica să se amestece în treburile lor, şi cînd, în 1657, dominicanul Cruz de Santa Marta a fost numit episcop de Potosi cu scopul mărturisit de a suprima *Mita*, l-au primit mai întîi ca pe un rege, oferindu-i daruri şi venituri, pe care acesta le-a refuzat, trecînd de-a dreptul la fapte. S-a constituit o comisie, s-a vorbit, s-au dus discuţii nesfîrşite timp de cîteva luni, după care într-o bună dimineaţă episcopul a fost găsit mort în patul său: s-a spus că l-a ucis altitudinea, că inima n-a rezistat.

Nu exista în Indiile spaniole decît un singur edificiu civil care să rivalizeze în cost cu catedralele, acela al Monetăriei regale, *Casa Moneda*. Cea din Potosi a costat două milioane de piaştri, adică două milioane de dolari. O dată cu decăderea Spaniei s-a uitat

că dolarul Statelor Unite a fost moştenitorul, după perioada francului şi a livrei, a dolarului spaniol, acel *peso de ocho*, al cărui curs nu s-a alterat niciodată şi care a fost pentru lume, din secolul al XVI-lea şi pînă în secolul al XlX-lea, ceea ce este astăzi francul elveţian. Bătut pentru prima dată în Mexic în 1535, el purta pe dos armoriile Spaniei între două coloane, iar pe faţă efigia suveranului încununată cu lauri. Moneda de aur, acel *peso de oro* sau *castellano*, avea imprimată pe ea o cruce, însem- nînd unitatea de greutate; o sută făceau o livră, patru sute şaizeci de grame – faceţi calculul la cursul de azi. În bucăţi sau în lingouri, transportate în burdufuri pe catîri – Peru a importat o sută de mii în 1712 – aurul şi argintul se îndreptau încet spre Vera Cruz sau Porto Bello. Acolo se găsea Flota, dincoace galioanele, care se pregăteau de plecare, pîntecoase, cu pupa în sus, cu prora în jos, încărcate să plesnească, alu- necînd încet pe mare ca nişte preoţi purtînd Sfintele Taine la o procesiune, procesiune pe mare, a Sfintei Isabela şi Sfintei Rosa, a Sfîntului Isidor şi a Sfîntului Ferdinand, a micului Sfînt Ioan şi a Imaculatei Concepţii, cu pioasele lor flamuri fluturate de alizee, în timp ce, sculptaţi la pupă, înconjuraţi de sirene, de tritoni, de cornuri ale abundenţei, de delfini jucăuşi, de lei tîrîtori, de îngeri surîzători suflînd din trompete, statuile sfinţilor priveau sub ploaia măruntă cum se şterg dîrele lăsate de corabie pe mare, şi cum se ivesc uneori în larg pînzele vreunei corăbii de corsari. Maniera cea mai pitorească de a studia evoluţia retablului baroc şi a influenţei sale asupra artiştilor indieni ar consta în a compara între ele pupele unor galioane din secolele XVI, XVII şi XVIII, căci ele constituiau în felul lor un retablu pe mare.

Spania nu avea cu ce să-şi apere tezaurul pe oceane. După distrugerea din 1588 a celor o sută treizeci şi două de nave ale Invincibilei

Armada *, Spania nu mai era o putere maritimă, iar în dicţionarele Pavilioanelor era aşezată chiar şi după Portugalia. în 1740 escadra Indiilor era mai glorioasă şi mai bogată prin nume decît prin tunuri, cu *America*, *Superbul*, *Conchistadorul*, şi alte *Glorioso*, vase cu şaptezeci de tunuri la pupa împodobită cu bombarde de lemn aurit, purtînd simbolurile amorului. Cînd se ivea vasul pirat, galioanele n-aveau decît un singur mijloc de apărare: să ridice, de fiecare parte a sfîntului de la pupă, obloanele care mascau monedele,, în timp ce acesta era asaltat cu făgăduieli şi ameninţări – o lumînare groasă cît coapsa, la Cadiz, sau înfruntarea cu Diavolul. Era nevoie de mulţi sfinţi, şi de « micuţa Fecioară a galioanelor », pentru a trece cu bine prin atîtea primejdii, şi e cu adevărat un miracol că atîta aur, timp de trei secole, le-a putut scăpa francezilor, englezilor, olandezilor şi portughezilor. Explicaţia poate constă în faptul că, fiind atît de încărcate atît cu oameni cît şi cu metal, galioanele puteau fi mai uşor scufundate decît capturate. Şi de aceea erau lăsate să treacă mai departe – căci se ştia că tot acest aur, oricum, nu va face altceva decît să traverseze Spania. La Cadiz, unde soseau începînd din 1720, şapte sute de case de comerţ depozitau mărfurile venite din toate manufacturile Europei, ce puteau mulţumi orice dorinţă, ce puteau oferi un decor care să le facă să pălească de invidie pe doamna de Murat sau pe doamna d’Aulnoy; şi ar fi interesant să se cunoască influenţa fastului din Potosi, Mexico şi Lima, asupra literaturii baroce a poveştilor cu zîne. Bibelouri şi mătăsuri chinezeşti, mobile de Sevilla sau de Lisabona, cristale de Veneţia, fildeşuri din Indiile orientale, ceară albă de Cipru, feţe de masă din Germania, hîrtie din Genova, clei din Arabia, mirodenii şi substanţe aromate din Persia, din Turcia şi din Goa, postav

englezesc, şaten de Florenţa, muselină de Milan, dantele de Flandra, ciorapi şi mănuşi de Neapole, căciuli de castor şi corsete din Franţa – fapt e că cele o sută şaptezeci şi şase de nave care ancorau la Cadiz cu douăzeci şi cinci de milioane de piaştri de metal plecau de aici cu două sute şaptezeci de milioane de reali reprezentînd tot acel superflu- atît-de-necesar, în care Voltaire spune că stă toată plăcerea vieţii, între altele, cărţi, statui, tablouri.

Artele au călătorit, întotdeauna, dar poate nici una nu poate fi urmărită în călătoriile ei mai lesne decît barocul, care se naşte în momentul marilor descoperiri şi se dezvoltă în perioada cînd Europa se împînzeşte cu drumuri şi oceanele cu vase; delir rococo, în momentul scandalurilor şi al profiturilor Companiei Indiilor.

Zmulgeţi-i uriaşei Lăcomii puterea ce-o are peste oameni Şi-o să schimbaţi in haos şi dezordine
Ordinea pe care legile ei o susţin şi o asigură,
Iar stîlpii pe care lumea îşi sprijină măreţia Se vor prăbuşi şi, printre ruine,
Toţi oamenii se vor cufunda într-o mediocră egalitate.

Cel care a scris acest poem dedicat Profitului nu este un poet de la curtea unui financiar ci un episcop, Monseniorul Balbuena de Porto Rico, şi citîndu-l afli parcă în el descrierea unui edificiu baroc cu ordinea sa compozită, cum înălţau prinţii bisericii sau cei ai acestei lumi la Roma, la Madrid sau la Viena, dar cu încă ceva în plus, cu o anumită mistică a inegalităţii, cu o anumită obsesie sacră de a-şi justifica bogăţia prin însăşi exhibarea ei.

Dintr-o dată totul s-a risipit ca un basm. Cincimea regală scade la Potosi la cinci milioane de livre, apoi la trei, apoi la două, populaţia la cincizeci, apoi la douăzeci şi cinci, apoi la mai puţin de zece mii de persoane. Cînd, în 1825, Potosi se decide în

sfîrşit să-şi construiască o catedrală la fel de impunătoare ca Monetăria, din cele cinci mii de guri de mină nu mai rămîn decît cincizeci în exploatare, şi chiar şi acelea sînt adesea mai puţin rentabile decît reziduurile din cele vechi, pe care le exploatează societăţile engleze. Argintul din *Cerro* îşi trăise gloria, generînd bogăţia industrială nu numai a Spaniei ci şi a Franţei, Angliei şi Germaniei, ca şi averea cîtorva particulari. Unul dintre paradoxurile Perului este că modul său de trai şi reputaţia sa au supraveţuit timp de aproape un secol prăbuşirii veniturilor sale, şi mai ales unei politici coloniale care zdrobea orice încercare de a substitui exploatării metalelor pe cea a griului, a măslinilor, a viţei de vie şi a ţesătoriilor. Cu excepţia artelor frumoase – şi aceasta explică înflorirea lor – artizanatul era neglijat. Peru importa aproape totul din Spania, care la rîndu-i importa din Europa, dar tocmai acest import îi îmbogăţea pe înalţii funcţionari, obişnuiţi, încă din primele timpuri ale Cuceririi, să profite de pe urma poziţiei lor. Era nevoie de certitudinea de a se îmbogăţi astfel, de a reda vechea-i strălucire, ca vice-rege al Perului, unui blazon ştirbit de un tată prea risipitor, pentru a-l convinge în secolul al XVIII- lea pe un grande de Spania să se ducă la Lima sau la Bogota, unde femeile treceau drept « prea- cucernice, ieşind puţin şi suferind de dureri de stomac din pricina abuzului de usturoi, de tutun şi de carne de porc». Quito era mai apreciat, căci aici aerul era atît de curat, de răcoros şi de sănătos încît « *deşi, ca urmare a libertinajului şi a neglijenţei, aproape toată lumea suferă de boli venerice, nimeni nu se resimte prea mult din cauza lor».* Se spunea despre Lima, cetatea regilor, că era « *paradisul femeilor şi purgatoriul bărbaţilor* ». în ciuda celor patru legi de stat date de cenzori, ele mergeau întotdeauna vara *tapadas,* adică îmbrăcate numai cu o cămaşă pe sub fusta strimtă şi pe

sub mantilă, dar această cămaşă valora o avere, o mie de pesos, fiind toată din dantelă de Flandra. Piciorul trebuia să fie gol, şi să nu se sprijine decît pe o talpă îngustă de piele, care se prindea de gleznă cu un diamant de Ceylon.

Lima se socotea a fi oraşul cel mai distins din America, şi noul vice-rege era primit aci în triumf, soţia lui tronînd sub un baldachin şi pe un palan- chin, ca o madonă căreia i se va copia a doua zi corsajul, coafura sau fusta. Curtea număra patruzeci şi cinci de conţi şi de marchizi, şi o gardă nobilă de lăncieri, fondată în 1554 de către marchizul de Canete, pentru a-i salva din mizerie pe conchistadori. Acest fast de mic rege presu- pune în schimb o necruţătoare etichetă, care i-ar fi făcut vice-regelui viaţa de nesuportat, dacă i s-ar fi supus în mod riguros. El nu putea merge la procesiune decît singur, nu putea organiza jocuri de noroc la el acasă, nu putea să-şi însoare copiii cu creole, nu putea să-şi acopere cu huse fotoliile, nu putea avea mai mult de patru sclavi. Dar trebuia să-i primească zilnic pe indieni şi pe metişi într-o sală împodobită cu însemnele tuturor predecesorilor săi, pe creoli într-un salon, iar pe doamne într-un cabinet unde trona portretul regelui şi al reginei, în mare ţinută de curte, pentru a le readuce la decenţă. El trebuia să prezideze audienţele, să primească doleanţele arhiepiscopului, plîngerile căpitanilor generali, protestele nobililor creoli, şi toate astea pentru o leafă oficială de patru mii de ducaţi, în timp ce decanul catedralei primea cinci mii, iar arhiepiscopul treizeci de mii ! Desigur, nu din acest foarte mic venit o întreţine don Manuel Amat y Junyent Planella Aymerich y Santa Pau, vice-rege al Perului (1761—1776), pe Pericola, « căţeluşa metisă », cu o fantezie de care vorbea toată Europa. Ea avea mai puţin de douăzeci de ani, iar el peste şaizeci; spre a-i

satisface.capriciile, se spune că ar fi transportat, din Chile în Spania, trei milioane, în lăzi de tutun. Mérimée a scris, inspirîndu-se din iubirea lor furtunoasă, o piesă de teatru, *Caleaşca sfintelor taine*, Offen- bach a transpus-o în decorul miraculos al operetei, iar de curînd Renoir într-un film.

În anul 1583 s-a convocat la Lima un conciliu pentru reformarea moravurilor; acesta l-a condamnat pe un profesor de teologie căruia îngerul său păzitor îi dăduse asigurări că va fi papă şi că va muta Sfîntul Scaun în Peru. Conciliul era prezidat de Alfonso Turribe de Mogrobejo, fost administrator de Granada, numit de Filip al II-lea, în 1581, arhiepiscop de Lima. în timpul episcopatului său – remarcabil, întrucît a fost singurul prelat din Peru care şi-a vizitat, tîrg cu tîrg, toată dioceza, învăţînd quechua şi aymara – moravurile scandaloase au încetat. Toate acestea i-au luat doisprezece ani, şi a murit în plină activitate, departe de Lima. Beatificat în 1679, a fost canonizat în 1726, la cincizeci şi cinci de ani după Rosa de Lima, cea mai mare sfîntă a Americii Latine, care prin suferinţele ei a răscumpărat dezmăţul surorilor sale. Se spune că-şi freca faţa cu piper de Cayenne, că îşi vîra mîi- nile frumoase în var nestins şi că atrăgea ţînţarii ungîndu-şi trupul cu anumite unsori, iar puţul lîngă care medita a slujit după moartea ei amanţilor nefericiţi, care aruncau în el bilete, implo- rînd-o să-i facă fericiţi...

Europa secolelor XVI şi XVII şi-a creat mitul unui *Peru-grâmadă-de-aur-a-lumii;* după călă-toria lui Jussieu din 1740, Europa secolului al XVI II-lea şi l-a fabricat pe cel al unui Peru-paradis-terestru unde o sută de licurici într-un pocal făceau o luminare, unde fiecare floare înflorea spre bucuria omului, constrîns de atîtea fericite coincidenţe să laude Fiinţa Supremă. Peru a fost Edenul botaniştilor, şi delirantele descrieri pe care le fac uneori,

transfigurînd caliciile în prinţese, ar lăsa să se creadă că ar fi auzit şi ei sirene care vorbeau limbajul florilor. Parcă
l- *ai citi pe cavalerul de Esseintes descriindu-şi una din obsesiile sale vegetale, şi cînd colo nu-i decît al optulea fascicol din Belgia horticolă, care descrie Minunea Perului, zisă Marea Regină a Nopţii, Nyctago: «Există anumite flori care parcă-şi păstrează parfumul pentru noapte aşa cum privighetoarea îşi rezervă cele mai frumoase triluri pentru ceasul cînd răsar stelele, iar Regina Nopţii face parte dintre acestea; ea se deschide cînd căldura zilei se potoleşte, îngăduindu-ţi să cobori in grădină; dimineaţa cînd se trezeşte natura, e încă deschisă*. . . *Numai sfincşii cu culori strălucitoare, cu corsajul vîrstat de inele roze şi negre, vin să-şi cufunde trompa în aceste calicii melifere, şi, suspendaţi în aer, nici nu ating cupa care conţine nectarul* ». Şcoala din Quito era celebră prin arta sa florală, moştenită poate din Flandra. Pictorul Antonio Silva a ilustrat în 1786 opera botanistului columbian José Celestino Mutis. Patru ani mai devreme, în 1782, colegul său francez Dombes, sosind la Cadiz din Peru cu un minunat herbar, a fost vîrît la închisoare, după ce herbarul i-a fost confiscat. Spania ţinea să păstreze secretul comorilor sale vegetale, şi Dombes nu a fost eliberat decît după ce a consimţit să cedeze jumătate din colecţia sa, spre marea indignare a Europei. Funcţionarii Vistieriei descoperiseră că există şi o monedă vegetală, tutunul, cacao, jalapul, cartoful, şi mai ales scoarţa unui arbore, a cărei poveste se poate adăoga dosarului despre sirenele din Peru. înainte de a intra oficial în Codex sub numele de *cortex peruvianus* – în urma şedinţei publice a Academiei de Ştiinţe din 1738, pe baza raportului lui La Condamine, – chinina a avut tot atîtea nume cîte naţiuni îi apreciau virtuţile. Indienii culegători o numeau *quina-*

quina, şi nu puteau vinde recolta decît cu un act făcut la notariat, care să-i certifice calitatea. Creolii o numeau *el palo de calenturas,* lemnul frigurilor, şi, de asemenea, praful contesei, pentru că în 1640 corregidorul de Loxa i l-a trimis contesei de Toledo de Ceyba, vice-regină de Lima, care suferea de friguri, iar doctorul ei, Juan de la Vega, surprins de acest uimitor medicament, l-a adus la Madrid, unde l-a vîndut foarte scump, cu o sută de scuzi livra. Piraţii îl numeau arborele beţiei, pentru că scoarţa lui ameţea peştii ; englezii îi ziceau praful iezuiţilor, *pulvis jesuiticus*, pentru că pretindeau că aceştia
l- au comercializat întîi; iezuiţii îi ziceau pasta săracilor, iar săracii, praful călugărilor; francezii, praful cardinalului, deoarece un anume cardinal, Lugo, îl vînduse în 1650 la Paris la un preţ care valora cît greutatea lui în aur. Regele a cumpărat secretul în 1679 şi l-a făcut public. Gramaticienii au inventat verbul « a chinchina- tiza », iar poeţii au compus ode în cinstea ei. La Fontaine însuşi o cîntă:

Scoarţa faimoasă şi care, zi de zi,
li aduce înapoi pe muritori de la ţărmul întunecos. . .
Apollo i-a dăruit cu o sută de daruri
Lemnul, fructul şi frunzele.
Primul slujeşte la multe lucruri;
Are reflexele aurorei; cu el ar putea fi
împodobite Casele în care luxul are dreptul
să fie stăpîn...

Lista mărfurilor, altele decît argintul, îmbarcate la Cartagena pe galioane avea cu ce-l uimi pe un poet baroc, cititor asiduu de cărţi despre călătorii. Bacara, sidef, fildeş, smaralde, perle – era mereu citată cea mare cît o pară, pe care se spunea că o cumpărase la Caracas un reprezentant al casei Wesler – erau nimic în faţa Sîngelui de Balaur, care se numea aşa « *pentru că fructul său e astfel alcătuit, incit atunci cind îi înlături coaja iese*

la iveală chipul unui animal atît de bine modelat încît ai crede că-i făcut de mina unui sculptor»; cu lichidul roşu care se extrăgea din el se colora aurul. Cea mai preţioasă dintre aceste mărfuri era lîna de vigonie – Pizarro i-a trimis lui Cortés, în semn de omagiu, o manta ţesută dintr-o astfel de lînă; în Spania, Guadalajara ţesea din ea numai pentru rege un postav pe care acesta îl dădea în dar numai suveranilor; în 1782, Carol al Il-lea a expediat din această ţesătură douăsprezece bucăţi Marelui Sultan. Mai exista şi ananasul în care pasărea colibri îşi făcea cuibul şi care era bun împotriva tristeţei şi a amorţelii; mai exista şi zahărul, consumat din ce în ce mai mult în Europa. Dar cine ştia la Paris, la Londra, şi chiar la Madrid, că indienii îl numeau pe Omul Durerilor din Santo Domingo din Popayán *(foto 42)* Christul cu trestia de zahăr ?
în pragul secolului al XlX-lea, secol liberal, umanitar şi capitalist, Europa sentimentală se indigna încă de la distanţă de sclavia din Indii; Franţa anilor treizeci se entuziasma o clipă de revoluţiile americane, în care îşi recunoaştea pecetea, dar, o dată cu dispariţia imperiului spaniol, din Peru nu mai rămăsese decît un nume de legendă, şi numai geografii ştiau să-l mai recunoască printre mulţimea de mici republici care se luptau între ele aproape tot atît de des pe cît de dese erau cutremurele de pămînt. Numai oraşul Arequipa a fost distrus în 1582, 1600, 1687, 1715, 1784 şi 1868! Cuzco a fost distrus nu de mult, în 1950. Vreo sută cincizeci de revoluţii şi şase războaie au pustiit America Latină, din clipa cînd s-au auzit sirenele Independenţei. Numele ţărilor şi ale popoarelor se schimbau o dată cu constituţiile, o sută la număr între 1820 şi 1900; caraibii erau venezuelieni, caraşii ecuadorieni, quechuaşii peruvieni, aymaraşii bolivieni, araucaşii chilieni, condiţia lor

rămînînd neschimbată. între o lună tristă şi un soare cu chip crispat, pe malurile glaciale ale lacului Ti- ticaca, sirenele din Peru plîngeau în paiele de la intrarea unor şuri care odinioară fuseseră biserici ale minerilor. Isaia prezisese bine: într-o zi ele aveau să fie, împreună cu bufniţele şi cu liliecii, singurele făpturi vii care vor rătăci printre ruinele Babilonului. Ar fi fost chiar cu totul uitate, dacă nu s-ar fi descoperit că pe creştetul lor înfloreşte şarpele de flacără precolumbian: la Juli şi la Pomata arta spontan figurativă a sirenelor spaniole din Santiago de Compostela şi arta spontan abstractă din Chavin, cea mai veche din Peru, se vor fi împletit, pentru a compune un ansamblu ornamental în care se înlănţuie chipuri de făpturi cu pene, care sînt îngeri sălbatici. Istoria artei îşi are şi ea sirenele ei...

ŢARA DIAMANTELOR

Un rege din Nigriţia trăia fericit cu cele treizeci şi şase de femei ale sale, şi cu cei o sută treizeci şi doi de copii ai săi, cînd nişte negustori de sclavi englezi s-au ivit pe teritorul lui, au pus mîna pe el, pe familia şi pe servitorii lui, îmbarcîndu-i pe toţi pe o corabie cu trei catarge şi vînzîndu-i cu trei sute de livre bucata de indian – trei copii de zece ani făcînd cît două bucăţi, iar doi copii de cinci ani, o singură bucată – în Ţara Sfintei Cruci. Un

miner i-a cumpărat pe toţi şi i-a silit să străbată pe jos cele optzeci de leghe care despărţeau Rio de Janeiro de districtul Minas Gerais şi de Villa Rica (Oraşul Bogat), pe care regele Portugaliei tocmai îl decretase cetate imperială şi căpitănie generală, pentru că îi aducea în fiecare an opt milioane cinci sute de mii de livre. Aici nu se intra uşor: timp de un secol şi jumătate Brazilia a fost o lume închisă, în care călătorii nu erau admişi. într-o regiune stîncoasă, cu un relief fantastic rezultat din eroziuni, teritoriul oraşului Villa Rica era strict delimitat prin borne însemnate cu armele Portugaliei, şi păzit de cinci sute de dragoni. Doar albii trebuiau să se justifice, arătînd ordinul de misiune, de rămî- nere, sau certificatul de emigrant, negrii fiind întotdeauna bineveniţi; trei mii, cu desăvîrşire goi, spălau aici pămîntul în speranţa de a descoperi diamantul de şaptesprezece carate care să facă din ei oameni liberi. Şi poate numai astfel micul rege din Nigriţia, botezat Francisco, s-a eliberat, şi-a reconstituit în cartierul negru din Villa Rica, devenită Uro-Preto, Aurul Negru, regatul, şi s-a încoronat aici în fiecare an de Bobotează, cu mare pompă, în biserica neagră a Sfintei Ifigenia.

Cultul acestei sfinte fusese introdus în Brazilia de către iezuiţii portughezi, după expulzarea lor din Abisinia, unul din fiefurile lor încă din secolul al XVI-lea. Marea patroană a negrilor, fiică a regelui Egippe, se spunea că fusese botezată de către sfîntul apostol Matei în persoană, pusă tot de el în fruntea unei mănăstiri de două sute de fecioare şi salvată de poftele desfrînate ale unui înspăimîntător rege barbar. În Brazilia ea nu le proteja pe negresele tinere împotriva stăpînilor lor creoli, nu pentru că nu i s-ar fi adus cea mai mare cinste de către o confrerie neagră a Rozariului, care deschisese pentru ea şantierul unei biserici

în 1733, şi care a avut o atît de mare participare la Triumful euharistie din anul următor, îneît a tipărit o carte în care acesta este descris. Se ştie deci că au fost şase zile de dansuri şi de iluminaţii sub cinci arcuri de triumf, că pe străzile presărate cu flori au trecut călare cele Patru Vînturi, cei doi Munţi şi cele Şapte Planete – Saturn era desigur un negru pe un cal negru—, că Sfintele Taine erau purtate pe un cal alb, iar contele de Galveas, guvernator al Minaşilor, încheia marşul cu cei cinci sute de dragoni ai săi. Tot oraşul era de faţă, toţi arhitecţii şi dulgherii săi, care înălţaseră decorurile, în afară de unul, Manuel Francisco de Lisboa, cunoscut totuşi ca un personaj onorabil datorită bisericii Imaculatei Concepţii, căreia îi făcuse planurile, îi ridicase majestuoasele arcuri şi îi desenase cele douăsprezece sau treisprezece altare; don Manuel tocmai fusese condamnat pentru crima de a fi trăit în concubinaj cu o negresă. A fost achitat în recurs, Dumnezeu ştie în urma cărei mărturii, deoarece patru ani mai tîrziu, în chiar anul onorabilei sale căsătorii cu dona Antonia Maria de São Pedro, o sclavă neagră, Isabela, îi năştea un bastard, Antonio
Francisco Lisboa. Botezat în acea biserică parohială a Concepţiei al cărui arhitect fusese tatăl său, va fi înmormîntat tot aici în 1814 sub numele de Aleijadinho, micul lepros şchiop, după ce va fi participat la construirea şi la ornamentarea a vreo cincizeci de sanctuare, dar fără a fi primit însă titlul de maestru, fiind vinovat de *infamia de mulato*.
Aleijadinho încarnează geniul miilor de meşteri anonimi, mulatri sau metişi, care, de la Noul Orléans la Rio de Janeiro, au dat viaţă prin credinţa lor altarelor şi frontoanelor bisericii romane. Se spune că şi-a învăţat meseria din cărţi, dintr-o Biblie ilustrată, sau urmînd lecţiile gravorului João Gomez Batista; de fapt avea meşteşugul în sînge, căci tatăl şi

unchiul său erau *carpinteros*, adică dulgheri sculptori, iar el trăise, copil fiind, în atelierele şi pe şantierele lor; acolo a învăţat să schiţeze un chip sau un plan tot aşa cum fiul pescarului învaţă să scoată plasa din apă şi s-o repare. Faptul e semnificativ pentru arta colonială şi pentru oricare artă ieşită nu din mîinile maeştrilor teoreticieni ci din cele ale lucrătorilor, prin această evoluţie care face dintr-un dulgher de vas, sau dintr-un tîmplar de ţară, un arhitect, pentru că el s-a familiarizat, construind acoperişuri şi strane de biserici, cu planul lor. în cazul de faţă meşteşugul este cel ce-l face pe artist, mîna care în lemn, prin cunoaşterea naturală a misterelor fibrei, îl revelează pe arhitect prin sculptor, şi e uimitor să vezi cum frontispiciul unei biserici baroce urmează aceleaşi volute ca şi barba încreţită a unui Christ de Aleijadinho, animate de aceeaşi graţie, decurgînd din stăpînirea a două tehnici, pe măsura celor două materiale *(foto 48).*

Esenţele lemnoase braziliene, merendiba, ange- limul, manglierul sălbatec sau *mangue bravo* şi quiriul, de un violet închis, mai erau considerate în secolul al XlX-lea ca fiind cele mai bune din lume, pentru dulgherie şi tîmplărie. S-au construit biserici de lemn în Minas Gerais pînă în 1740, şi Aleijadinho, la vîrsta de douăzeci de ani, s-a făcut cunoscut mai întîi ca sculptor în lemn; la douăzeci şi cinci de ani, desenase, se pare, planul bisericii din Moro Grande (1763), iar la douăzeci şi opt îşi realizase capodopera arhitecturală şi sculpturală, San Francisco din Uro-Preto (1766).

Această precocitate nu datorează totul geniului; o societate colonială în expansiune da meşterilor săi de elită şanse de a se afirma foarte repede ca artişti, şanse pe care le ignoră cei din societăţile fixate în ordinea academiilor şi a specialiştilor lor. Iată un oraş care, deşi izolat, se naşte din nimic, în 1711,

dintr-o pietricică ascuţită şi transparentă prinsă într-o gangă de grezie, şi care, patruzeci de ani mai tîrziu, avînd şaizeci de mii de locuitori şi două mii de case, este considerat capitala regiunii celei mai civilizate din Brazilia. Călătorii se plîng că nu găsesc aici biblioteci, dar în mai puţin de o jumătate de secol, fericiţii mineri şi-au clădit un mediu ambiant pe care l-ar invidia multe oraşe din Europa: trei palate, cel al Guvernatorului, cel al Oraşului şi cel al Vistieriei, două ospicii, unul civil şi unul militar, cea mai veche sală de teatru din Brazilia, o tipografie care scoate un cotidian, *Universal,* o manufactură de pudră, o fabrică de faianţă, un cartier aristocratic împodobit cu grădini şi fîntîni şi, în sfîrşit, vreo douăzeci de biserici, fără a mai socoti numeroasele capele de procesiune, acele *pasos* – echivalent brazilian al jwsos-urilor mexicane – care se găsesc pe la toate colţurile de stradă. Ceea ce sînt astăzi neonurile barurilor, ale circiumelor, ale magazinelor cu preţ unic şi ale sălilor de cinema pentru oraşele-ciuperci, era atunci o litanie de clopotniţe şi de frontoane povestind minunile lui Christ, ale Maicii Sale şi ale sfinţilor. În fiecare an sînt inventate altele noi, mai ales consacrate Fecioarei, pe care fiecare vrea s-o aibă pentru sine, şi în care fiecare ins, fiecare grup social, vede norocul său, acei *bandeirantes* cu Madona părintelui Faria, capelanul lor, al cărui altar principal este, spun ei, o placă de aur sculptată de către îngeri; aurarii cu Madona Imaculatei Concepţii, a lui Antonio Diaz, miner îmbogăţit în 1619 de către un mulatru inconştient care a reînnoit la Uro-Preto povestea celor doi indieni din Potosi; negrii cu Madona-cu-rozariul-a-negri- lor. Mai există apoi Madona Durerilor şi Madona Milei, Madona-Indurării-în-ceruri, Madona-îndu- rării-pe-Pămînt, Madona Harului, Madona Indulgenţelor, Madona ordinului Carmelit şi Madona cu

Pilastru. Lucru ciudat, lîngă altarele lor, la porţile sanctuarelor lor, nu se vede nici un călugăr în vreo sutană brună, neagră sau albă. În acest oraş în care bisericile sînt una lîngă alta nu există nici o mănăstire, dar pe străzi, spune Saint- Hilaire, « *nimeni nu se miră cînd vede un preot cu cizme, cu pantaloni de nankin şi cu o vestă de indiană verde sau roz* ». Prudent, şi aflînd despre nenorocirile colegului său din Spania, regele Portugaliei a procedat în aşa fel încît ordinele călugăreşti să nu-i mănînce de la sursă veniturile; printr-o scrisoare din 9 iunie 1711, reînnoită în 1715 şi în 1721, a interzis călugărilor accesul în Minas Gerais. Astfel arta districtului Diamantelor nu e o artă iniţiată de misionari ci o artă iniţiată de parohi, fiind totodată şi o artă regală, operă a principelui.

Despotismul arhitectural care caracterizează edificiul sfînt în Indiile spaniole s-a accentuat aici în măsura în care un cler nemănăstiresc este mai docil decît cel monahal, care se recrutează din toate regatele şi are protectori în toate capitalele. În Brazilia, ca şi în Mexic şi în Peru, episcopul şi preoţii sînt funcţionari ai unui rege catolic, Mare Maestru al Ordinului lui Ghrist, căruia un decret al lui Alfonso al V-lea, din 7 iunie 1454, i-a conferit puteri spirituale asupra tuturor teritoriilor de peste mare. El este cel ce trage folosul de pe urma dijmelor ecleziastice, şi vistieria lui este cea care le redistribuie episcopilor, al căror venit este între douăsprezece şi treizeci de mii de livre pe an. Preoţii nu primesc decît o mie două sute cincizeci de franci, dar constituţia de la Bahia îi autorizează să încaseze cîte douăzeci şi cinci de centime de fiecare proprietar şi cîte douăsprezece centime de fiecare sclav al lor, şi să pretindă un franc şi cincizeci pentru împărtăşanie, patruzeci de soli pentru boteze, nunţi şi înmormîntări, sumă care ajunge la optzeci de soli în

districtul Minelor, pentru a se potrivi cu nivelul preţurilor. Preoţii, destul de înstăriţi, nu se sfiesc să aibă şi prăvălii. Această bogăţie ecleziastică favorizează construcţiile, dar şi în acest domeniu regele îşi impune voinţa, căci un tribunal special, creat de către João al III-lea, în 1532, decide la Lisabona in legătură cu necesitatea fiecărei noi fundaţii de biserică, acceptînd sau refuzînd planul şi arhitectul. în a doua jumătate a secolului al XVIJI-lea, acesta va fi depăşit de afluxul de cereri. Ordinul terţiar al franciscanilor din Uro-Preto ii cere autorizaţia *dh* a construi o biserică în 1752; Aleijadinho a început s-o înalţe in 1765, fără a fi primit încă autorizaţia; o licenţă provizorie ii parvine, în sfirşit, în 1767, cea definitivă datînd din 1771. Deşi nu erau prezenţi in persoană, călugării erau în fapt prezenţi prin intermediari, prin ordinele terţiare ale carmeliţilor, franciscanilor, dominicanilor sau al fraţilor îndurării, care avea fiecare drept stindard altă Fecioară, alt veşmînt de procesiune şi, mai ales, alt statut social. Tatăl lui Aleijadinho a fost primit în 1766 in ordinul terţiar al carmeliţilor drept consacrare a reuşitei sale sociale, această confrerie fiind Jockey Clubul din Uro-Preto, în care membrii erau primiţi numai în funcţie de avere. Titlurile sale de expert al Vistieriei şi de maestru jurat al corporaţiei de *carpintcros* au atîrnat probabil mai greu decît proasta-i reputaţie, căci, in 1756, o nouă anchetă se deschisese in legătură cu moravurile sale. Mulatru, Aleijadinho n-a putut niciodată să aspire la această onoare, nefiind decît membru al confreriei fraţilor Cordonului São Joâo care a avut în 1761 un proces cu ordinul carmeliţilor, in legătură cu ierarhia locurilor în cadrul procesiunilor. Confreriile albe cîştigau, in general, procesele, chiar dacă ajungeau, din jurisdicţie în
jurisdicţie pină la Lisabona, dar fiecare

era insă stăpînă în biserica ei, şi în 1740 negrii din ordinul Sfintei Ifigenii i-au alungat din biserica lor pe albii din confreria Rozariului. Aceste certuri pe motive de vanitate, această concurenţă între altare, această dorinţă de a birui, negrul pe alb, minerul pe funcţionar, parvenitul pe nobil, au fost mari stimulenţi ai artei în această parte a lumii. La Uro-Preto, ca şi în Mexic şi în Peru, a construi o biserică însemna a face un act de guvernămînt şi de credinţă, dar şi a sfida alte parohii, afirmînd prin splendoarea frontoanelor şi a altarelor că eşti mai generos, şi mai ales că ai posibilitatea să fii astfel, că nu conteşti Providenţei, interpretare creştină a Norocului, meritul atltor bunuri atît de miraculos cîştigate prin descoperirea unui diamant. Aici, ca şi în Mexic şi la Potosi, furia de a trăi a fost fermentul artei, şi istoria lui Aleijadinho începe în 1573 prin descoperirea unei mine de smaralde de către *bandei- rante* Sebastian Fernandez Turinho. Aproape o sută de ani mai tîrziu, în 1693, Antonio Rodriguez aduce aur, in 1695 sînt trimise pepite lui Pedro al Il-lea şi, la ordinul acestuia, căpitanul Manuel Garcia organizează o expediţie; ea este atît de fructuoasă încît din 1709 pină în 1717 guvernul din Lisabona trebuie să ia măsuri pentru a limita emigraţia. Dintr-o populaţie metropolitană de două milioane de locuitori se spune că opt sute de mii s-ar fi îmbarcat, echipajele însele părăsindu-şi corăbiile. Vechii *ban-deirantes* paulişti se răscoală împotriva acestei invazii a *foresteros-\\oY,* aceştia din urmă cîştigă bătălia de la Rio das Mortes, iar Minas Gerais, pacificate de către Antonio de Albuquerque, vor asigura un venit mijlociu de douăzeci pînă la douăzeci şi cinci de milioane de livre,

cînd, în 1728, Antonio Rodriguez Banha şi, in 1729, Bernardo Fonseca Lobo descoperă diamantele. Potrivit legii, ei şi-au declarat descoperirea, cîştigul urmînd să fie împărţit în felul următor: o şesime lua fiscul, o şesime comandantul districtului, o şesime intendentul minelor, o şesime i4C
tuturor minerilor din district, şi două şesimi descoperitorului. Don Pedro de Almeida, guvernator în Minas Gerais, trimite primele pietre regelui, care pune să fie examinate prin ministrul său din Olanda, şi decide, în urma răspunsului favorabil al acestuia, închiderea minelor de aur din vecinătatea zăcămîntului, pentru a utiliza toată mîna de lucru existentă. E constituită o Companie regală, transformată în 1735 în Fermă, apoi în Regie, în 1772, fiecare din aceste modificări accentuînd caracterul despotic al exploatării, după modelul pe care îl ofereau Europei manufacturile regale din Franţa. Junta diamantelor era compusă dintr-un intendent general, ale cărui puteri le depăşesc pe cele ale guvernatorului provinciei, dintr-un administrator fiscal, din doi vistiernici, din cinci sau şase scribi contabili şi din şapte funcţionari. Ea dispune de o poliţie specială menită să-i supravegheze pe sclavi, să împiedice contrabanda – cea mai eficientă se făcea prin porumbei zburători – şi să escorteze convoiul de diamante pînă la Rio. Cele şaizeci de mii de carate anuale, reprezentînd trei milioane de livre, erau închise în casete cu trei broaşte, ale căror chei erau şi ele depuse într-un cufăr pe care vice-regele îşi punea sigiliul. Regele îl rupea şi alegea. Diamantele lui Joâo al Vl-lea au fost evaluate la două milioane de livre, şi la şapte miliarde cinci sute de milioane de franci, diamantul Abaete, cel mai mare din lume, pe care-l purta la gît. Restul era vîndut cu douăzeci şi cinci de livre caratul în Olanda şi

în Anglia, care învestea în diamante profiturile pe care le scotea din vînzarea negrilor utili şi necesari exploatării acestor diamante. Această politică comercială şi-a dat roadele; în 1830 s-a fondat la Londra o Companie imperială a Minelor din Brazilia. Astfel această ţară, care era pentru Europa, cu un secol în urmă, ţara « Morpionilor şi a Topinamburilor», tindea să devină o nouă Nigriţie. Din cei o sută şaptezeci de mii de locuitori cît număra districtul Minas Gerais pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, se pare că mai puţin de patruzeci de mii erau albi, mai puţin de douăzeci şi cinci de mii indieni, trăind în stare naturală, şi mai mult de o sută de mii negri, liberi şi sclavi.

Aleijadinho a fost produsul acestei majorităţi negre şi al acestei minorităţi albe, a imensei răbdări a uneia, disimulînd o forţă vie, încă în stare naturală, manifestată puternic în dans, şi a spiritului organizator şi nesăţios de cîştig al celeilalte, şi poate că nu putem defini mai bine în termeni umani barocul colonial, artă adulteră, artă metisă sau mulatră, decît prin această dureroasă întîlnire a două rase pe un al treilea continent. Drama creatoare a lui Aleijadinho a fost, fără îndoială, aceea de a nu putea aparţine nici comunităţii albe nici comunităţii negre, de a fi respins şi de una şi de cealaltă. Legea şi obiceiurile îl despărţeau chiar şi de indigeni. Frezier pretinde că le era interzis negrilor să aibă legături cu indienele sub ameninţarea de a fi mutilaţi, şi această lege era teoretic aplicabilă şi mulatrilor. Opera lui Aleijadinho este de o senzualitate evidentă, aşa cum a fost şi el însuşi, mai ales după ce s-a îmbolnăvit, la vîrsta de patruzeci de ani, de acea lepră sud-americană despre care Thomas Raynal pretindea « *că excită foarte puternic simţurile*... ». Mic, bine legat, cu fruntea îngustă, cu capul ras, cu bărbia ascuţită, cu ochi arzători, se spunea despre el că e beţiv şi mare curtezan, ca şi tatăl lui, dar

tatăl lui era alb, în timp ce el era alb numai pe jumătate, iar în ochii lumii albe sîngele lui de negru făcea ca viciile naturale ale omului să pară şi mai condamnabile. Ar trebui să citim un dicţionar din secolul al XVIII-lea, la cuvîntul NEGRU, pentru a ne da seama de opinia instinctivă a unei societăţi albe şi conformiste în legătură cu ceea ce se numeşte încă *«senzualismul pios al negrilor»*, care e aici sinonim cu trist, sumbru, infernal. A spune de cineva că are sufletul negru, înseamnă a spune lucrul cel mai rău, şi, logic vorbind, putea el oare să fie cu totul deosebit de piele ? Nu se spunea oare în pictură – formulă crudă – că « *negrul este lipsa tuturor culorilor?* » Astfel, cu o absurdă bună credinţă, negrii erau lipsiţi de drepturile lor naturale. Muncind ca şi tatăl său, mai celebru decît el, Aleijadinho n-a făcut niciodată avere, şi motivul este foarte simplu: fiind om de culoare, legea îi interzicea, printre altele, să semneze vreun contract. Plătit cu bucata, sub controlul unui arhitect alb, el trebuia adesea să aştepte să fie plătit zece, douăzeci ba chiar cincizeci de ani, primind răbdător cîteva onoruri, scapulare de aur sau indulgenţe, cînd clientul, un ordin terţiar, sigur de impunitatea lui, nu refuza pur şi simplu să plătească, invocînd neexecutarea unei clauze din contract. Arhitecţii albi nu erau nici ei scutiţi de atari conflicte; unchiul lui Aleijadinho, Antonio Francisco Pombal, fusese declarat falit în 1744, iar în 1805, Francisco de Lima şi-a văzut toate bunurile confiscate de către ordinul terţiar din Săo Joâo del Rey, din care pricină a murit nebun, trei ani mai tîrziu. El fusese cel care construise în 1772 capela cea mare a sanctuarului lui senhor Bom Jesus de Matozin- hos de Congohas de Campo *(foto 46),* unde Aleijadinho avea să-şi încheie dramatic viaţa, cu mîinile şi picioarele ajunse în stare de cioturi, sculptînd în genunchi, cu instrumentele legate prin

curele de încheieturi, cei doisprezece profeţi de pe terase *(foto 46)* şi cele şaptezeci de statui de *pasos (foto 48 şi 50).* îl ajutau doi sclavi negri, Mauricio şi Januario, şi doi miniaturişti, Francisco Xavier Carneiro şi Ataide, ducîndu-l în fiecare zi la lucru cu litiera. Agonia lui, tot mai cumplită o dată cu fiecare nouă statuie, a durat optsprezece ani, din 1796 pînă în 1814, cînd a murit orb şi paralizat, lăsînd în jurul unui Christ batjocorit, cu ochi de gazelă, un popor de soldaţi şi de servitori cu gura şi cu bărbia nespus de senzuale, de apostoli cu mîini agresive sau adormite, de o stîngăcie care te sperie, cu braţe ce se zvîrcolesc exprimînd nefericirea sau mirarea, de sfinte rotunde, cărnoase, uimite, şi pe imensele scări ale acelei coline unde Feliciano Mendes trăise, cu cincizeci de ani în urmă, în singurătate, o viaţă de sihastru, profeţi atmosferici de piatră albastră contemplînd, cu ochii goi, un cer cenuşiu de căldură şi umezeală.
Care era substanţa credinţei care i-a conceput şi i-a împodobit, şi cît de greu apăsa asupra sufletului lui ereditatea sa africană? Sculptîndu-i pe Isaia, pe Daniel sau pe Iona, auzea oare armoniile aspre ale acelor *spirituals* pe care le vor cînta fraţii lui din Luisiana sau din Virginia? Ştia el oare că dintre ei intrau în fiecare an în Brazilia cincizeci de mii, că vreo cîteva sute de mii trăiau din ce apucau prin păduri, şi că în total erau mai mult de două milioane, în mine şi pe plantaţii? Ne putem mai curînd îndoi, căci Aleijadinho n-a sculptat niciodată în lemn de cedru sau în piatră spongioasă vreun cap de negru, lăsînd aceasta pe seama fratelui său legitim şi alb, Antonio Felix, preot şi sculptor diletant, autor al unei sfinte Ifigenii, al unui Sfînt Benedict Maurul şi al unui sfînt Antonio de Nubia din biserica Madona-cu-Rozariul-a-Negrilor. Şi e chiar posibil ca Aleijadinho să-l fi avut drept tovarăş pe « căpitanul pădurilor

» din Uro-Preto, un negru liber, comandantul unei miliţii de negri însărcinaţi să-i urmărească pe fraţii lor evadaţi, şi care primea o sută cincizeci şi şase de franci de fugar. Nu poseda oare el însuşi doi sclavi?
Dispreţuit, dispreţuind, lepros, orb în cele din urmă, acest om se ruga. Cum îi era rugăciunea? Ce volută, ce ornament grefa sufletul său pe jumătate negru pe misterele simple ale catehismelor, pe pozele lor cuminţi – Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh, şi Bunăvestirea, şi Iuda trădătorul, şi Maria Magdalena căindu-se ?
Istoria Artei conchistadorilor şi a supuşilor lor se sfîrşeşte cu Aleijadinho, fără ca să se fi putut da un răspuns la cea mai mare şi poate la singura problemă: cum, şi pentru ce, credinţa albă şi catolică a pus în mod atît de definitiv stăpînire pe sufletele indienilor şi ale negrilor, făcînd din cîţiva dintre ei creatorii unui alb paradis populat cu îngeri de aur, cu sfinţi de purpură, cu madone albastre ? Cum să îndrăzneşti să explici din exterior, fără teama de a cădea în impostură, această artă sfîntă, cum să îndrăzneşti să defineşti în cuvinte de alb această incredibilă supunere a unui întreg continent chipului însîn- gerat al Christului acoperit de răni, din care Teresa de Avila făcuse însuşi chipul dragostei ?

GLOSAR

AMERICA, nume dat în 1507 continentului

descoperit de către Eric cel Roşu în secolul al X-lea şi de către Cristo- for Columb în 1492, de către cartograful Waldseemuller, ca omagiu adus florentinului Amerigo Vespucci, care descoperise în 1499 gurile Amazoanelor. America Latină cuprinde toate naţiunile de colonizare spaniolă sau portugheză din Mexic şi pînă în Argentina. ATAHUALPA, ultimul împărat incas independent, al treisprezecelea după Manco-Capac, fondator al dinastiei cam pe la 1200. A fost executat de spanioli în 1532. AYMARA, populaţii din Anzi a căror limbă se vorbeşte încă în provinciile Arequipa şi Puno, din Peru, şi La Paz din Bolivia. Ele fac parte probabil din civilizaţia Tiahuanaco.

AZTECĂ, naţiune înrudită cu Toltecii, şi care le urmează cam pe la 1300 în cucerirea Mexicului, fondînd oraşul Tenochtitlan, actualul México, cucerit de Cortés în 1520. Vorbesc limba nahuatl. Vezi MONTEZUMA. BANDEIRANTES, metişi din sudul Braziliei şi din statul São Paulo, care, căutînd sclavi, au descoperit interiorul Braziliei, extinzîndu-i frontierele pînă la izvoarele Paraguayului, unde s-au ciocnit de iezuiţi. Vezi REDUCŢIUNI.

BAROC, termen de giuvaergiu prin care se denumeau perlele cu rotunjime imperfectă. Se întrebuinţa încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea pentru lucruri neregulate, bizare, inegale, iar în pictură pentru figurile unde regulile proporţiilor clasice nu erau respectate. A fost aplicat în arhitectură de către criticii de artă germani de la sfîr- şi tul secolului al XIX-lea. De atunci, cuvîntul se întrebuinţează mai mult pentru a denumi o concepţie de artă decît ca defeniţie a unui stil. Vezi avertismentul de la pag. 17 şi următoarele.

BERNINI (1598—1680), arhitect, sculptor şi pictor baroc, numit director al Consiliului de administraţie al bisericii Sfîntul Petru, în 1630, autor al mormintelor lui Urban al VII-lea şi Alexandru al VII-lea. BORROMINI (1599—1677),

sculptor şi arhitect baroc, cunoscut pentru subtilitatea planurilor sale, în special pentru cel al naosului în elipsă din biserica Saint-Charles-aux-Quatre-Fontaines (1638—1641), şi al faţadei bisericii San Carlino (1667); în 1650 este însărcinat cu decorarea bisericii Sfîntul loan de Latran.
BRAZILIA, descoperită la 24 aprilie 1500 de Pedro Cabrai, apoi în 1509, de Diego Correa Ramalho, iar în 1526 de Aleixo Garcia. în secolul al XVI-lea era împărţită în treisprezece căpitănii aflate sub autoritatea unui căpitan general cu reşedinţa la Bahia, apoi la Rio de Janeiro. Administraţia era asemănătoare celei din America spaniolă. Întinzîndu-se de la gurile Amazoanelor pînă la São Paulo, în secolul al XVII-lea atinge izvoarele Paraguayului, iar în secolul al XVIII-lea Anzii. în 1800 avea trei pînă la patru milioane de locuitori, iar în 1818 aproape două milioane de negri.
BULA ALEXANDRINĂ sau bula INTER "COETERA a papei Alexandru al VI-lea din 3 mai 1493. Eajîmpărţea noile descoperiri între Spania şi Portugalia printr-o linie care trecea prin cei doi poli şi un punct situat la o sută de leghe la vest de insulele Capului Verde. Tratatul din Tordesillas din 7 iunie 1494 a situat acest punct la trei sute şaptezeci de leghe, justificînd colonizarea Braziliei de către Portughezi.
CHAPETÓN, nume dat în Indiile spaniole albilor născuţi în Europa.
CHIBCHAS, populaţie din savana Bogo tei (Columbia) a cărei civilizaţie, caracterizată prin metalurgia aurului, pare a fi, împreună cu cea a incaşilor, cea mai importantă din America meridională.
CHURRIGUERA (1650—1723), arhitect şi sculptor de origine catalană, după al cărui nume a fost numit stilul baroc spaniol din secolul al XVIII-lea. în 1689 i s-a acceptat proiectul de catafalc pentru funerariile reginei Maria Luiza; în 1693 realizează retablul altarului mare al

bisericii San Esteban din Salamanca, arhetip pentru retablurile mexicane din secolul al XVIII-lea, caracterizat prin întrebuinţarea coloanei esbipite sau estípite. Opera sa e continuată de cei doi fii ai săi, de nepotul său, de fiul fratelui său, şi de discipolul său Pedro Ribera. Sevilianul Jerónimo de Balbas introduce în oraşul Mexic, în 1718, stilul churri- gueresc, prin altarul Regilor, fiul său făcînd acelaşi lucru la Tasco *(foto 31).*

COMANDERII – vezi REDUCŢIUNI.

CONCHISTADORI, nume dat soldaţilor şi căpitanilor care au cucerit America între 1492 şi 1550; descendenţii lor l-au păstrat ca pe un titlu de nobleţe. în 1744, autorul lui GIL BLAS DE SANTILLANA notează: «Toţi cei ce descind într-un fel oarecare din aceşti faimoşi soldaţi ai lui Cortés îşi atribuie cu modestie titlul de cuceritori, şi sînt atît de mîndri de el încît îl consideră superior oricărui titlu de nobleţe».

CONTRAREFORMA. Conform indicaţiilor Conciliului din Trento (1563), biserica, începînd cu sfîrşitul secolului al XVI-lea şi pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, reia direcţia şi controlul artei sacre. Ea cere arhitecturii mai multă austeritate, condamnă inspiraţia mitologică şi recomandă reprezentarea Fecioarei şi a sfinţilor, al căror cult e pus la îndoială de către Reformă.

CREOL, nume dat oricărui spaniol sau portughez de rasă albă născut în America.

CUZCO, ŞCOALA DE PICTURĂ, celebră prin pictorii săi indieni şi metişi, care-i înfăţişează pe «Incaşii din Castilia» din secolul al XVII-lea.

Fondatorul ei este probabil călugărul franciscan Basilio de Santa Cruz, maestrul lui Juan Zapata Inga, pictor în Chile în jurul anului 1684. Don Alonso Cortés de Mon- roy a comandat se pare, aici, în 1650, un tablou reprezen- tînd Cucerirea. Şcoala din Cuzco a suferit probabil influenţa şcolii boloneze, prin Francisco Albani (1578—1660), şi a şcolii spaniole, printr-un fiu al lui Murillo. Artiştii săi cei mai cunoscuţi sînt

Juan de Espinosa de los Monteros, în jurul anului 1670, Francisco Juárez, Basilio Pacheco, Ignacio Chacón, Antonio Vilca, Mariano Zapata, Diego Quispe Tito şi metisul Manuel Torres, în jurul anului 1722.

ENCOMIENDA sau REPARTIMIENTO, rezervaţie de indieni. Ar corespunde termenului de drept tradiţional francez de punere sub comandă, « contract prin care i se dă unui păstor o turmă ca s-o îngrijească, s-o hrănească şi să tragă foloase după urma ei un anume timp, după care trebuie să se înfăţişeze cu ea stă- pînului, spre a împărţi cu el surplusul sau sporul ». Inventată de comandorul de Cares, guvernator de Santo Domingo în 1501, şi confirmată printr-un decret al Isabelei, encomienda s-a justificat teoretic prin nevoia de a-i instrui pe indigeni în spiritul religiei catolice. Ea a fost, de fapt, un mijloc de a-i recompensa pe conchistadori, alcalzii primind o sută de indieni, cavalerii optzeci, scutierii şaizeci şi soldaţii de rînd treizeci. Cortés a primit douăzeci de mii. Las Casas obţine abolirea encomiendei în 1529, dar în 1535 vice-regele Antonio de Mendoza o restabileşte în mod excepţional, şi cu începere de la această dată şi pînă la independenţă ea a fost de nenu-mărate ori suprimată şi restabilită.

ESCORIAL, palat-mănăstire construit pentru Filip al

II- lea între 1563 şi 1584 de Juan de Bautista de Toledo şi Juan de Herrera, în spiritul auster al Contra-Reformei. Conform VIEŢII LUI VIGNOLA de d'Aviler, Filip al

II- lea l-ar fi însărcinat pe baronul Bernardino Marti- rano să-i consulte pe cei mai pricepuţi arhitecţi italieni; aceştia i-au propus douăzeci şi două de desene, mai ales Palladio. Acestea i-au fost comunicate lui Vignola, care a realizat din toate «un plan atît de minunat, încît era greu de imaginat ceva mai perfect. Regele Spaniei a fost atît de mulţumit încît i-a făcut lui Vignola propuneri foarte avantajoase...

» Arhitectul italian însă le-a refuzat, neputînd abandona construirea bisericii Sfîntului Petru din Roma.
FACTEUR CHEVAL, un fel de Douanier Rousseau al arhitecturii, care timp de douăzeci şi şase de ani şi-a construit în grădina lui din Hauterives (Drôme) un «palat ideal » (1908) cu pietrele pe care le aducea din drumurile sale, şi inspirîndu-se poate din cărţi poştale sau din amintirile lui din Angkor. A fost descoperit de André Breton şi de mişcarea suprarealistă.
GALIOANE, nume dat escadrei de vase care plecau în august spre Cartagena, cel de Flota fiind dat celor ce plecau în aprilie-mai spre Vera Cruz. Cele două escadre se întîlneau la întoarcere la Havana. Acest sistem a fost stabilit între 1543 şi 1566. Escadrele erau alcătuite din treizeci pînă la nouăzeci de vase, transportînd produse manufacturiere şi aducînd aur, argint şi mirodenii. Pavilionul galioanelor avea trei benzi, una roşie, alta albă şi alta galbenă; pe cea din mijloc era o acvilă neagră cu coroană şi înconjurată cu ordinul Lînei de aur. în 1740, escadra de război din Atlantic, însărcinată să apere galioanele, era compusă dintr-un vas cu o sută patrusprezece tunuri, INFANTELE REGAL, din două vase cu şaptezeci şi patru de tunuri, AFRICA şi INVINCIBILUL, din şase cu şaptezeci de tunuri, din patru cu şaizeci şi patru de tunuri, printre care şi CONCHISTADORUL, şi din şase cu şaizeci de tunuri, plus două fregate şi mai multe vase de pază pentru coastă.

HERRERA, JUAN DE, arhitect al Escorialului, vezi

ESCORIAL.

INDIILE CASTILIEI sau imperiul spaniol din America. Cuprindea, de la nord la sud, Noua-Navară, Noua Biscaye, Noua Galicie, Noua-Spanie, Castilia de Aur, Pămîntul Sigur, Noua-Andaluzie, Noua-Granadă, Noua-Castilie, Noul-Toledo, Noua-Extiemadură, şi, în Pacific,

Manilla, care aparţinea Noii-Spânii. Sub autoritatea Consiliului Indiilor, fondat în 1511, imperiul din America era divizat la sfîrşitul secolului al XVIII-lea în patru vice-rega- te: Noua-Spanie, Pămîntul-Sigur, Peru şi la Plata (vezi cuvintele respective); şase căpitănii generale, Porto Rico, Havana, Caracas, Guatemala, Chile şi Filipinele; treisprezece audienţe de justiţie, Mexic (1527), Guadalajara, Guatemala, Cuba, Lima (1542), Charcas, Chile, Santa Fă, Quito, Buenos Aires (1661), Caracas, Cuzco (1717), Filipinele. în trei secole s-au perindat o sută şaizeci şi şase de vice-regi şi cinci sute optzeci şi opt de căpitani generali. Au existat două sute de oraşe importante, şaptezeci de catedrale, vreo şaptezeci de mii de biserici, cinci sute de mănăstiri, pentru o populaţie de vreo zece milioane de locuitori, dintre care spanioli erau mai puţin de două milioane. Venitul era socotit în 1780 la nouăzeci de milioane de livre, din care Vistieriei îi reveneau treizeci şi patru.

INDIILE OCCIDENTALE, nume dat de Cristofor Columb tuturor ţinuturilor pe care le-a descoperit înce- pînd din 1492, deoarece el credea că a ajuns într-o prelungire a Asiei; în secolul al XVIII-lea servea încă pentru a denumi coloniile engleze, spaniole, franceze şi portugheze de pe continentul american, Indiile orientale desem- nînd coloniile olandeze şi portugheze din Asia sud-orien- tală. Obiceiul de a-i numi «indieni» pe băştinaşii din America se păstrează. Cuvintele America şi americani nu s-au impus decît cu începere din secolul al XIX-lea. INCA, dinastie peruviană ale cărei origini sînt necunoscute pentru perioada care precede secolul al XI-lea (vezi ATAHUALPA) şi care a dat numele ei unei civilizaţii şi unui imperiu ce cuprindea sudul Columbiei, Peru, vestul Boliviei şi o parte din Chile şi din Argentina.

INVINCIBLE ARMADA, escadră spaniolă de război distrusă de englezi în 1588. Numită şi «

marele oraş de lemn », îl costase pe Filip al II-lea venitul Indiilor pe cîţiva ani. Comandată de Alfonso Pérez de Guzmán, duce de Medina-Sidonia, ea cuprindea din escadrele din Biscaya, Castilia, Andaluzia, Guipuscoa şi din vasele de coastă, în total o sută treizeci şi două de nave, două mii şapte sute şaizeci şi unu de tunuri, şapte mii opt sute şaizeci şi cinci de marinari, douăzeci de mii şase sute şaptezeci şi şapte unu de soldaţi. Englezii posedau în total o sută nouăzeci şi şapte de oameni. Guzmán s-a întors cu optzeci şi şapte de vase. De furie, Filip al II-lea a muşcat dintr-un candelabru de argint, zicînd: «N-am trimis-o să se bată cu vînturile! »

MARCHIZI DE OAXACA

I. Cortés, prin patentele din 2 iulie 1529.

II. Don Martín Cortés y Arellano, fiul precedentului şi al Jeromei de Zuniga.

III. Don Hernando Cortés, fiul precedentului şi al doñei Ana Ramires y Arellano (verişoara lui).

IV. Don Pedro Cortés, fratele precedentului, mort fără urmaşi.

V. Doña Jeroma Cortés, sora precedentului, soţia lui don Pedro Carillo de Mendoza, mare majordom al reginei Margareta de Austria.

VI. Doña Stephania Carillo de Mendoza y Cortés, fiica precedenţilor, soţia lui don Diego de Aragón, duce de Terra Nova, principe de Castel Vitrano şi al Sfîntului Imperiu, marchiz de Avila şi Favora, amiral de Sicilia, vice-rege al Sardiniei, cavaler al Lînei de aur.

VII. Doña Juana de Aragón, fiica precedenţilor, soţia lui don Héctor Pignatelli, duce de Monteleone, prinţ de Noja.

VIII. Don Andrea Fabrizio Pignatelli, fiul precedenţilor.

IX. Doña Jeroma Pignatelli, ñica precedentului, soţia

lui don Nicolás Pignatelli, vice-rege al Sardiniei şi al Siciliei.

X. Don Diego Pignatelli, fiul predentului.

XI. Don Fabrizio Pignatelli, fiul precedentului.

XII. Don Héctor Pignatelli, fiul precedentului, care în 1780 trăia la Neapole. Se pare că fiul lui l-a părăsit în mîinile lui Murat.

MAYAS, indieni din Mexic şi din Guatemala al căror imperiu datează de prin secolul al V-lea înainte de era noastră. Federaţie de cetăţi posedînd o civilizaţie foarte evoluată. Lopan, Yaclulans, Uaxactun, Palenque, se pare că s-ar fi deplasat în secolul al XI-lea spre Yucatan, formînd Noul Imperiu cu Tchichen Itza şi Uxmal. Azi mai există un singur trib maya, Lacandonii.

METIS, produs realizat din încrucişarea unui indian cu un alb.

MEXIC, ŞCOALA DE PICTURĂ. A fost fondată prin secolul al XVI-lea de Simon Pereyns şi de elevii săi Francisco Morales, Francisco de Zumaya, Andrés de la Concha şi Juan de Arrue. Primele opere sînt religioase şi se simte în ele influenţa flamandă care s-a manifestat şi în Spania, Van Eyck aflîndu-se în Aragón din 1428 iar operele lui Martin de Vos (1532—1603) fiind aduse în Mexic. Arta portretului se desprinde de arta sacră la sfîrşitul secolului al XVII-lea, mult mai tîrziu decît în Spania, unde se afirmă încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. López de Herrera, Nicolás Rodrigo Juárez (1667—1734) şi Cabrera încă nu pictează portrete decît în mod excepţional. Originar din Oaxaca, Cabrera a lucrat la Santa Prisca din Taxco. Marii pictori ai barocului mexican sînt, după López de Artenga, Pedro Ramírez, Baltasar de Eschave, Juan Rodríguez Juárez.

MICHELANGELO (1475—1564), poet, pictor, sculptor, arhitect, spunea despre sine însuşi: «înaintez singur pe drumuri neumblate» afirmaţie care ar putea fi cea a unui mare baroc,

dacă vedem în ea refuzul convenţiilor şi căutarea sistematică a noului. Michelangelo mai spunea : « Stilul meu este destinat să creeze mari proşti», butadă aplicată adesea micilor maeştri ai barocului din secolele XVII şi XVIII.

MONTEZUMA, împărat aztec, capturat de Cortés la 14 noiembrie 1519 şi ucis alături de spanioli la asediul Mexicului din 1520. Cele patru fiice ale sale au fost înzestrate şi măritate de Cortés, iar fiul său, botezat cu numele de Pedro, a fost înnobilat.

MULATRU, produs rezultat din încrucişarea unui negru cu un alb.

NAHUATL, Vezi Azteci.

NOUA-SPANIE (1535—1821), vice-regat compus din actualele republici Mexic, Guatemala, Salvador, Honduras, Nicaragua, Costa Rica, insulele Cuba, Haiti, Santo Domingo, Porto Rico, Noul-Mexic, care se întindea pînă la Noul-Orléans, şi California. Venitul său la sfîrşi- tul secolului al XVIII-lea era socotit ca fiind de cincizeci şi patru de milioane de livre, la o populaţie de şase milioane cinci sute de mii de locuitori. Capitala era Mexic, vechiul oraş aztec Tenochtitlan, cucerit definitiv la 13 august 1521; în 1522 el are deja un *cabildo* sau consiliu municipal, în 1535 o Monetărie, în 1548 un arhiepiscop, în persoana franciscanului Zumarragua, în 1553 o universitate regală şi pontificală, în 1581 o inchiziţie. în 1664, mănăstirile se înmulţiseră atît de mult aici încît *cabildo-u\|* cere regelui să nu mai autorizeze noi fundaţii. în secolul al XVIII- lea se pare că erau în număr de cincizeci şi cinci. Cifrele care au fost date cu privire la populaţia sa din secolele XVII şi XVIII sînt dintre cele mai diverse, mergînd de la cincizeci la două sute de mii de locuitori, în marea lor majoritate indigeni.

PERU (1544—1817), vice-regat care a numărat printre teritoriile sale de pînă în 1718 pe cele din Pămîntul Sigur, iar în 1776 pe cele din La Plata. Venitul său era evaluat în secolul al

XVIII-lea la douăzeci şi şapte de milioane de livre la o populaţie de două milioane de locuitori. Capitala sa era Lima, sau Oraşul Regilor, fondat de Pizarro la 6 ianuarie 1535; primul său arhiepiscop, în 1541, a fost Jeronimo de Loaysa care a fondat aici o universitate în 1551; Monetăria datează din 1565, iar Sfîntul Oficiu din 1569. Oraşul a fost complet distrus de un cutremur în 1747, cînd mănăstirile deţineau două treimi din el. Capitala Incaşilor, Cuzco, înseamnă în quechua *centrul.* A fost întemeiată, se pare, de Manco Capac, şi avea trei sute de mii de locuitori. Pizarro a pus stăpînire pe ea la 15 noiembrie 1533, iar franciscanul Pedro de Portugalia a fondat aici aproape îndată o mănăstire. Declarat nobil şi mare oraş al Indiilor prin decretul regal din 1540 în 1592 are şi o universitate. Catedrala sa, clădită pe locul templului lui Viracocha, se spune că ar fi costat şaizeci şi cinci de milioane de franci-aur; sfinţirea ei nu s-a făcut decît în 1654, după mai bine de optzeci de ani de la începerea lucrărilor. în 1850 la Cuzco existau cincisprezece biserici, patru mănăstiri de călugări, trei de călugăriţe şi şase comunităţi religioase.

PIGNATELLI, Vezi MARCHIZII DE OAXACA.

LA PLATA (1776—1811), vice-regat compus din republicile actuale Bolivia, Paraguay, Uruguay şi Argentina. Capitala era Buenos Aires, fondată de Mendoza în 1536. Reducţiunile iezuite din Paraguay depindeau de ea. Populaţia nu atingea, se pare, un milion de locuitori.

PROCLAMAŢIA DE CUCERIRE, numită şi REQUERI- MIENTO sau REQUISICION, document care trebuia citit cu voce tare populaţiilor cucerite, şi în principiu, tradus de către un interpret. Redactat de către doctorul Palacios Rubios, el constituia o justificare teologică şi juridică a Cuceririi.

QUECHUAS, populaţie din partea de sud a Perului, a cărei limbă era cea a imperiului incaş. S-a dezvoltat sub influenţa misionarilor şi

a administraţiei spaniole.

QUITO, ŞCOALA DE PICTURĂ. La originea ei se află, probabil, colegiul de artă indiană a franciscanului Jodo- que Rurke de Mansalaer (+1574), precum şi Confreria Rozariului, fondată în 1590 de dominicanul Pedro Bedon; în secolul al XVIII-lea era sub controlul franciscanilor.

Miguel de Santiago (1655—1706) a izbutit – adevărată izbîndă pentru un artist din colonii – să-şi trimită la Roma operele; l-a avut ca elev pe Manuel Samaniego y Jaramillo, autor al unui tratat de pictură, compilaţie după spaniolul Pacheco şi după flamandul Carel van Mander. Din 1779 şi pînă în 1788, au fost îmbarcate la Guayaquil, pentru Mexic, două sute cincizeci de pînze din şcoala de la Quito ***(foto 39 şi 40).***

REDUCŢIUNI, nume dat misiunilor iezuite din Paraguay, San Ignacio-Guazú (1609), Itapua (1615), Yaguapoa (1618), Concepción (1620), Corpus (1622), San Ignacio Mini (1640), Peribebuy (1640). în 1673 existau douăzeci şi patru şi în 1712 patruzeci.

REGI AI SPANIEI, împăraţi ai Indiilor: 1474, Isabel şi Ferdinand al V-lea Catolicul. 1504, Filip I. 1516, Carol Quintul. 1556, Filip al II-lea. 1598, Filip al III-lea. 1621, Filip al IV-lea. 1665, Carol al II-lea. 1700, Filip al V-lea de Burbón. 1724, Luis I. 1724, Filip al V-lea. 1746, Ferdinand al VI-lea. 1759, Carol al III-lea. 1788, Carol al IV-lea. 1808, Ferdinand al VH-lea.

SERLIO, arhitect născut la Bologna în 1475. în 1541 se află la Fontainbleau, unde-i dedică lui Francisc I ale sale ***Cărţi de arhitectură;*** **ele vor fi traduse în spaniolă la Toledo în 1552. A fost mai mult teoretician decît arhitect.**

TEOCALLI, nume dat templelor lor de către azteci; .înseamnă, probabil, ***Casa domnului;*** **indienii din Mexic denumeau, se pare, astfel bisericile catolice.**

PĂMÎNTUL SIGUR (1718-1810), vice-regat compus din actualele republici Panama, Columbia, Ecuador, Venezuela, Guianele şi

partea de nord a Amazoniei, numită Paria. în secolul al XVI II-lea populaţia sa pare a fi fost de două milioane de locuitori. Capitala era Santa Fé de Bogota, construită de Gonzalo Ximenes de Que- sada între 1538 şi 1541. în 1550 e audienţă regală. în 1774 avea cam şaisprezece mii de locuitori, iar în 1820 cam treizeci şi cinci de mii, patru şesimi din oraş aparţi- nînd mănăstirilor. Primul Congres panamerican a fost ţinut aici în 1827 de către Boli var, în biserica dominicanilor. Descoperit de Diego de Nicusa (1509) şi fondat de Benalcazar (1536), oraşul Popayán era capitala unui teritoriu minier pe care se aflau, cu începere din 1571, patru sute de biserici. Un inventar dominican din secolul al XVII-lea consemnează existenţa a o sută şaptezeci de populaţii. Popayán avea, se pare, în momentul Cuceririi cincizeci de mii de locuitori; în 1585, nu mai avea decît zece mii; primul episcop, augustinianul Caranio, s-a străduit zadarnic să-i protejeze pe indieni, guvernatorul obţinînd să fie rechemat în Spania (1560). în secolul al

XVII- lea episcopii refuzau să vină aici, găsind locul prea îndepărtat de orice ţară civilizată. Oraşul a fost distrus de un cutremur în 1736. în 1820, cu şapte mii de locuitori, cu minele de aur abandonate, cu mănăstirile devenite cazărmi în cea mai mare parte, aducea totuşi episcopului un venit de patruzeci de mii de dolari. Cucerit în 1534 de Sebastián Benalcazar, care i-a dat numele Sfîntului Francisc, oraşul Quito a avut ca prim episcop pe un dominican, Pedro de la Pena. în 1725 avea opt parohii, patru mănăstiri şi un important colegiu iezuit, trei mii de spanioli şi zece mii de metişi. în 1820 erau şaptezeci de mii, dar oraşul avea numai patru străzi pavate.

VIGNOLA (1507—1573), a debutat la Roma în 1530 ca arheolog şi a devenit mai ales celebru prin castelul Farnese (1547—1554) şi biserica Gesú (1568) *(foto 45).* Publică în 1570 *Tratatul celor cinci ordine arhitecturale.* Vezi şi

ESCORIAL.
VITRUVIU, arhitect roman din secolul I înaintea erei noastre, al cărui tratat, descoperit în 1414 pe muntele Cassino, a fost tradus şi comentat de marii maeştri ai Renaşterii, considerat fiind, timp de trei secole, drept biblia arhitecturii clasice.
YUCATAN (Mexic) este un exemplu pentru evoluţia imperiului spaniol din America, unde cucerirea n-a încetat niciodată. A fost descoperit de Solis în 1507, apoi de Val- videa, care în 1511, a fost aruncat aici de furtună şi devorat împreună cu tovarăşii săi de către indigeni. N-au supravieţuit decît Aguilán şi Guerrero, găsiţi de Cortés abia în 1519, după eşecurile de la Córdoba şi Grijalva din 1517 şi 1518. O nouă expediţie comandată de către cei doi Montejo, tatăl şi fiul, în 1527, a dus la fondarea Meri- dei, în 1542, pe vechiul loc al cetăţii maya Ti-hoo. Diego de Landa, călugăr franciscan, a fost aici episcop în 1578» lăudîndu-se că a distrus şase mii de idoli şi douăzeci şi şapte de codexuri. O mare parte dintre indigeni s-a retras în interiorul ţării, la Chichen Itza. O misiune dominicană a fost exterminată aici în 1555. Misiunea fran- ciscană din 1618 a descoperit tot aici statuia unui cal slăvit ca un zeu. Era imaginea celui pe care Cortés îl părăsise în mîinile populaţiei itza, în cursul expediţiei sale în Honduras. în 1669, Merida a trebuit să se apere împotriva revoltei acesteia; expediţia de pedepsire din 1674 nu a avut succes, şi abia în 1683 Martin Ursua a cucerit Chichen Itza. Au mai avut loc revolte în 1713 şi în 1761, iar după cea din 1846 guvernul mexican a fost constrîns să semneze în 1853 un tratat redactat în maya şi în spaniolă, prin care se crea un stat indian independent. Acest stat n-a dispărut decît la 4 mai 1901 după un război început în 1871.

BIBLIOGRAFIE SUMARĂ

Bibliografia referitoare la America latină este imensă, şi nici chiar o carte de proporţiile acesteia n-ar ajunge poate pentru a o cuprinde în întregime. în ceea ce priveşte istoria, au fost consultaţi mai ales Jean Descola, *Les Conquistadors*, Fayard, 1954; Jean Babelon, *VAmérique des Conquistadors*, Hachette, 1947 ; F.A. Kirkpatrick, *Les Conquistadors espagnols*, Payot, 1935; W.H. Prescott, *History of the Conquest of Mexico* şi *History of the Conquest of Peru*, New York. Trebuie menţionate în mod special cele două cărţi ale lui Salvador de Madariaga, *VEssor de VEmpire espagnol d'Amérique* şi *Le Déclin de VEmpire espagnol d'Amérique*, Albin Michel, 1953 şi 1958, prime sinteze ale istoriei sale între secolele al XVI-lea şi al XIX-lea fără de care prezenta lucrare ar fi fost cu neputinţă de realizat.

Pentru istoria artei, documentarea a fost luată mai ales din Germain Bazin, *L'Architecture baroque religieuse au Brésil*, 2 vol., Pion ; Pal Kelemen, *Baroque and Rococo in Latin America*, New York, 1951; Manuel Toussaint, *Arte Colonial in Mexico,* Mexic, 1948. Şi din: *L'Art baroque*, la Documentation photographique, 1958; Géo Charles, *L'Art baroque au Brésil*, Editions internationales, 1956, şi *Art baroque en Amérique latine*, Pion, 1954 ; Cossio del Pomar, *Pintura colonial*, *escuela cuzquena*, Cuzco, 1928; Emile Mâle, *L'Art religieux du XVII-e siècle*, A. Collin; Muzeul naţional de artă modernă, *Art Mexicain*, catalog, mai-iulie 1952, Les Presses

artistiques; Léon Rochnitzky şi Mathilde Pomés, *Le Baroque américain*, număr special din *La Renaissance*, nov.-dec. 1936; Victor L. Tapié, *Baroque et Classicisme*, Pion, 1957 ; Hector Velarde, *Arquitectura peruana*, Mexic, 1946; *Fanal*, vol. X, n° 43, Ano 1955, Lima.

LISTA ILUSTRAŢIILOR

1. MERIDA (Yucatan). *Muzeul Arheologic*. Panou de lemn policrom reprezenînd probabil pe Cortés (sfîrşitul secolului al XVI-lea).
2. CHOLULA, cupole şi lanterne din *capilla real* a mănăstirii franciscane (1549—1552), combinaţie între o moschee musulmană şi un *teocalli* aztec. Republică aliată cu Montezuma, Cholula era un loc de predilecţie al zeului Quetzacoatl, care avea aici un sanctuar în vîrful unei piramide numită Muntele-de-cărămizi-nearse, Tlachihualtepec, ridicat de către zeul arhitect Xelhua; picturile sale hieroglifice au fost descoperite în 1566 de către dominicanul Pedro de Los Ríos. Cînd Cortés a cucerit oraşul, acesta avea trei sute şaizeci de *teocalli* şi douăzeci de mii de case. Au fost masacraţi între trei mii şi treizeci de mii de oameni (1519); Cortés a pus să se golească un templu pentru ca Oviedo de la Merci să slujească în el liturghia. Mulţimea acestor cupole stă la originea legendei potrivit căreia Cortés ar fi pus să se clădească aici tot atîtea biserici cîte temple indigene găsise la faţa locului.
3. CALP AN (Puebla), mănăstire franciscană (1540— 1550) din provincia Sfintei

Evanghelii; se aflau aici, la sfîrşitul secolului, douăzeci şi şase de mănăstiri de acest tip, fortificate, imitîndu-le pe cele din vechea Castilie. Cortés i-a primit la Calpan pe solii lui Montezuma, care-i propuneau un tribut anual în schimbul făgăduielii că nu va intra în Mexic (1519).

4. MERIDA (Yucatan), cariatide de la casa de Montejo, construită în 1549, din ordinul lui Montejo cel tînăr, în stil plateresc, de către un meşter zidar indigen. Conchistadori cu coif şi cuirasă, cu halebardă şi cu sabia în mînă, sînt flancaţi de « bărbaţi păroşi », temă frecventă a sculpturii medievale, întîlnită şi pe emblema ducilor de Infantado la Guadalajara. Francisco de Montejo era un om mic de statură, foarte bun călăreţ, foarte vesel, liber în expresii, şi care cheltuia mai mult decît cîştiga. Mare proprietar funciar în Cuba, a făcut parte din expediţia Gri jaiva, în cursul căreia un soldat a declarat că lui i se pare că se află într-o Nouă Spanie, nume care i s-a şi dat continentului. Prieten cu Velázquez, guvernatorul Cubei, l-a însoţit pe Cortés spre a-l supraveghea, dar acesta se spune că l-ar fi cumpărat cu două mii de pesos de aur şi l-a numit alcalde de Vera Cruz. Plecat în 1519 să-şi reprezinte stăpînul în Spania, a fost numit, prin intrigi, *adelantado* (conducător) al Yucatanului în 1526, remarcîndu-se aici prin cruzime. Retrăgîndu-i-se funcţia în 1553, s-a reîntors în Spania. Fiul său i-a urmat pînă în 1565.

5. TONANTZINTLAN (Puebla), interior al bisericii Santa María, vezi detaliul, *foto 16.* Exemplu de artă indigenă sau *poblano* din secolul al XVIII-lea.

6. OAXACA, domul catedralei. Clădită în 1535 pentru López de Zarate, a fost sediul primului episcop indian, don Nicolás del Puerto (1679—1681). Distrusă de un cutremur, a fost reconstruită în 1733 după sistemul geometric al arhitectului spaniol Simón García (1681). Capi-tală a marchizatului lui Cortés, Oaxaca sau

Guaxaca sau Huaxyacac a fost fondată în 1522 de Ñuño del Marcado, locotenentul său, creştinată în 1535 de Bernardo de Albuquerque, dominican şi episcop aici în 1559.

7—8. PUEBLA, catedrala (1575—1800), contraforţi ai cupolei centrale şi rampa de acces a crestelor colorate.

9. OCOTLAN (Tlaxacala), biserica Santa María (1745 – 1760). Vechi *teocalli;* Fecioara s-ar fi arătat aici unui franciscan în 1541. Operă a indianului Francisco Miguel, are faţada cea mai caracteristică pentru barocul mexican.

10. TASCO SAU TLACLO, biserica Santa Prisca şi San Sebastián (1751 – 1758) construită de Diego Durán şi de Juan Cabarello pentru fiul preot al minerului José de la Borda. Vezi *foto 12*, *19, 31.*

11. YANNUITLAN (Oaxaca), biserică a mănăstirii dominicane fondată de Francisco de Las Casas, locotenentul lui Cortés (1541), terminată de fiul său Gonzalo în 1575. Retablul e în stilul flamand şi plateresc, ca şi cel al mănăstirii franciscane din Huejotzingo (Puebla), operă a lui Simón Pereyns (1586).

12. TASCO, Christ la stîlpul biciuirii, relicvă de la Sfînta Praxede la Roma; arhetipul spaniol este opera lui Hernández, în mănăstirea carmelitelor din Avila. Cele trei litere: J.H.S. înseamnă *Jesus Hominem Salvator*, ele fiind emblema lui Jeronimus Savonarola.

13. ACATEPEC (Puebla), ECCE HOMO al bisericii San Francisco, artă populară (secolul al XVIII-lea).

14. CHOLULA, *Ecce Homo*, artă populară (secolul al
XVIII-lea).

15. TLACOLULA (Oaxaca), Capilla de Santo Cristo, antologie de torturi în jurul aceleia a lui Christ; această capelă franciscană e construită în stilul *barroco exuberante* de la începutul secolului al XVIII-lea.

16. TONANTZINTLAN (Puebla), plafonul bisericii Santa María, exemplu cu San Francisco

de Acatepec, la 1 km depărtare, artă *poblano* sau indigenă creştină din regiunea Puebla în secolul al XVIII-lea. Vezi *foto 5.*
17. MEXICO, cranii de mort făcute din zahăr, într-o băcănie.
18. ACOLMAN, Christ pe cruce într-un coridor al mănăstirii. Artă populară ’(secolul al XVII-lea?).
/ '*
19. TASCO. Christ mort în braţele lui Dumnezeu-Tatăl. Această temă aparţine tradiţiei medievale; a fost comandată de Molanus şi pictată de Rubens.
20. CHOLULA, artă populară. Arhetipurile capetelor de sfinţi în extaz sînt sfîntul Francisc din Assisi din Toledo de Alonso Cano şi Pedro de Mena, şi Christ al Bunei Morţi de la Escorial.
21. PUEBLA, îngeri împodobind amvonul catedralei. Artă *poblano* (secolul al XVIII-lea).
22 şi 25. TEPOTZOTLAN, colegiu iezuit fondat în 1582 şi reconstruit la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Cisternă şi fîntînă octogonală din una din curţile sale. Tradiţia de a construi astfel fîntînile datează de la Sfîntul Ambrozie (secolul al V-lea); ea simbolizează perfecţiunea celor opt virtuţi ale botezului *(foto 22);* partea dinspre altar a bisericii, văzută de la fereastra unei chilii ; faţada churrigueerescă a bisericii, contrastînd cu simplitatea clădirilor mănăstireşti de la stînga; coridoare şi scări în aceste clădiri. Vezi *foto 23.*
23. ACTOPAN, mănăstire augustiniană construită de călugărul Andrés de Mata la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Exemplu de baroc ascetic sau de *barroco sobrio;* poarta rotundă a fost împrumutată din arhitectura chineză. Mănăstirile mexicane erau un loc de popas pentru misionarii din Japonia şi din China.
24. TEPOTZOTLAN. Capela mănăstirii Madona de Loreto, înger din Arca sfîntă dansînd (secolul al XVI II-lea). 26 şi 47. CONGONHAS DO CAMPO, Minas Gérais. Profeţii de pe terasa Bom Jesús de Montozinhos, de Aleijadinho (1800—1805). în piatră luată din regiune, de culoare gris-bleu, zisă piatră spongioasă, sînt

reprezentaţi marii profeţi : Isaia, Ieremia,Baruch,Ezechiel, Daniel, Joeil.
27. MEXIC, muzeul catedralei. înger din lemn policrom de la sfîrşitul secolului al XVII-lea. La mîna dreaptă are trei degete; indexul de la mîna stîngă e ridicat; e îngerul Sfintei Treimi: *Tres vidit, unum adoravit.*
28. SUCRE (Bolivia). Cetatea cu patru nume, Chu- quisaca, Charcas, La Plata şi Sucre (general Antonio José de Sucre, 1795—1830, prieten al lui Bolívar), a fost fondată în 1538 pe locul satului indian numit Puntea- de-Aur. Fiind un punct important pe drumul spre Buenos Aires, Sucre era arhiepiscopat din 1604, avea o universitate din 1620, şi a fost un fief iezuit pînă în 1767. Catedrala sa, terminată în 1600, este opera lui José Gonzales Merquelte. în 1820 oraşul avea opt mii de locuitori şi era încă celebru prin grădinile sale.
29. TEPOZTLAN, mici clopotniţe ale mănăstirii dominicane (1560—1570), fondată pe sanctuarul zeului Omet- ochtli de către Domingo de la Anunciación (1551 – 1559).
30. CALP AN, chilie din mănăstirea franciscană. Exemplu de ornamentaţie barocă şi naivă în cadrul ascetic al vieţii monastice.
31. TASCO, retablul Sfîntului Nicolae, văzut din galeria corului. Exemplu de churrigueresc mexican ; Isidoro Vicente de Balbas, fiul lui Jerónimo, care a introdus în 1718 churriguerescul în Mexic, a lucrat, se pare, cu Cabrera la retablurile din Tasco.
32, 33. QUITO, Instrumentele Patimilor, arme de general înfrînt şi trofee de război, sculpturi de pe faţa bisericii Compaña (1665—1754), operă a iezuitului german Leonhard Deubler.
34. COPACABANA, Bolivia. Cîntăreţ din *Y ar avi* la poarta celui mai venerat sanctuar din America de Sud. în «Locul-de-unde-se-vede-insula-sfîntă-a-soarelui-de-pe- lacul-Titicaca», Fecioara s-ar fi arătat unui indigen, şi călugării augustinieni au primit autorizaţia să construiască aici, în 1580, o biserică, reclădită

în 1618, şi făcînd parte din edificiul actual, ridicat în 1668—1678 de Francisco Jiménez de Sigiienza. în zilele de pelerinaj aici se slujeşte liturghia tot timpul, atît e de mare afluenţa celor ce vizitează locul.

35. POMATA (Peru), interpretare andină a viţei de vie mistice şi puma aymara. Pomata înseamnă în aymara Casa lui Puma. Era un popas precolumbian în drumul spre Bolivia. Fief dominican în 1540, împreună cu Juli, a fost dat iezuiţilor de vice-regele Francisco de Toledo, în 1569. Fiind vorba de o regiune minieră, au apărut aici aproape tot atîtea biserici cîte erau la Cuzco şi Lima.

36. POMATA (Peru), Biserica San Miguel, din prima parte a secolului al XVII-lea, exemplu de artă barocă andină cu reminiscenţe precolumbiene. Sirenele cîntă din *charango*, chitara andină. Piatra este grezie roşie sau andezit.

37. ANDAHUAYLILLAS (Peru), parohie quechua din preajma oraşului Cuzco fondată în 1580 pe ruinele unui templu incas. Sub un plafon *mudejar*, ca o imensă cochilie, altarul a fost construit în 1631 de preotul Juan Pérez de Bocanegra, autor al unui dicţionar quechua, al unor imnuri închinate Fecioarei şi al unui poem în limba quechua despre întruchiparea Cuvîntului.

38. PUEBLA, înger împodobind amvonul catedralei. Artă *poblano* (secolul al XVIII-lea).

39. ŞCOALA DIN CUZCO, Sfîntul Antonie predicînd păsărilor şi Sfîntul Simion stilitul (colecţia Juan Gilde- meister), operă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, sub influenţa flamandă a lui Joachim de Patinier (1480—1524). La stînga, sfîntul vorbind păsărilor şi peştilor care strigă *aleluia* / în larg, o caravelă sau un galion; în arbori un puma, un purcel sălbatic, o broască ţestoasă, un furnicar; pe primele contraforturi ale Anzilor, un oraş şi, în prim plan, cerşetori sau albi săraci, bînd, fumînd şi jucînd zaruri;

deasupra, în singurătate, un sihastru îngenuncheat la picioarele unei cruci, un altul citind şi, dincolo, pe podişul înalt, pelerini, printre care un negru, rugîndu-se călugărului stilit.

40, 41. MADONE dini şcoala din Quito (secolul al XVII- lea şi al XVIII-lea).

42. POPAYAN, Columbia. Omul Durerilor sau Christ cu trestia de zahăr (1750—1775).

43. POPAYAN (Columbia). Sirenă de lemn aurit împodobind scara amvonului catedralei (1750—1775).

44. SAO JOAO DEL REY, Minas Gerais, Biserica celui de-al treilea ordin carmelit (1733—1857). Acest oraş din districtul Minelor din Brazilia a fost numit astfel în 1713 în cinstea regelui Joăo al V-lea al Portugaliei (1707 – 1750). Faţada bisericii este de Francisco de Lima Cerqueira. Concepute, la origine, pătrate, turnurile au fost mai întîi rotunde, apoi octogonale, cu ferestrele deschizîndu-se spre unghiuri. Poarta a fost probabil desenată de Aleijadinho şi executată de lucrătorii săi. Frontonul a fost terminat de nişte zidari între 1808 şi 1816.

45. BISERICA GESU DIN ROMA. Cardinalul Alessan- dro Farnese a acordat în 1562 patruzeci de mii de scuzi iezuiţilor pentru construirea ei, hotărîre pe care a luat-o împreună cu arhitectul lui, Vignola, şi cu cel al Companiei lui Isus, Giovanni Tristano, care a condus lucrările, începute în 1568 şi terminate în 1584. Faţada, austeră şi foarte reprezentativă pentru spiritul Contra Reformei, a fost executată de Giacomo della Porta (1541—1606). Interiorul, dispus în cruce latină, cu vîrful în semicerc, cuprinde şase capele laterale, două de o parte şi alta a corului, şi două de o parte şi de alta a absidei. Naosul bisericii are tribune, iar deasupra arcade separate prin- tr-un ordin compozit. Interiorul domului este prevăzut cu nişe alternînd cu transepte şi împodobite cu figuri în stuc. Arcul de triumf, pandanţii şi

cupola domului au fost pictate în secolul al XVIII-lea de către Baciccia, care a reprezentat un cer de glorie în *trompe- Vceil*.

46. CONGONHAS DO CAMPO, Minas Gerais. Ansamblul Terasei Bom Jesus de Matozinhos (1757 – 1 18). Autorizaţia de a construi aici o capelă a fost dată în 1757 ermitului portughez Feliciano Mendes. începută în 1758 după planul lui Antonio Gonpalves Rosa şi a lui Antonio Rodriguez Falcate, i-a fost dată spre construcţie între 1769 şi 1772 lui Francisco de Lima Cerqueira. în 1780 s-a amenajat colina, pentru a face din ea un loc de pelerinaj asemănător cu acel Bom Jesus de Braga din Portugalia, şi Aleijadinho a primit comanda teraselor împodobite cu douăsprezece statui de profeţi şi cu şapte capele sau *pasos*, cu statui policrome înfăţişînd Patimile.

48 şi 50. CONGONHAS DO CAMPO, Minas Gerais. Statui policrome de la biserica Bom Jesus de Matozinhos, de Aleijadinho (1796—1799). Policromia e de Car- neiro şi Ataide. Se spune că ar fi fost şaptezeci de statui, inspirate după *Cina* lui Francisco Salzillo de Murcia, de la Ermita de Jesus. Se vede aici un apostol adormit, doi servitori, apostolii în timpul Cinei, Ghrist în timpul Cinei şi Christ batjocorit.

49. PUEPLA cupola capelei mănăstirii Sanlo Domingo (1690). Tema este cea a celor şapte virtuţi ale Sfîntului Spirit, după Isaia, XI, 2. ,,Rcquiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiae et inteUectus, spiritus consilii et fortidudinis, spiritus scientiae et pietntis; et repeblit. eum spiritus timori Domini”.

CUPRINS

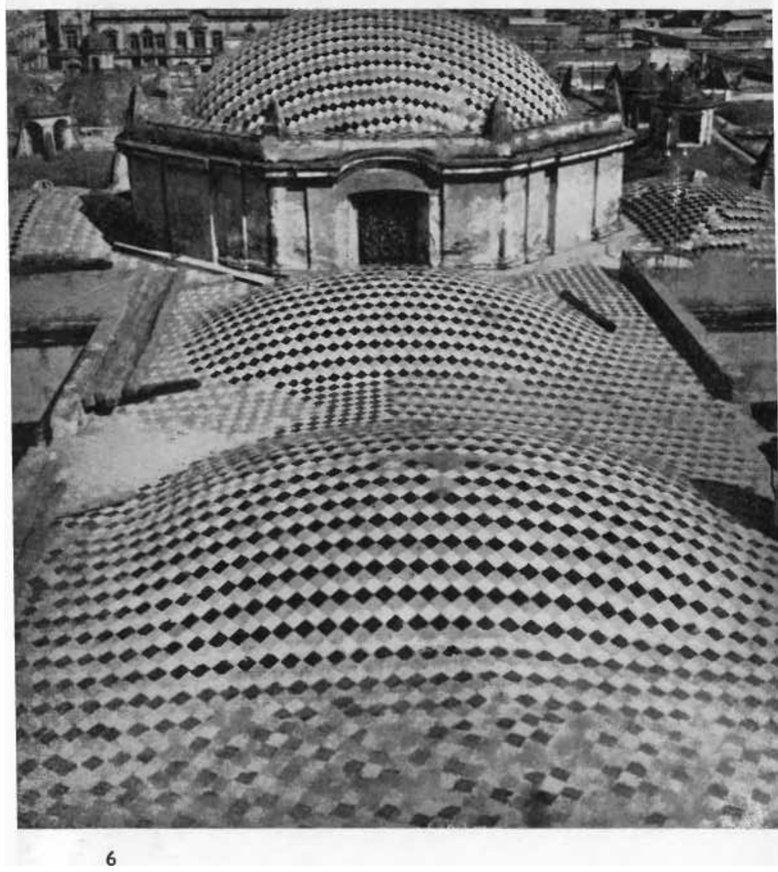

*

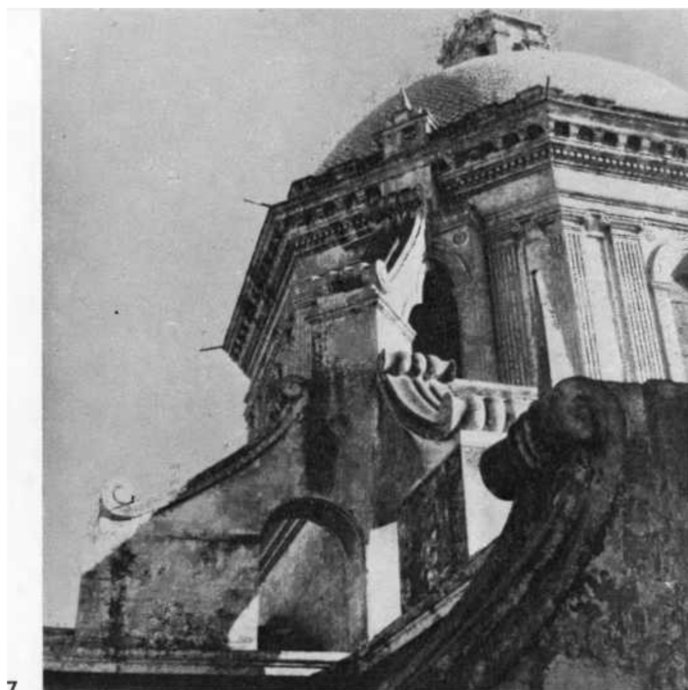

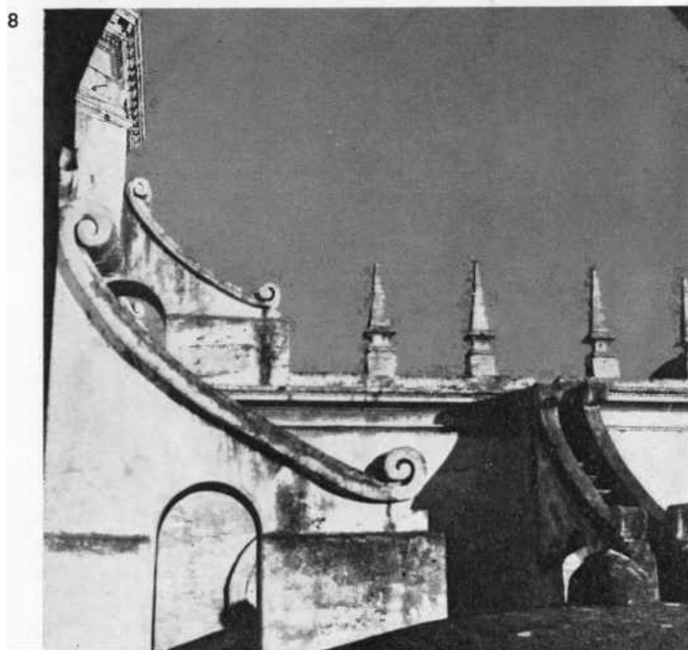

6

7

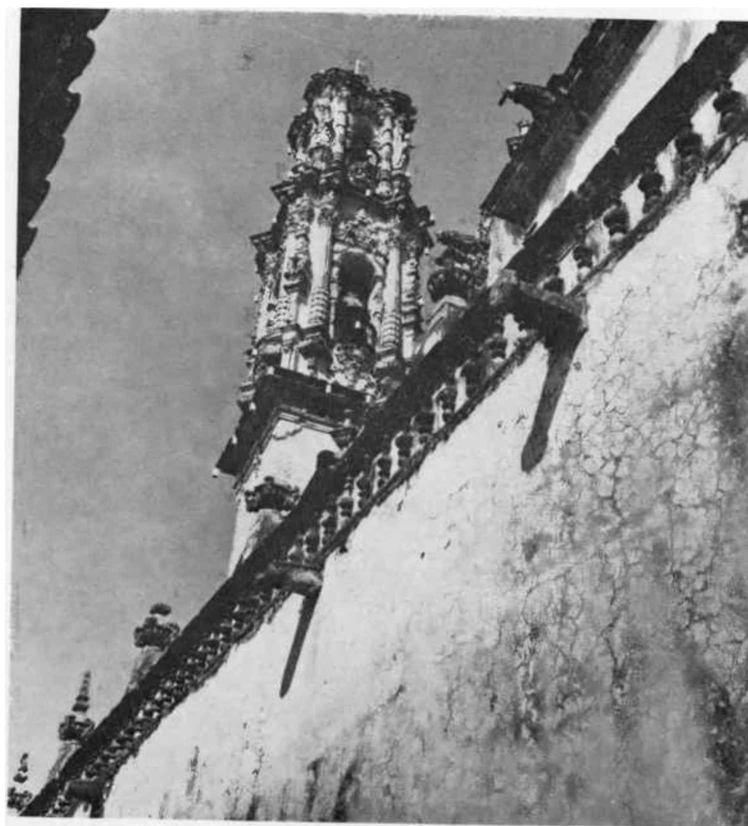

8

9

12

1
3

14

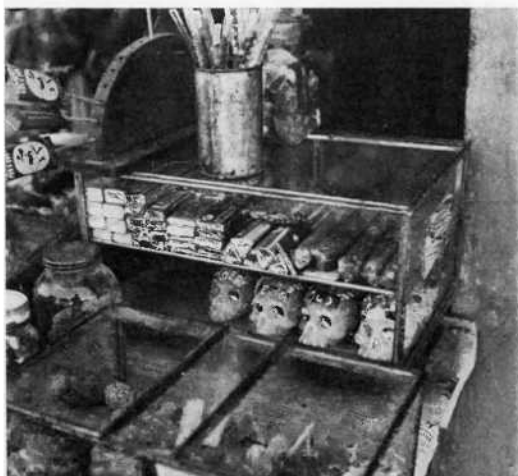

1
5

16

17

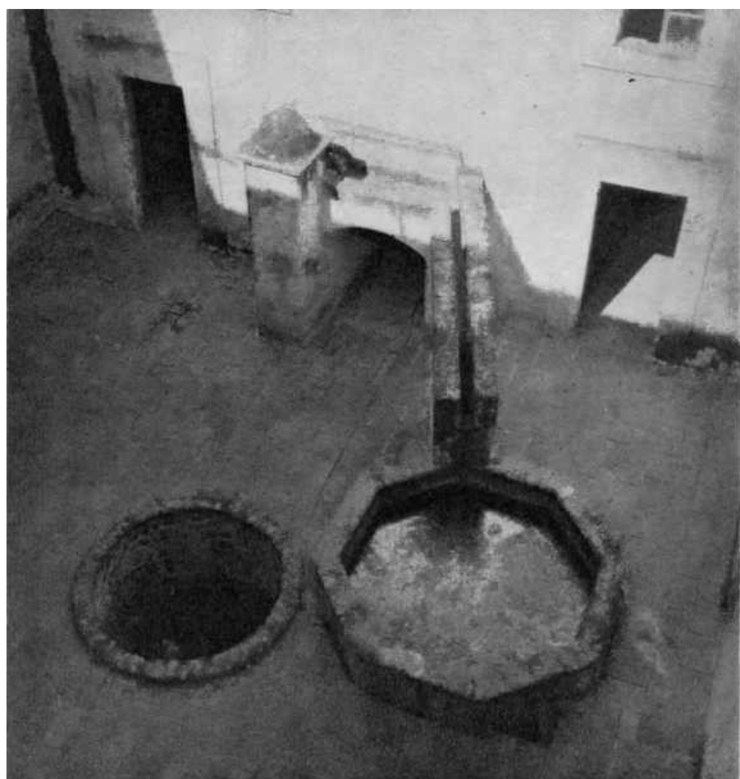
18

20

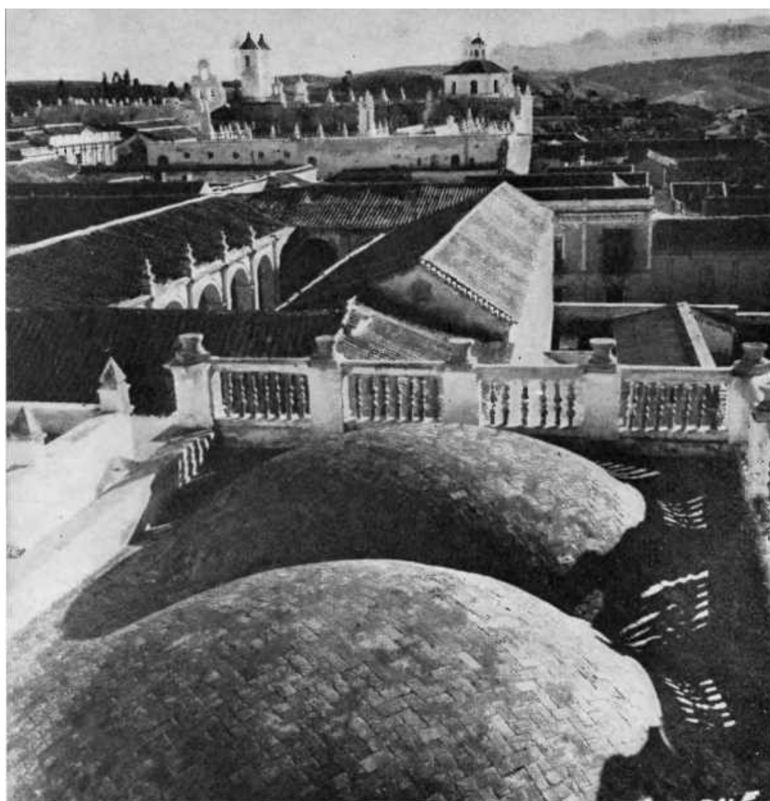
23

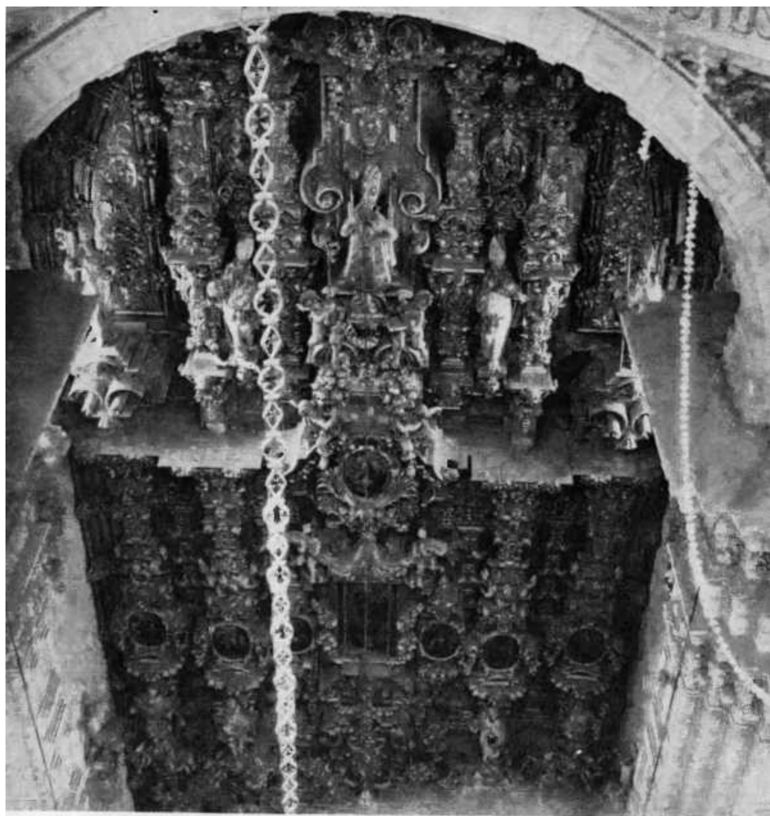
26

31

32

3
2

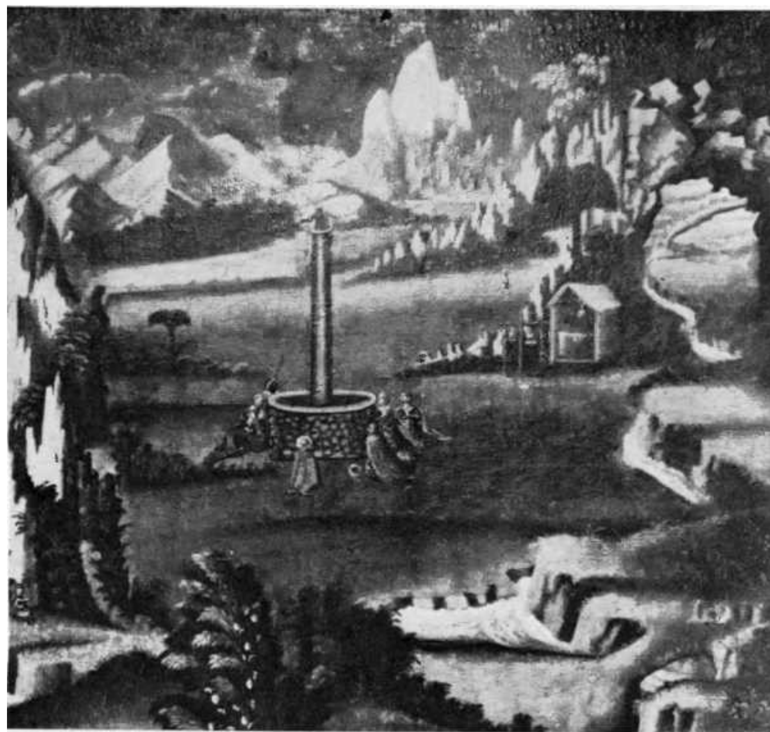

36

3
7

41

4
2

45

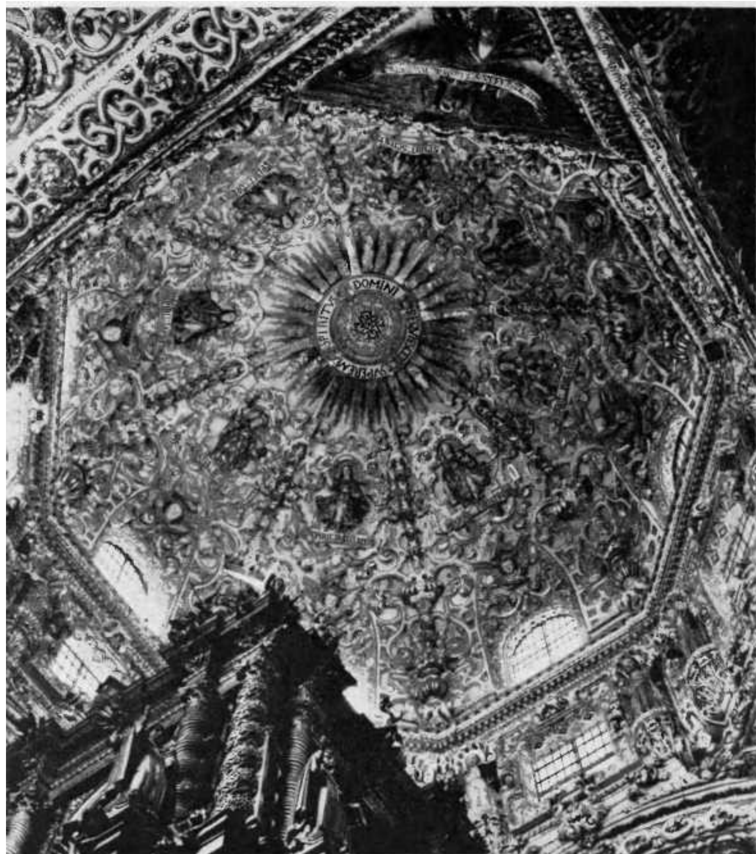

46

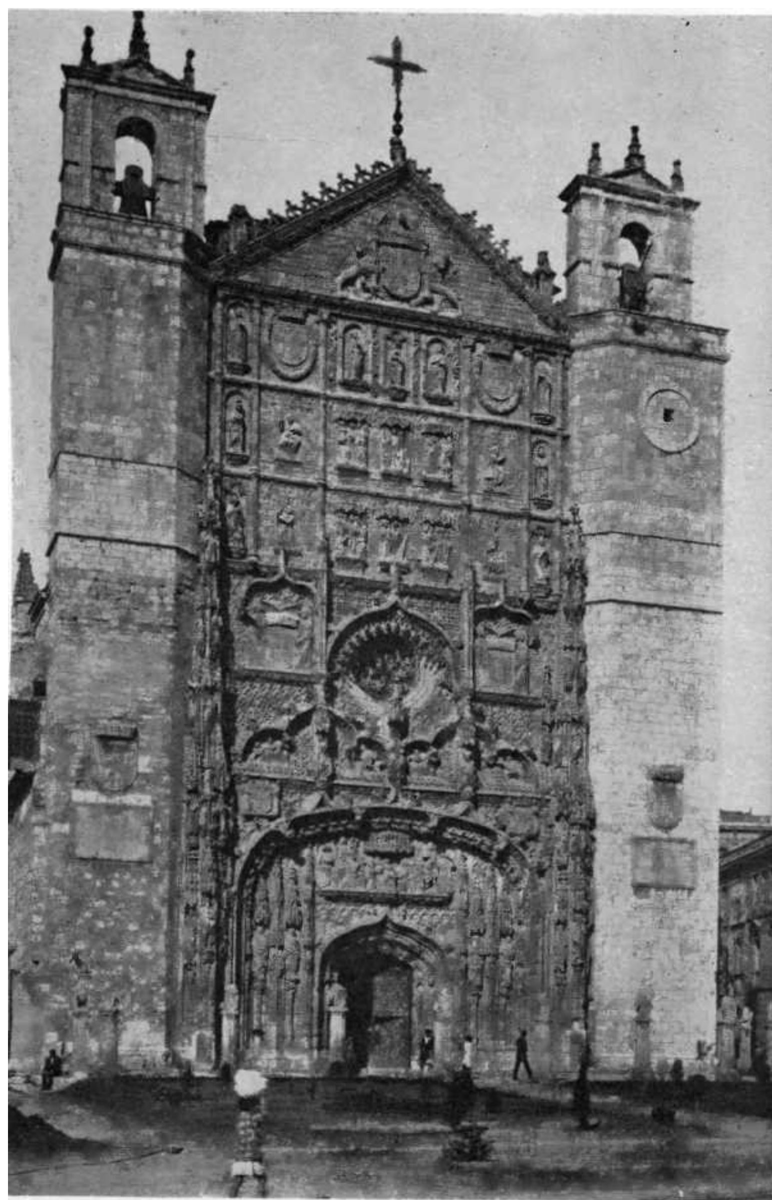

47

49

Biblioteca de artă

56

Lei 10,50

Arte şi civilizaţii

arta conchistado rilor

între Borromini, care desena ca un sculptor planul unei faţade, şi artizanul de ţară, care-şi împodobea biserica aşa cum îşi sculpta bastonul, nu există decît o diferenţă de nivel. Primul nesocoteşte cu bună-ştiinţă Proporţia, celălalt acţionează din instinct, dar amîndoi găsesc în artă un mijloc de a-şi exprima revolta împotriva unei Ordini stabilite, fie că se numeşte dictatură clasică sau colonială. Indienii preluau o volută de la conchistadori, dar o contorsionau pătimaş, şi, fără îndoială, tocmai acest exces le caracterizează arta, această încălcare a formelor şi temelor ce le erau impuse.

FRANÇOIS CALI